

ЛАРИСА ВАХНІНА, ЛЕСЯ МУШКЕТИК

**ТАРАС ШЕВЧЕНКО І СВІТОВА
УКРАЇНІСТИКА: ІСТОРИЧНІ
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТА СУЧАСНІ РЕЦЕПЦІЇ
(ДО 200-ЛІТТЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
Т.Г. ШЕВЧЕНКА)**

21–24 жовтня 2013 року в Києві проходив VIII Міжнародний Конгрес Україністів, тематика якого *Т. Шевченко і світова україністика: історичні інтерпретації та сучасні рецепції* була приурочена до 200-ї річниці з дня народження великого митця. У роботі Конгресу взяло участь понад 650 науковців, з-поміж них – 127 з країн близького та далекого зарубіжжя, зокрема значні делегації прибули з сусідніх країн – Росії, Польщі, Білорусі, Угорщини, Словаччини, Молдови та ін., а ще україністи з Австрії, Німеччини, Італії, Канади, Ізраїлю, Шотландії, всього з 23 країн світу. Найбільші делегації прибули зі слов'янських країн, де україністиці приділяється чимала увага. Так, це 47 науковців з Росії, 13 з Польщі, 7 з Білорусі, 6 з Болгарії, 7 зі Словаччини, по кілька дослідників з Сербії, Словенії, Хорватії, Чехії. Треба відзначити особливе місце польських україністів у конгресі, актуальність їхніх виступів та активну участь в обговоренні та підведенні підсумків. Знаковими стали виступи професорів Агнешки Матусяк, Валентини Соболев, Галини Корбич, Василя Назарука, кожний з яких став своєрідним амбасадором України в Польщі та Європі. Серед них голови національних асоціацій – Людмила Попович (Сербія),

Галина Лесная (Росія), Микола Мушинка (Словаччина), Євген Пашенко (Хорватія) та ін. Учасниками Конгресу були й відомі вчені – академіки, доктори, кандидати наук з різних регіонів України, вони репрезентували академічні установи, навчальні заклади, музеї, різноманітні україністичні осередки.

Пленарне засідання відбулося 22 жовтня у київській Мерії, головувала директор Інституту Мистецтвознавства, Фольклористики та Етнології імені Максима Рильського, Президент Міжнародної асоціації україністів академік Ганна Скрипник. Учасників та гостей Конгресу привітали представники вищих органів влади України, керівництва Президії НАН України, депутатського корпусу та ін., з пленарними доповідями виступили високошановані вчені з України – академіки Олексій Онищенко, Микола Жулинський, Мирослав Попович, знані дослідники із зарубіжжя – Р. Сенькусь (Канада), В. Бабенко (Росія), М. Сополига (Словаччина), А. Матусяк (Польща).

22–24 жовтня тривала напружена робота в секціях, на конференціях та круглих столах. Усього впродовж Конгресу діяло 19 секцій (серед них 2 підсекції), 2 конференції та 6 круглих столів. Найбільше доповідей було присвячено, що природно, літературознавчій проблематиці. Так, робота секції *Поетична спадщина Тараса Шевченка: минуле і сьогодення* складалася з двох засідань та підсекції *Переклади творів Шевченка мовами світу*, окрім того по літературній шевченкіані було проведено два круглі столи. Один із них, що мав назву *Тарас Шевченко і світові обрії духовної взаємодії* засідав в Інституті літератури ім. Т. Шевченка під керівництвом заступника директора Інституту, відомого шевченкознавця С. Гальченка. Інший круглий стіл – *Шевченко знаний і незнаний* – вів знаний професор Ю. Ковалів з Київського університету. Надзвичайна глибина, ємність, алузійність, пророка наснага шевченкового Слова викликала і надзвичайну різноманітність

аспектів розгляду його літературної творчості у доповідях Конгресу, зокрема із застосуванням найновішого наукового інструментарію та міждисциплінарних підходів. Ще один літературознавчий стіл під головуванням академіка Р. Радишевського був присвячений 80-річчю з дня народження відомого літературознавця, медієвіста Олексі Мишанича, який у 1999–2002 рр. очолював Національну Асоціацію Українців.

Під час Конгресу окрім літературознавчої діяли інші філологічні секції – *Українська літературна мова в активних процесах формування й функціонування – від Тараса Шевченка до сучасності*, *Фольклоризм і фольклоризація у творчості Шевченка*, а також дві секції з історії, дві з етнокультури, дві з музейництва. Мистецтвознавча спадщина Шевченка розглядалася за напрямками: образотворча, музична, театральна шевченкіана, образ Шевченка в екранних мистецтвах, у декоративному мистецтві України, значну частину доповідачів склали співробітники Інституту Мистецтвознавства, Фольклористики та Етнології НАН України. На базі Інституту філософії ім. Г. Сковороди було зорганізовано три секції з філософії.

У рамках Конгресу проходили також потужні тематичні наукові конференції *Вітчизняна та зарубіжна україністика на рубежі століть* та *Українська енциклопедистика*. Упродовж першої доповідачі, серед яких було багато відомих українців діаспори, ознайомили присутніх з діяльністю своїх осередків, тематикою та насущними проблемами україністичних студій, окреслили коло майбутніх завдань. Зокрема про викладання української мови в Угорщині розповів завідувач кафедри української філології Будапештського університету ім. Л. Етвеша А. Золтан, професор В. Назарук з Польщі – про українську літературу в Польщі, Г. Касперович з Мінська розкрила етнодемографічний аспект становища українців Білорусі, П. Кормило

з Шотландії висвітлив історію місцевої української діаспори, К. Задоя розповіла про карпатські експедиції Німецького центру славістичних досліджень. Становище та розвиток україністики у своїх країнах проаналізували: В. Кожухар – україністика в Молдавії, Г. Лесная – україністичні студії в Росії, Л. Попович – українознавство в Сербії. Д. Чернієнко, І. Шульга з Росії, Н. Шайтош з Угорщини та ін. розкрили окремі аспекти цих досліджень.

Під егідою директора Інституту енциклопедичних досліджень М. Железняка проходила інша конференція, в межах якої діяв круглий стіл *Діячі академічної науки та їхній внесок у книжну культуру*. Окрім українських, в конференції брали участь відомі енциклопедисти, видавці, редактори з Росії, Білорусі, Молдови та ін. країн. Поставлені питання виявилися напрочуд злободенними, адже перед українською наукою стоїть завдання укладання сучасного рівня різнопланових інформативних видань, розробка принципів їх оформлення та публікації.

Немало гострих дискусій тривало підчас роботи круглого столу *Голодомор в Україні 1932–1933 рр.: відображення та інтерпретації в історії, літературі та мистецтві*, що був присвячений пошануванню пам'яті жертв цієї трагічної для України та всього світу події (1933–2013). З відомих дослідників, збирачів матеріалів та свідчень очевидців своїми думками поділилися В. Марочко, В. Борисенко, В. Сергійчук, П. Вереш, С. Кульчицький та ін.

Ще один круглий стіл торкався питань міжкультурної взаємодії європейських народів – *Соціокультурні трансформації та ідентифікаційні процеси в постсоціалістичних країнах* (організатори – Г.Б. Бондаренко та Л.К. Вахніна) . У час його роботи дослідники з Хорватії, Словенії, Болгарії, Польщі, Білорусі, Росії, Азербайджану та України прокоментували власний досвід вивчення питань порубіжжя, міжетнічних контактів, міграцій та переселень, національного менталітету та ідентичності тощо.

Зокрема тут відбулася презентація нових видань та спільних українсько-білоруських та українсько-російських проектів, присвячених українській діаспорі в Білорусі та Росії, видані Інститутом Мистецтвознавства, Фольклористики та Етнології НАН України імені Максима Рильського, які реалізуються завдяки Державному Фонду Фундаментальних Досліджень України.

Нові монографії, збірники, часописи демонструвалися і на інших секціях, більшість з них присвячені творчості Шевченка, найновішим досягненням науки. Були тут і видання МАУ, підготовлені на базі Інституту Мистецтвознавства, Фольклористики та Етнології НАН України, зокрема збірники VII Конгресу українців (2008 р), видання творів та збірки балад незаслужено забутого словацького українця Ореста Зілінського, збірка *Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку* (2013), а також п'ять чисел збірника *Наукові записки Міжнародної асоціації українців* (прочитати їх можна також на сайті МАУ). Робота секцій супроводжувалася також відеопрезентаціями унікальних видань: *Повне зібрання творів Тараса Шевченка* (2001), *Т. Шевченко в критичі / загальна редакція Г. Грабовича* (2013), *Т. Шевченко. „Гайдамаки”: факсимільне видання. Історія книжки. Інтерпретація* (2013), унікальна робота *Сільська фотографія Середньої Наддніпряни кінця XIX–XX ст.* (автор – лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка Микола Бабак), а також витвір виняткової мистецької цінності – *Вишитий «Кобзар»* Олени Медведєвої з Рівного та ін.

23 жовтня в конференц-залі Президії АН відбулося заключне пленарне засідання Конгресу, де голови секцій прозвітували про їхню роботу. Під час засідання було переобрано Президента Міжнародної Асоціації Українців, всі одногосно назвали новим Президентом знаного австрійського мовознавця, славіста, професора Віденського універ-

ситету та Українського Вільного Університету в Мюнхені Міхаеля Мозера, книги якого з мовних питань України, зокрема в сув'язі з Шевченком, отримали широкий розголос у світі. У межах культурної програми Конгресу відбувалися відвідання музеїв та театрів, а також поїздка до Шевченкової гори у Каневі.

Роботу Конгресу висвітлювало понад одинадцять засобів масової інформації (детальніше все це можна прочитати на сайті Міжнародної Асоціації Україністів).

Леонід Рудницький

ЮВІЛЕЙ 140-ЛІТТЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

Який світ божественної краси криється в науці, наскільки багатшою ми її знову і знову відкриваємо. Як багато розумного, великого і шляхетного жило у ній, а ми, сучасники, думаємо, що ми єдині, які є розумні.

(Йоганн-Вольфганг фон Гете)

Ці слова Гете безперечно стосуються й історії Наукового товариства ім. Шевченка, адже, простежуючи його 140-літнє існування, а особливо діяльність з часів відродження у вільній Україні, ми відкриваємо прекрасну панораму здобутків та досягнень останніх двох десятиліть: божественна краса, духовне багатство, інтелектуальна велич, які закарбовані на сторінках численних наукових видань НТШ.

У своїй брошурі під назвою *Незнищимо Товариство. До 110-річчя Наукового Товариства ім. Шевченка* (Нью-Йорк, 1983) тодішній голова американського НТШ Ярослав Падох (1908–1998) звертає особливу увагу на соборність цієї першої, хоч неофіційної академії наук України, творцями якої були діячі української науки і культури зі Східної України, котрі, після проголошення горезвісного Валуївського циркуляру (1863), мали змогу розвинути свою працю у Львові. Цей великий НТШівець підкреслює роль Михайла Грушевського, приїзд якого до Львова навесні 1894 року започаткував те, що сьогодні називаємо „золотою добою” НТШ. Не вдаватимемось в історію цього нез-

нищеного Товариства, яке пережило три окупації на рідних землях, включно з ліквідацією радянським режимом 1940 року. Натомість зосередимося у цьому короткому слові на сучасному стані цієї найстаршої української академії наук та висловимо кілька думок про її майбутнє, як і певні застереження щодо її обсягів та розвитку.

Сьогодні під егідою Світової ради НТШ Товариство, порівняно з раннім періодом своєї історії, має справді глобальний характер. Воно діє в таких країнах світу, як Україна, Австралія, Франція, Словаччина, Польща, Швейцарія, Канада, США. Світова рада НТШ, яка до 1994 року мала назву «Головна Рада Наукових Товариств ім. Шевченка», була сформована у 1955 році з ініціативи Володимира Кубійовича (1900–1985) як координаційний орган крайових товариств, що поставали після Другої світової війни у різних країнах світу. Тут слід згадати її президентів: Роман Смаль-Стоцький (1955–1969), Євген Вертипорох (1969–1973), Матвій Стахів (1973–1974), Осип Андрушків (1974–1977), Володимир Мацьків (1977–1982), Ярослав Падох (1982–1992), Леонід Рудницький (1992–2013). Та мабуть, ще важливішу роль у проводі Світової ради, ніж президент, функція якого головно церемоніальна, виконує Генеральний секретар. З уваги на це, варто подати також їхні імена: Володимир Кубійович (1955–1963), Євген Вертипорох (1963–1969), Василь Стецюк (1969–1975), Петро Стерчо (1975–1978), Василь Ленцик (1978–1992), Олег Романів (1992–2005), Анатолій Карась (2005–донині). Від часу відновлення НТШ в Україні президентами Світової ради обирають звичайно дійсних членів Товариства з діаспори, а генерального секретаря – з України. Досі ця система себе оправдовувала, але і над нею та можливими змінами її структури нам слід періодично застановлюватися. Правдива, незалежна від політичних чинників наука, яку сьогодні плекає НТШ, – це не тільки пошук правди-істини чи пізнавальний процес тайн

природи, а й генеруюча сила, яка забезпечує духовну суверенність держави і її непорушність.

Розглядаючи досягнення НТШ в Україні, на думку спадають слова Патріарха Йосифа Сліпого, який проводив аналогію між незнищеністю Церкви та Наукового товариства ім. Шевченка, які були і є об'єднувальними, всенародними чинниками в нашій історії. У своєму слові з нагоди іменування його Почесним членом Товариства 27 червня 1965 року Й. Сліпий мовив:

„Життя кожного народу, то вислідна безчисленних дрібних сил духа і його багатства, і щойно наука – вицвіт і мозок народу – надає їм суцільний вид і питоме обличчя. Наша думка змучена віковими неповодженнями, відпочиває, коли може спинитися на будуючих і творчих моментах і чинниках своїх змагань.

Коли кинути вже тільки побіжним оком на діяльність Наукового Товариства ім. Шевченка, то бачимо, що воно було впродовж свого вікового діяння тою творчою, благородною, об'єднуючою усю Україну, духовною силою, якою увесь народ давав вислів і доказ свого творчого генія. Воно об'єднувало всіх, без огляду на віроісповідання, політичні погляди, світоглядіві приналежності й угруповання, і вносило також тим великий і цінний вклад у вселюдську скарбницю знання”¹.

Таким і сьогодні є матірне Товариство в Україні. Ми, сучасники його діяльності, не можемо вповні і належно оцінити багатогранність його наукових здобутків. На мою думку, хоч нині НТШ не має таких маркантних постатей світового реноме як «три кити», про які пише Я. Падох у згаданій брошурі: Михайло Грушевський, Іван Франко і Володимир Гнатюк, однакпотужний науковий доробок Товариства з часу незалежної України, який передати тут неможливо, свідчить про його другий „золотий вік”. Певен,

¹ *Твори Патріарха і Кардинала Йосифа*, Рим 1981, т. XII, с. 190.

що колись належну оцінку цьому явищу дасть фаховий історик.

Сьогодні, в добу глобалізації та блискавичної комунікації, відкрилися нові перспективи розвитку НТШ у цілому світі. Розсіяння українського люду сприяє поширенню української культури та науки в різних країнах і таким чином, поширенню правди про Україну. Воно, хоч і породжене складними соціальними умовами і війною, безумовно, є винятковим явищем, проте не без своїх негативів: відстань робить своє, крім спроб утримувати зв'язок з рідним коренем та співпраці між крайовими товариствами під егідою Світової ради. Однією з істотних прикмет еміграції є те, що з плином часу кожна громада, угруповання, організація тощо набуває автономних (можна сказати, як це колись висловився Патріарх Йосиф Сліпий про деяких владик УГКЦ у діаспорі), «сам-собі-панських» рис і мимоволі відчужується від родинної колиски. Це становить небезпеку: у випадку НТШ, крайові товариства можуть втратити свій первісний, український характер і стати, наприклад, суто американською чи канадською установою, що призведе до цілковитого відсепарування від матірнього Товариства в Україні. Це своєю чергою спричинить байдужість до його матеріальних і духовних потреб та труднощів, а цього ми не маємо права допустити. Саме Світова Рада і має відіграти роль тієї об'єднувальної, консолідуючої сили, яка могла б спинити асиміляційний процес крайових товариств і скріпити зв'язок між ними та Україною. Координуючи працю крайових товариств, Світова Рада може запобігти дублюванню діяльності між товариствами і дбати про те, щоб діяльність НТШ у світовому масштабі велася логічно і послідовно. Це, на мою думку, означає, що кожне товариство повинно займатися тим, що до його сфери і обставин найбільш підходить. Тут слід додати, що дуже важливим чинником у поширенні української культури у світі є переклади кращих сучасних творів української літератури,

публіцистики та есеїстики іноземними мовами (особливо англійською й німецькою) і саме тут крайові товариства мають відіграти провідну роль. Як приклад такої корисної діяльності наводимо тут журнал „Ukrainian Literature. A Journal of Translations”, який видає НТШ Америки від 2004 р. Однак остаточно все залежить від людей, які керують Товариствами в різних країнах, включно з Україною, і які завжди мають ставити інтереси єдності і цілості НТШ понад особисті амбіції та аспірації, а навіть, у деяких межових випадках, понад добро тої чи іншої крайової організації.

Сьогодні, відзначаючи 140-літній ювілей Товариства, а наступного року – 200-ліття його патрона, НТШ розпочинає новий етап своєї діяльності, який вимагає модернізації засобів праці та активнішого залучення молоді – того «технічного покоління», яке вміє використовувати електронні засоби для популяризації НТШ в Інтернеті та соціальних мережах, таких як Facebook та Twitter, без чого жодна організація не може ефективно існувати в сучасному світі. НТШ в Україні та інших країнах мусить рекламувати себе у віртуальному просторі, щоб інформувати світ про свої здобутки, адже без підтримки широкої громадськості важко було б уявити діяльність Товариства. Саме жертвність звичайних людей, завдяки яким НТШ зуміло відродитися в діаспорі, а особливо в США, стала тією матеріальною базою, яка втримувала духовну спадщину української культури і науки у вільному світі. Щедрість та великодушність тих, кого часто несправедливо називають «простими людьми», допомагала Товариству, згідно з заповітом його патрона, стояти на сторожі слова «у врем'я люте», у нелегких часах утисків на рідній землі та асиміляції «у розсіянні сущих». Той дух жертвності, самопосвяти і любові до науки, завдяки якому українська діаспора Північної Америки стала потужною економічною силою, слід прищепити на рідну землю. Рівночасно треба творити атмосферу, яка сприяла

б консолідації праці установ, що різноманітними способами плекають українську культуру. В цьому контексті, на мою думку, треба розвивати особливе відношення Науки до Церкви. Гете колись ствердив, що у творенні «культури науки головними чинниками були Біблія, Арістотель і Платон і до тих трьох фундаментів людство не пересте повертатися»². Цікаво, що у тому своєму аподиктичному твердженні, у якому без сумніву криється глибока істина, німецький геній ставить Біблію на перше місце. У повоєнних часах українські Церкви на північноамериканському континенті – Православна й Греко-католицька – через своїх владик і священослужителів, брали дуже активну участь у діяльності різних наукових інституцій, а особливо НТШ, що йшло на користь і Церкви й Науки. Між визначними мужами Церкви України було традиційно чимало меценатів науки, між ними почесні члени НТШ Митрополит Андрій Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий. Дух часу нашого секуляризованого століття породив неприродну прірву між цими двома царинами людського духа, яка творить розбрат і відчуження і яку нам слід подолати.

Гідно і влучно висловився про ювілей 140-ліття НТШ голова Товариства в Україні Олег Купчинський, який, зокрема зазначив, що ювілей «перетворюється на велике свято. Для декого – це дні спогадів про минуле і підсумки наукових буднів, для інших – очікування «з надією на розширення і подальше поглиблення задуманих ідеалів» Товариства, для інших, зокрема молоді, – свято прилучення до добрих і давніх традицій, а водночас перші кроки наукових спроб у сьогоденні, а всіх разом – свято єднання науковців різних професій і зацікавлень України та інших країн і підбиття підсумків із константою нових завдань

² Переклад цитати з листа Гете до Фрідріха Вільгельма Рімера від 05.04.1808 [в:] *Lexikon der Goethe Zitate. Herausgegeben von Richard Dobel*, Weltbild Verlag, Augsburg 1991, s. 1067.

у нових історичних умовах»³. Хай це свято-ювілей стане справді вагомим чинником для становлення «своєї мудрості», про яку у своїй шляхетній простоті та тихій величі писав Тарас Шевченко.

Vivat, crescat et floreat Societas Scientiarum Nominis Shevchenko! Ad multos annos!

³ О. Купчинський, 140 Науковому товариству ім. Шевченка [в:] Вісник НТШ, Львів 2013, № 49.

СТЕПАН ГЕЛЕЙ

ГУМАНІРНІ НАУКИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ШЕВЧЕНКА

Віддаючи пріоритет українознавчим дисциплінам, Наукове товариство ім. Шевченка намагалося відродити насамперед об'єктивну науку про Україну, її історію, мову, культуру. У 1890 роках Михайло Грушевський та Іван Франко, що представляли дві частини розділеної імперіалістичними державами України, реформували з акцентом на гуманітарних науках літературне товариство імені Шевченка в наукове. Галицькі народовці та київські громадівці вбачали в НТШ прообраз Української академії наук, важливий засіб національного відродження. Гуманітарний сектор Товариства мав засвідчити історичну, філологічну, етнографічну та філософську підставовість українських претензій на державну незалежність. Визначаючи мету Товариства, М. Грушевський зауважив, що воно повинно „стати осередком наукової роботи на своєнародній мові, особливо в галузях, безпосередньо зв'язаних з нашим краєм і народом, скупити коло себе якнайширший круг наукових робітників, вірних народним інтересам, організувати наукову роботу і в тій організації виховувати нових робітників, нові наукові кадри”¹.

Від самого початку діяльність НТШ мала загальноукраїнський, соборний характер: спільна мова, спільна літера-

¹ М. Грушевський, *Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в рр. 1896–1897* [в:] «Діло», №16, Львів 1898.

тура, спільна наука для Західної і Східної України. 1903 р. М. Грушевський наставляв К. Студинського, що їхав на відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві: „Щоб делегація від НТШ не була всуміш з іншими галицькими репрезентантами, бо наше товариство має не локальний характер, як тамті, а всеукраїнський, як одинока всеукраїнська культурно-наукова інституція”².

Товариство формувало кадри, які не вважали себе частиною російської чи польської інтелігенції, а чітко усвідомлювали свою культурну окремішність. Це були насамперед учні М. Грушевського: Іван Джиджора, Іван Кривецький, Степан Томашівський, Мирон Кордуба, Іван Крип'якевич.

М. Грушевський захищав нашу історію від намагання російських чинників використовувати її у власних національних інтересах. У 1904 р. вчений опрацював *Звичайну схему української історії*, згідно з якою Київська Русь – це спадщина передусім українського народу. Він також розглядав: Переяславську раду 1654 р. як тимчасовий військово-політичний союз; союз Івана Мазепи зі Швецією як засіб здобуття незалежності України; Гетьманщину як державу українського народу XVII-XVIII ст.; українську мову як основу культурного й політичного виокремлення українських земель наприкінці XIX-XX ст.; Миколу Гоголя як українського письменника, що писав російською мовою; православну і греко-католицьку церкви як дві національні церкви українського народу.

За 16 років головування М. Грушевського НТШ видало 423 томи наукових публікацій із історії, літератури,

² Цит. за: У. Єдлінська. *Суспільно-громадська та наукова діяльність академіка Кирила Студинського* [в:] *Наукове товариство імені Т. Шевченка і українське національне відродження. Перша наукова сесія НТШ. Березень 1990. Доповіді, повідомлення, матеріали*, Львів 1992, с. 93.

філософії, етнографії, права, статистики, бібліографії та інших академічних наук³. Він був неперевершеним організатором великого колективу науковців. У листі до Б. Грінченка від 20 листопада 1901 р. І. Франко зауважив, що „Заставши адміністрацію Товариства в повнім патріархальнім безладі, проф. Груш[евський] мусив заглядати у всі найменші деталі, сваритися з директором друкарні, зі слугами, наборщиками, заглядати в бухгалтерію, в рахунки паперу, в укладання білянсів; усюди він вносив свою залізну витривалість, бистрий розум і дисципліну...”⁴.

Правда, не всім подобався такий стиль керівництва Товариством, окремі його члени звинувачували вченого в автократизмі. І. Франко ці звинувачення заперечував: „Проф. Грушевський деспот, автократ – се перший закид, настільки невловимий, настільки й гнусний. Невловимий, бо ніхто не вмів подати факту того якогось автократизму, окрім хіба того, що він пильнував, щоб усе потрібне для правильного ходу діл у Тов[аристві] було зроблено впору, як слід”⁵.

Коли М. Грушевський у 1913 р. покидав Львів, йому було всього 47 років. Однак на той час він уже мав 1200 друкованих праць і сім томів фундаментальної *Історії України-Руси*.

Сильна незламна воля, працездатність, самопосвята і жертвовність – складники, які дали підставу Ігореві Геричу назвати діяльність НТШ під керівництвом М. Грушевського найвдалішим українським національним проектом того часу⁶.

³ Див.: Я. Д а ш к е в и ч. *Михайло Грушевський – творець концепції української національної науки* [в:] «Наукове товариство імені Т. Шевченка і українське національне відродження», с. 67–68.

⁴ І. Ф р а н к о *До Б.Д. Грінченка. Львів, 20 листопада 1901 р.* [в:] І. Франко. *Зібрання творів: У 50-ти т.*, Київ 1986, т. 50, с. 178.

⁵ *Ibidem*, с. 179.

⁶ І. Г е р и ч, *Наукове товариство ім. Шевченка як суспільно-полі-*

Другим, хто залишив політику заради НТШ після М. Грушевського, був Іван Франко. У вже цитованому листі до Б. Грінченка він писав: „Скажу про себе тільки ось що: я покинув політичне життя, щоб цілком віддатися Товариству”⁷. Жоден із діячів нашої культури і науки не може зрівнятися з І. Франком за всебічністю інтересів, енциклопедичністю знань та продуктивністю праці. У Товаристві він, крім виконання великої редакторської роботи, писав наукові праці з історії та теорії літератури, літературної критики, методології та компаративістики, бібліографії, книгознавства, мовознавства, фольклористики, етнології, етнографії, культурології, мистецтвознавства, релігієзнавства, історії, економіки, кооперації, соціології, статистики, правознавства, політології, педагогіки, психології, філософії та з інших галузей знань⁸.

Про тісний зв’язок І. Франка з НТШ свідчить ще такий факт. 27 жовтня 1906 р. у зв’язку з важкими сімейними обставинами він звернувся до голови Товариства М. Грушевського з наступним проханням: „Ліквідуючи інтерес з домом, я мушу рівночасно зліквідувати свою бібліотеку. Я збирав її в тяжких часах мого життя і тишився надією подарувати її в цілості Наук[овому] тов[ариству] ім. Шевченка. Тепер бачу, що жебраки не можуть робити таких подарунків, і звертаюся до Вас як до голови Товариства з запитанням: чи не вважали б Ви можливим, аби виділ Тов[ариства] закупив у мене сю бібліотеку?”⁹

Проте цей намір реалізовано не було. Бібліотека І. Франка згідно із заповітом передавалася до НТШ і зна-

тичний проект Михайла Грушевського [в:] «Вісник НТШ», ч. 47 (весна-літо), Львів 2012, с. 24.

⁷ І. Франко, *op. cit.*, с. 178.

⁸ Див.: Б. Тихолоз, *Іван Франко – Doctor Universalis (Секрети успіху)* [в:] «Вісник НТШ», ч. 47 (весна-літо), Львів 2012, с. 16.

⁹ І. Франко, *До М.С. Грушевського. Львів, 27 жовтня 1906 р.* [в:] *Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т.*, Київ 1986, т. 50, с. 299.

ходила у Львові до 1950 р., потім перевозилася до Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, де й понині зберігається разом із його рукописною спадщиною та особистим архівом.

І. Франка справедливо називають одним із головних творців української наукової мови. Боротьба за мову, правопис, обряди та звичаї завжди мала, на його думку, глибокий політичний підтекст і відзначалася певними етапами, що вели до кінцевої мети – боротьби за народ і його душу¹⁰.

І. Франко завжди актуальний. І тоді, коли говорив, що збагачення одиниць пов'язане з простою пропорцією до кількості зубожілих. Чим більше багатів у центрі, тим більше бідноти довкола. І тоді, коли стверджував, що „соціальний супокій” (наша влада називає це соціально-політичною стабільністю) – „се найкраща гарантія для п'явок висисати їх жертви”.

Напередодні святкування 40-річчя діяльності письменника діячі НТШ підготували відозву, у якій високо оцінили його заслуги: «Нам, синам нинішнього дня, нелегко уявити собі всю велич заслуг Івана Франка в національній житті нашого народу. – Яка величезна частина теперішнього нашого національного світогляду, нашої національної культури і сили прийшла до нас від Івана Франка. Були у нас часи, коли все, що в нашій національній дорібці могло зватися свідомістю, культурою, поступом, гуманністю, демократизмом – все те обмежувалося до невеличкого гуртка одиниць з Іваном Франком на чолі»¹¹.

¹⁰ І. Франко, *План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви* [в:] Франко І. *Зібрання творів: У 50-ти т.*, Київ 1984, т. 41, с. 65.

¹¹ І. Франко, *Документи і матеріали. 1856–1965*, Упорядники: І. Бутич, Я. Дашкевич, О. Купчинський, А. Сісецький, Київ 1966, с. 290–291.

Феноменальний культурно-науковий і націотворчо-державницький чин І. Франка Євген Маланюк назвав „духовно-інтелектуальним подвигом”¹².

До трійки найвизначніших діячів НТШ, крім М. Грушевського та І. Франка, зараховують також редактора найважливіших видань НТШ, довголітнього секретаря Товариства Володимира Гнатюка. „Грушевський, Франко і Гнатюк, – писав Володимир Дорошенко, – це були три кити, що на них стояло Наукове товариство ім. Шевченка”¹³ до Першої світової війни. Фольклорист, етнограф, мовознавець, літературознавець, історик та філософ В. Гнатюк плідно працював як збирач, дослідник, видавець і популяризатор пам’яток української народної культури. Видані ним тексти коломийок, колядок і щедрівок, гаївок, народних легенд, анекдотів, різного роду казок та оповідань зберігають науково-пізнавальну цінність і понині ¹⁴. На думку В. Гнатюка, „народ, який дав світовій цивілізації такі здобутки, як його неповторна усна словесність, переконливо довів свою життєвість, культурність і талановитість і він мусить зрівнятися з іншими культурними націями”¹⁵.

У працях *Москвофільська наука* (1904), *Новітні фариसेї, Культурність галицьких москвофілів* (1905) та інших В. Гнатюк активно виступив проти галицьких москвофілів, категорично заперечив брехливі твердження про те, що Закарпаття „інший край і там живуть інші люди”. „Що вода пливе там до Дунаю, що інший вітер віє, то правда,

¹² Б. Тихолоз, *op. cit.*, с. 18.

¹³ О. Купчинський, *140 Науковому товариству ім. Шевченка* [в:] «Вісник НТШ», ч. 49 (весна-літо), Львів 2013, с. 2.

¹⁴ *Idem*, *Володимир Гнатюк: біля джерел формування українознавства* [в:] *Наукове товариство імені Т. Шевченка і українське національне відродження*, с. 75.

¹⁵ Р. Кирчів, *Розвиток теоретичних засад української фольклористики* [в:] *Наукове товариство імені Т. Шевченка і українське національне відродження*, с. 149.

– зауважував вчений, – але щоби Угорська Русь мала бути іншим краєм від нашої Галицької Карпатської Русі, щоби таможні люди інші були, того я ніяк не міг доглянути”¹⁶. Саме тому, визначаючи концептуальні домінанти досліджень В. Гнатюка, Роман Кирчів на перше місце поставив наукове доведення проблеми етнокультурної соборності, єдності і цілісності українського народу на всьому просторі його історичної етнічної території¹⁷.

У 1899 р. дійсним членом НТШ було обрано вченого світового рівня автора наукових праць із антропометрії, антропологічної еволюції, порівняльної етнографії та археології Федора Вовка. В монографії *Український народ в минулому і сучасному*, виданій у Петрограді 1916 р., вчений дійшов висновку, що українці – окремих антропологічний тип, відмінний від сусідніх слов’янських народів: „Українці є досить одноманітне плем’я, темноволосе, темнооке, вище за середній чи високого зросту, брахіцефальне, порівняно високочоле, вузьколице, з рівним і досить вузьким носом, з порівняно короткими верхніми та довгими нижніми кінцівками. Сукупність цих ознак ми вважаємо за можливе визнати українським антропологічним типом”¹⁸.

Саме завдяки науковому відкриттю Ф. Вовка українці знають, що вони зберегли найбільше давніх слов’янських рис і належать до динарської або адриатичної малої раси. Суть цієї теорії полягає, за словами Ігоря Шарова, в тому, що „український народ на всій території, яку заселяє, являє собою одну етнографічну цілість, ціл-

¹⁶ Idem, *Лицар українського народознавства (До 130-річчя від народження Володимира Гнатюка)* [в:] «Вісник НТШ», ч. 25(весна), Львів 2001, с. 26–27.

¹⁷ Ibidem, с. 26.

¹⁸ З. Служинська, *Хто посмів похитнути міт про „колицку трьох братніх народів?”* [в:] «Вісник НТШ», (осінь-зима), Львів 2007, с. 13.

ком виразно відокремлену з-поміж інших слов'янських народів"¹⁹.

Один із найбільших істориків Східної і Центральної Європи, за оцінкою Омеляна Прицака²⁰, Мирон Кордуба значну частину своїх праць присвятив дослідженню національно-визвольної боротьби українського народу. У праці „Старі і нові держави”, опублікованій 1921 р., він проаналізував політичні, соціально-економічні проблеми краю, боротьбу за виживання української нації. Слідом за Г. Величком, М. Грушевським, С. Рудницьким, І. Крип'якевичем та В. Кубійовичем М. Кордуба розумів значення історико-географічних досліджень, дотримувався постулату: „нація без держави не існує так само, як держава не існує без території”²¹. Вчений вивчав джерелознавство й архівознавство, палеографію, хронологію, генеалогію, геральдику та сфрагістику; написав наукові розвідки про М. Шашкевича, М. Грушевського, В. Антоновича, М. Максимовича, П. Чубинського, П. Куліша, Б. Грінченка, В. Сімовича, І. Джиджору. Концептуальною домінантою його праць стає думка, „щоб сам народ знав та усвідомлював цінність своїх культурних здобутків, використовував їх і виховував на їх кращих зразках своїх дітей”²².

Вченим-гуманітаріям ще належить ґрунтовніше вивчити наукову спадщину таких українців НТШ, як Омелян Огоновський, Михайло Возняк, Василь Щурат, Омелян Терлецький, Василь Сімович, Станіслав Гординський, Володимир Охрімович, Іван Калинович, Василь Герасимчук, Володимир Шухевич, В'ячеслав

¹⁹ Ibidem, с. 15.

²⁰ О. Прицак, *Мирон Кордуба і його життя* [в:] «Дзвін», ч.7, Львів 1990, с. 144.

²¹ О. Антонович, *Из плеяды видатних у національній науці: Мирон Кордуба (До 65-річчя від смерти вченого)* [в:] «Вісник НТШ» (осінь-зима), Львів 2012, с. 19–22.

²² Ibidem

Липинський, Дмитро Дорошенко, Філарет Колесса, Кость Левицький, Микола Сумцов, Іларіон Свенціцький, Осип Маковей, Іван Огієнко.

Важко уявити собі діяльність НТШ без видавничої сфери. 1892 року вийшло перше число *Записок Наукового товариства ім. Шевченка*, за ними з'явилися: *Часопись правнича*, *Студії з поля суспільних наук і статистики*, *Матеріали до українсько-руської етнології*; серії джерел – *Пам'ятники української мови і літератури*, *Джерела до історії України-Руси*, *Українсько-руський архів*, *Етнографічний збірник*; серії бібліотек – *Руська історична бібліотека*, *Українсько-руська бібліотека*, окремо – *Хроніка*. М. Грушевський та І. Франко стимулювали появу в 1898 р. загальноукраїнського літературного суспільно-політичного журналу *Літературно-наукового вісника*. На початку ХХ ст. НТШ друкувало щорічно 15 томів, тобто 250 аркушів лише наукових видань. До початку Другої світової війни вийшло 155 томів *Записок НТШ*²³. Загалом за роки існування Товариства з 1873 по 1939 р. було видано 1172 томи різних видань, що стали „золотим фондом” української науки.

Найважливішими були публікації у галузі суспільних наук: з історії (праці М. Грушевського, І. Джиджори, І. Крип'якевича, І. Кревецького, М. Кордуби, С. Томашівського), з філології та літературознавства (М. Возняка, М. Деркач-Футрак, О. Огоновського, К. Студинського, І. Франка), з етнографії, фольклористики та мистецтвознавства (В. Гнатюка, М. Зубрицького, Ф. Колесси, В. Шухевича), з антропології (Ф. Вовка, І. Раковського), з бібліографії (І. Левицького, В. Дорошенка) та ін.

²³ Я. Д а ш к е в и ч, Михайло Грушевський – творець концепції української національної науки [в:] *Наукове товариство імені Т. Шевченка і українське національне відродження*, с. 67–68.

У період, коли в Східній Україні українське слово заборонялося, у Львові НТШ заснувало „Українсько-руську видавничу спілку”. В. Гнатюк став її редактором та упорядником майже півтори сотні книжок. Тоді ж, у видаваній ним та І. Франком *Літературно-науковій бібліотеці*, вийшли основні твори української літератури ХІХ – початку ХХ ст. та чимало шедеврів світової класики²⁴.

Наукове Товариство ім. Шевченка зробило дуже багато для розвитку народної освіти, допомогло заснувати гімназії в найбільших містах Галичини. Олександр Барвінський, – один із засновників та керівників НТШ, визначний політик, міністр освіти і віровизнань ЗУНР, найбільшим своїм досягненням вважав впровадження фонетичного правопису в шкільні підручники української мови, що витіснило в ХІХ столітті московфільське „язичіє”. Цінні праці, які збагатили освітянську сферу, написав професор Львівського університету Кирило Студинський, член Товариства з 1899 р., а з 1923 р. його голова²⁵.

Дійсний член Товариства з 1899 р., а з 1914 р. – голова філологічної секції Степан Смаль-Стоцький, заклавши основи шкільних підручників із української мови, створив терміни, які знає сьогодні кожен школяр – однина, множина, іменник, прикметник, займенник, дієслово. Цього року минає 120 років від появи першого підручника *Руська граматика*, завдяки якому фонетичні засади українського правопису здобули офіційне визнання²⁶.

²⁴ О. Купчинський, *Володимир Гнатюк: біля джерел формування українознавства* [в:] *Наукове товариство імені Т. Шевченка і українське національне відродження*, с. 77.

²⁵ У. Єдлінська, *Суспільно-громадська та наукова діяльність академіка Кирила Студинського* [в:] *Наукове товариство імені Т. Шевченка і українське національне відродження*, с. 92–93.

²⁶ М. Вишневська, „Пиши так як чуєш” [в:] «День», ч. 145–146 (п’ятниця-субота), 16–17 серпня 2013, с. 21.

Проблеми української граматики, діалектології, термінології, порівняльного мовознавства досліджував дійсний член НТШ Олекса Горбач, перу якого належать також праці з специфічної лексики (жаргону) різних професійних груп різних регіонів України²⁷.

Наукове товариство імені Шевченка пов'язується з ідеєю українського університету та її реалізацією. Його члени організували Український таємний університет, а голова Товариства Василь Щурат став його ректором²⁸.

Ще в 1894 р. першою „прикметою” раціональної освіти І. Франко вважав – „знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу”²⁹. Звісно, такої можливості українці ні в царській, ні в радянській Росії не мали. Та й у сьогоднішній Україні готувати високоосвічену, порядну молодь неймовірно складно. Має рацію Валерій Шевчук, який у статті *Темна доба* (2011 р.) наголосив, що „Міністерство освіти має очолити не кар’єристичний вискочка, такий собі Ванька-Встанька, а державний муж, високоосвічений, мудрий і безсумнівний патріот своєї землі і народу”³⁰.

На жаль, гуманітарну сферу великої європейської держави формують чиновники, яким байдуже майбутнє України. Як зауважив голова відновленого НТШ Олег Романів, ще в 2001 р. парадокси нашого часу полягають у тому, що разом зі свободою наукової творчості

²⁷ У. Граб, *Мирослав Антонович та Олекса Горбач: Творчі взаємини між музикологом і філологом. Листування* [в:] «Вісник НТШ», ч. 49 (весна-літо), Львів 2013, с. 49.

²⁸ Див.: З.Б. *Національна університетська освіта в Галичині (хронологія змагань і поразок)* [в:] «Вісник НТШ», ч. 25 (весна), Львів 2001, с. 22.

²⁹ І. Франко, *Галицьке краєзнавство* [в:] *Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т.*, Київ 1986, т. 46, кн. 2, с. 116.

³⁰ В. Шевчук, *Темна доба* [в:] «Тиждень», Київ 2011, ч. 17(182), 29 квітня–5 травня, с. 52.

в Україну прийшли до вчених злидні та втрата суспільного престижу, а суспільні національні інтереси опинилися у багатьох випадках в руках людей кон'юнктурних, націлених головню на свою особисту кар'єру³¹.

За образним висловом Омеляна Пріцака, наука – це дуже делікатна квітка, яка може розвиватися і дозрівати тільки в умовах повної свободи³². Якою була ця „свобода” для НТШ, проілюструємо низкою прикладів.

6 червня 1898 р. Петербурзький цензурний комітет категорично заборонив розповсюдження виданої Науковим товариством імені Шевченка книги Олександра Кониського *Тарас Шевченко – Грушівський. Хроніка його життя* за те, що „біографія Шевченки, заключаючаяся в этой книге, написана в украинофильском духе”³³.

1899 р. двадцяти трьом дійсним членам НТШ було заборонено виступати рідною мовою на XII Археологічному з'їзді в Києві³⁴, на що І. Франко разом із В. Гнатюком

³¹ О. Романів, *Наукове товариство ім. Шевченка на порозі ХХІ століття: перспективи і майбутнє (Слово голови НТШ у Львові О. Романіва на відкритті урочистих зборів у Львові, присвячених 125-річчю Наукового товариства ім. Шевченка)* [в:] *125 років Наукового товариства імені Шевченка. Збірник наукових праць і матеріалів, присвячених Ювілею Товариства*, Львів 2001, с. 11–13.

³² О. Пріцак, *Чому необхідно відновити Наукове товариство імені Шевченка у Львові* [в:] *Наукове товариство імені Т. Шевченка і українське національне відродження*, с. 36.

³³ 1898., червня 6. Санкт-Петербург. – Висновок Петербурзького цензурного комітету, надісланий на розгляд Головного управління у справах друку, про заборону розповсюдження в Росії виданої у Львові книги О. Я. Кониського „Тарас Шевченко – Грушівський. Хроніка його життя”, написаної „в украинофильском духе” [в:] *Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914): Збірник документів і матеріалів*, Київ 2013, с. 280.

³⁴ І. Франко, *До комітету по підготовці Археологічного з'їзду в Києві. [Львів, червень 1899 р.]* [в:] *Франко І. Зібрання творів у 50-ти т.*, Київ 1986, т. 50, с. 133–134.

відповіли: «Маємо честь повідомити, що з причини недопущення українсько-руської мови до рефератів на з'їзді Наукове тов[ариство] ім. Шевченка не може взяти участі в ньому, бо се недопущення не тільки робить практичну перешкоду для тих членів, що не володіють російською мовою, але всім взагалі робить таку участь морально неможливою»³⁵.

Подібна історія повторилася у 1902 р. під час проведення XIII Археологічного з'їзду в Харкові.

1 березня 1904 р. харківський цензор повідомив, що „печатающиися во Львове издания на малороссийском наречии под заглавлением „Записки Наукового товариства імені Шевченка”, а также все произведения на малороссийском наречии, печатаемые правописанием, известным под именем так называемой «кулишовки», запрещены к обращению в империи на основании Высочайшего повеления 18 мая 1876 г. и циркуляра Главного управления по делам печати 24 декабря 1889 г.”³⁶

Під час Першої світової війни російські війська, прорвавшись до Львова, в першу чергу розгромили „мазепинський осередок” НТШ – колекції, бібліотеку, друкарню, заборонили українські видання.

Поневолення української гуманітарної науки продовжилося і в умовах радянської України. 4 жовтня 1933 р. Президія АН України виключила зі свого складу дійсних членів НТШ М. Возняка, К. Студинського, Ф. Колессу,

³⁵ *Літературно-науковий вісник*, Кн. 9. Хроніка і бібліографія, Львів 1899, с. 197–198.

³⁶ 1904., березня 1. Санкт-Петербург. – Повідомлення Головного управління у справах друку харківського окремого цензорів з внутрішньої цензури про заборону розповсюдження в Росії „Записок Наукового товариства імені Шевченка”, а також інших українськомовних видань, надрукованих „кулішівкою” [в:] *Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914): Збірник документів і матеріалів*, с. 320–321.

В. Щурата, які нібито займалися антирадянською пропагандою³⁷. 28 червня 1941 р. співробітники НКВД відправили К. Студинського та П. Франка на Схід, і більше їх ніхто не бачив³⁸. Ми по сьогодні не знаємо ні точної дати, ні місяця їх трагічної смерті. Весною 1947 р. перший секретар Львівського обкому КП(б)У І. Грушецький доповів М. Хрущову про те, що „профессор Кордуба в своих выступлениях снова настаивает на антинаучной враждебной мысли о том, что на украинские земли имела большое влияние Западная Европа [...]”³⁹. Лише смерть, яка настала 2 травня 1947 р., врятувала вченого від жорстоких переслідувань. У 1972 р. дійсних членів НТШ С. Щурата, Г. Нудьгу, Р. Кирчіва було звільнено з відділу літератури Інституту суспільних наук за прояви українського буржуазного націоналізму⁴⁰. 1940 р. радянські органи ліквідували НТШ, знищили унікальні збірки та музейні колекції Товариства. Майже 300 вчених, зокрема члени НТШ, опинилися в 1946 р. у західних окупаційних зонах Німеччини та Австрії, а в червні 1947 р. у Мюнхені відновили діяльність Товариства⁴¹. В нових умовах, далеко від батьківщини свої праці публікували Б. Крупницький, Л. Окіншевич, І. Витанович, А. Яковлів, В. Кубійович, З. Кузеля, О. Оглоблин, Я. Пастернак. У серії „Бібліотека

³⁷ У. Єдлінська, *Суспільно-громадська та наукова діяльність академіка Кирила Студинського* [в:] *Наукове товариство імені Т. Шевченка і українське національне відродження*, с. 98.

³⁸ С. Гелей, *Петро Франко: повернення із забуття* [в:] *Гелей С. Від національної ідеї до державності. Вибрані статті з історії України, політології, теорії та історії кооперації*, Львів 2011, с. 156–158.

³⁹ О. Антонович, *Із плеяди видатних у національній науці: Мирон Кордуба* [в:] «Вісник НТШ», ч. 49 (весна-літо), Львів 2013, с. 34.

⁴⁰ М. Глушко, *Роман Кирчів* [в:] «Вісник НТШ», ч. 43 (весна-літо), Львів 2010, с. 58–59.

⁴¹ В. Кубійович, *Нарис історії України Наукового товариства ім. Шевченка*, с. 49.

українознавства” були опубліковані такі монографії, як: *Нарис історії українського кримінального права* Я. Падоха; *Історія України* І. Крип’якевича, *Нарис сучасної української літературної мови* Ю. Шевельова, *Життя Тараса Шевченка* Ю. Зайцева, *Галицько-Волинська держава* Павла Грицака⁴². Найбільше досягнення НТШ повоєнного періоду – це *Енциклопедія українознавства*, невідомим організатором і головним редактором якої був Володимир Кубійович⁴³. Стало зрозумілим: можна ліквідувати будь-яку установу, але не ту, яка заснована на засадах товариства.

Аналізуючи ситуацію, що склалася в радянській Україні після Другої світової війни з гуманітарною наукою, голова НТШ в Сполучених Штатах Америки Ярослав Падох зауважив, що новий наступ на українську культуру, зокрема мову й історію, куди жорсткіший як за царської валуїщини й емщини. А тому „невідкладне завдання вільної науки – об’єднаним фронтом давати відсіч ворожим затіям і тут, у вільному світі, збудувати новий П’ємонт для боротьби за щасливий поворот до вільної й суверенної української держави та вільної й суверенної української науки”⁴⁴.

⁴² Я. Падох, *Розвиток наукового товариства імені Шевченка в діаспорі: здобутки, проблеми* [в:] *Наукове товариство імені Т. Шевченка і українське національне відродження*, с. 48.

⁴³ Див.: *Історія НТШ*. – Мюнхен, 1949; В. Кубійович *Мені 70*. – Париж; Мюнхен, 1970. – с. 116–128; В. Кубійович *Мені 85*. – Мюнхен, 1985; А. Жуковський *Діяльність Володимира Кубійовича на відтинку „Енциклопедії українознавства” (ЕУ)* [в:] *Український історик*, 1986. – Ч. 91–92; *Жуковський А.* Вклад Олександра Оглоблина в „Енциклопедію українознавства” [в:] *Український історик*, 1995. – Ч. 124–127; О. Шаблій *Володимир Кубійович*. – Львів; Париж, 1996.

⁴⁴ Л. Залеська-Онишкевич, *Ярослав Падох як науковець і державний муж, що розумів вагу і місце часу у всіх трьох вимірах: теперішнім, минулим і нашим майбутнім* [в:] «Вісник НТШ», ч. 25 (весна), Львів 2001, с. 7–8.

Характеристику сучасних вчених-гуманітаріїв почнемо з Івана Дзюби, який, за словами Вадима Скуратівського, „рішуче випередив усіх своїх сучасників, зокрема у прогнозуванні поразки СРСР, загрози у сфері культури, політичної та інформаційної свободи. Його праця *Інтернаціоналізм чи русифікація*, видана багатьма іноземними мовами, зробила для утвердження України у світі більше, ніж сотні дипломатів⁴⁵. В іншій знаковій монографії *Тарас Шевченко. Життя і творчість* автор прагнув охопити весь обшир літературної та громадської діяльності великого сина України, з'ясувати природу його магнетичної влади над поколіннями українців. І. Дзюба зруйнував створений радянським літературознавством образ поета, про якого все відомо, і переконливо довів, що „Шевченко як явище велике і вічно живе – невичерпний, нескінченний і незупинний”⁴⁶.

В статті *Про свободу і відповідальність*, опублікованій у газеті „День” 30 серпня 2013 р., І. Дзюба дає нам яскравий приклад сучасного мислення. Лише п'ять штрихів:

1. Права людини і права нації впливають одне з одного і в реальному житті одне без одного не існують.

2. Страх і байдужість – різні сторони одного й того ж стану громадянської неповноцінності.

3. Українські патріоти здебільшого не вміють переко-нувати інших. Вони „сильні” в розпалюванні самих себе, комфортно почуваються серед однодумців і не завжди готові до дискусій.

4. Менше риторики, моралізування, повчання людей, більше конкретних дій. Необхідно ставити реальні соціальні, політичні, господарські проблеми та їх вирішувати.

⁴⁵ М. Желєзняк, *Іван Дзюба* [в:] «Вісник НТШ», ч. 45 (весна-літо), Львів 2011, с. 67.

⁴⁶ І. Дзюба, *Тарас Шевченко. Життя і творчість. 2-е вид., доп.*, Київ 2008, с. 5.

5. Україну може об'єднати не філологічний патріотизм, а патріотизм територіальний⁴⁷.

Одна з ключових інтелектуальних постатей НТШ – Микола Ільницький. Український літературознавець, критик, поет, перекладач, лауреат премій імені І. Франка, Б. Лепкого, О. Білецького; автор низки книг, зокрема такої, як *Драма без катарсису: сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття; збірок поезій: Зелені артерії, Мозаїка доріг, За роками рік, Вересневі відлуння;* нарисів про творчість Бориса Олійника, Івана Драча, Богдана Ігора Антонича, Ігора Калинця, Михайла Яцкова, Богдана Лепкого, Юліана Опільського. Дотримується принципу, згідно з яким кожне нове покоління в поезії, прозі, драматургії висуває зі свого середовища тих, хто здатен осмислити цей процес, цей рух зсередини, хто найкраще це покоління розуміє й виявляє⁴⁸.

Представником того ж покоління, що й Микола Ільницький, покоління шістдесятників, виступає теоретик літератури, літературний критик і публіцист, автор понад чотирьохсот наукових праць Роман Гром'як. У своїх роботах *Літературно-художній образ, Естетика і критика, Давнє і сучасне. Вибрані статті з літературознавства, Культура. Політика. Інтелекція: Публіцистика українознавця* він органічно поєднав цілісний філософський світогляд із історико-теоретичним вивченням явищ культури і мистецтва слова. Орієнтуючись на досягнення світового літературознавства, вчений одним

⁴⁷ І. Д з ю б а, *Про свободу і відповідальність* [в:] «День», Київ 2013, 30 серпня, с. 15.

⁴⁸ В. Б у д н и й, *Поліфонія критичного слова* [в:] Микола Ільницький: біобібліографічний покажчик / Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова бібліотека; Укладач Луїза Ільницька, Львів 2004, с. 5–25. І. Д з ю б а, *Микола Ільницький: діапазон зацікавлень і коректність інтерпретацій* [в:] Ільницький М. *На перехрестях віку: У трьох книгах*, Київ 2008, кн. І., с. 3–16.

із перших в Україні запровадив такий його напрям, як літературознавча компаративістика, тобто порівняльне літературознавство⁴⁹.

Грунтовні дослідження з історії української мови належать перу дійсного члена НТШ Дмитра Гринчишина. На формування його зацікавлення мовознавчою наукою мали вплив Іларіон Свенціцький, Іван Ковалик, Михайло Онишкевич, Петро Коструба та Євген Кротевич. У 1981 р. Д. Гринчишин, разом із іншими редакторами „Словника староукраїнської мови XIV-XV ст.” Л. Гумецькою та І. Керницьким були відзначені першою академічною премією ім. І. Франка⁵⁰.

Визначним англістом-фразеологом, перекладознавцем, дослідником теоретичних проблем перекладу, засновником англомовної Шевченкіани є Роксолана Зорівчак. Голова Комісії всесвітньої літератури ім. Миколи Лукаша НТШ та член Президії цього Товариства, лауреат Літературної премії імені Григорія Кочура, автор понад семисот наукових розвідок із перекладознавства, контрастивної лінгвістики та англістики вчена розмірковує про функціональні можливості Слова, про суть мови та її значення у житті людини і суспільства, застерігає від мовного нігілізму, від неуваги в мовній практиці навіть до дрібниць⁵¹. У книзі *Боліти болем слова нашого* вчена, за словами Олександри Сербенської, використовує метод зіставлення, вникає у тонкощі перекладу з інших мов на українську і навпаки, розкриває ті недоречності, якими

⁴⁹ М. Андрейчин, *Роман Гром'як* [в:] «Вісник НТШ», ч. 47 (весна-літо), Львів 2012, с. 59.

⁵⁰ О. Кривицька, *Дмитро Гринчишин* [в:] «Вісник НТШ», (осінь-зима), Львів 2007, с. 44–45.

⁵¹ О. Чередниченко, *Добиратися до неперекладного* [в:] «Всесвіт», Київ 1991, ч. 11; А. Содомора, *Народ з народом гомонить* [в:] «Дзвін», Львів 1994, ч. 11–12; Р. Зорівчак, *Бібліографічний покажчик*, Укл. У. Головач, О. Лучук, Львів 1994.

ряснюють наші реклама, мова масової комунікації, ділове мовлення⁵².

Важливе значення для української гуманітарної науки має подвижницька праця Андрія Содомори. Він переклав комедії Арістофана, трагедії Софокла, Есхіла, Еврипіда, перше повне видання творів Горація Флакка, найзначнішої в римській літературі поеми „Метаморфози”, поеми Тита Лукреція Кара, Вергілія та інших авторів. У книжечці „Від слова – до серця, від серця – до слова” вчений роздумує над значенням мови в житті людини, де людина при слові, а не слово при людині⁵³.

До добре знаних українських письменників, літературознавців, літературних критиків зараховуємо Любомира Сеника та Тараса Салигу. Перший – автор наукових праць Микола Хвильовий і його роман *Вальдшнепи*, *Климентій Шептицький – слуга Божий*; романів *І зійди Сатано!*, *Парабола*, *Сьома брама*; другий – автор книжок *Право на себе*, *У глибинах гармонії*, *Микола Вінграновський*, *Вогнем пречистим*.

Дійсними членами НТШ є гроно істориків, у першому ряду яких стоїть ім'я вченого-сходознавця Омеляна Прицака. Ще студентом вивчав турецьку, алтайські, іранські та семітські, згодом угро-фінські, китайську та інші мови. В умовах німецької окупації напівлегально працював у музеї НТШ, ініціював дискусію про початки формування української нації, яку німецька влада заборонила. Автор понад семисот наукових праць, написаних українською, англійською, німецькою, турецькою, польською, російською мовами. 14 листопада 2007 р. у Києво-Могилянській академії відкрито кабінет його імені

⁵² О. Сербенська, Р. Зорівчак, *Боліти болем слова нашого* [в:] «Вісник НТШ», ч. 38 (осінь-зима), Львів 2007, с. 54–56.

⁵³ Ю. Коваль, *Андрій Содомора* [в:] «Вісник НТШ», ч. 48 (осінь-зима), Львів 2012, с. 62.

з унікальною бібліотекою (близько 20 тисяч одиниць, виданих шістдесятма мовами), науковим та приватним архівами, мистецькою колекцією⁵⁴.

Інтелектуальний простір Львова десятками років визначали дві непересічні постаті – Ярослав Дашкевич та Ярослав Ісаєвич.

Член президії та голова історико-філософської секції Товариства Ярослав Дашкевич вивчав історію вірменської колонії в Україні, археографію, історіографію та джерелознавство історії України, спеціальні історичні дисципліни (геральдику, сфрагістику, символіку, генеалогію). Він автор понад півтори тисячі наукових та науково-популярних праць. Його дослідженням притаманні багатогранність, різноплановість, широка джерельна база та аналітичний характер. Я. Дашкевич належав до тих істориків, які не пристосовувалися, не писали на догоду владі. Символ незламності, він жодного разу не зрадив собі й, попри тиск радянської системи, розглядав у своїх працях історію, і не лише її, передовсім у національній парадигмі⁵⁵.

Ярослав Ісаєвич займався переважно історією Галицько-Волинської держави, спадщиною Юрія Дрогобича, історією українських братств XVI-XVIII ст. та українського книговидання. Він спричинився до відродження Товариства в Україні, брав участь у нарадах Ініціативної групи з відродження НТШ, Установчих зборах у Львові в жовтні 1989 р., а в березні 1992 р. обирався до складу першого корпусу 32 дійсних членів НТШ. Тоді ж його було обрано заступником голови Товариства.

У 1910 р. Наукове товариство ім. Шевченка, українська історична наука зазнали великих втрат. Ярослав Дашкевич

⁵⁴ Я. Д а ш к е в и ч, *Омелян Пріцак: життя і творчість – творчість і життя* [в:] «Вісник НТШ», ч. 43 (весна-літо), Львів 2010, с. 27.

⁵⁵ І. Г е р и ч, *Від Данила Галицького до Омеляна Пріцака: штрихи до історіографічних студій ювіляра* [в:] *Ярослав Дашкевич. Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури*, Львів 2006, с. 9.

помер 25 лютого. Менше ніж за півроку, 24 червня, відійшов у вічність Ярослав Ісаєвич. За словами Андрія Портнова, „без них Львів осиротів, а український інтелектуальний простір став непоправно блідіший та передбачуваніший”⁵⁶.

Членом ініціативної групи учених із відновлення Товариства був також Олег Купчинський, один з авторів Статуту НТШ, з 1989 р. – науковий секретар, згодом голова Комісії спеціальних історичних дисциплін, з 1990 р. – відповідальний редактор „Записок НТШ”, а з 17 грудня 2005 р. – голова Товариства. Вчений досліджує історію української мови, ойконімію, літературознавство, етнологію, архівознавство і спеціальні дисципліни. Його перу належить понад п’ятьсот наукових, науково-популярних праць. Під керівництвом О. Купчинського вийшло друком 36 томів „Записок НТШ”. Великою заслугою вченого є підготовка багаторічного проекту енциклопедії „Наукове товариство імені Шевченка”. Перший том цього масштабного видання побачив світ у цьому році і присвячений 140-річчю ювілею Товариства.

Ще один дійсний член НТШ з березня 1992 р., голова Археологічної комісії Лариса Крушельницька прославила себе тим, що здійснила понад 50 археологічних експедицій, відкрила близько шістьсот різночасових пам’яток – від епохи середнього палеоліту до періоду середньовіччя, видала 9 монографій та понад 170 статей. У 2012 р. опублікувала (в співавторстві) працю *Золоті Михалківські скарби та їх доля* – про золоті коштовності передскіфського часу, знайдені поблизу Борщєва на Тернопільщині. Надзвичайно цінними є її спогади з життя родини Крушельницьких *Рубали ліс... Спогади галичанки та Злочини Сандормошу стукають у моє серце*. Широку

⁵⁶ А. Портнов, *Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття*, Київ 2011, 245 с.

популярність Л. Крушельницька здобула як визначний громадський діяч, директор Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України⁵⁷.

В квітні 2013 р. відійшов у кращі світи дійсний член НТШ з 1992 р., перший лауреат республіканської Премії ім. Павла Чубинського (1989), автор понад семисот праць з історії України, етнографії, фольклористики, педагогіки, краєзнавства, мистецтвознавства, зокрема книг: *Літературно-мистецька Стрийщина* (1966), *Таланти Бойківщини* (1991), *Костянтина Малицька. Малі герої* (1991), *Іван Вагилевич – історик і народознавець* (1993) та ін. Григорій Дем'ян. Він залишив нам понад п'ять тисяч записів народних пісень, близько 15 тисяч коломийок, дві тисячі прислів'їв та приказок, сотні казок, легенд, народних оповідань. Загалом його записи складають унікальну колекцію – 50 тисяч зразків усної народної творчості⁵⁸.

Знавець фольклору, національного театру, літератури й етнографії, дійсний член НТШ з 1992 р. Роман Кирчів за сорок років невпинної праці в Інституті народознавства збагатив гуманітарну науку такими працями як: *Етнографічне дослідження Бойківщини* (1978), *Гуцульщина* (1978), *Етнографічно-фольклористична діяльність Руської трійці* (1990), *Двадцять століття в українському фольклорі* (2010) та іншими. За словами дійсного члена НТШ Михайла Глушка, після обрання Р. Кирчіва членом Президії і Ради НТШ він завжди намагався вирішувати загальні проблеми наукового єднання, з одного боку, як висококваліфікований фахівець, з іншого – як свідомий Українець та Громадянин незалежної держави⁵⁹.

⁵⁷ М. Б андр і в с ь к и й, *Крушельницька Лариса* [в:] «Вісник НТШ», ч. 49 (весна-літо), Львів 2013, сс. 77–78.

⁵⁸ А. Д а н и л ю к, *Шляхами України. Етнографічний нарис*, Львів 2003, 256 с.

⁵⁹ М. Г л у ш к о, *Роман Кирчів* [в:] «Вісник НТШ», ч. 43 (весна-літо), с. 58–59.

Яскравий приклад великого працелюбства, відданості досконалій джерелознавчій методиці, рідкісного сумління при трактуванні історичних фактів – діяльність Doctora Honoris Causa університету імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні Миколи Крикуна. Він вивчає історію українських земель у складі Польської держави у XV-XVII ст.: адміністративно-територіальний устрій, соціально-економічний, політичний і демографічний розвиток; є автором таких наукових праць, як *Історія Польщі* (2002, в співавторстві з Л. Зашкільняком), *Брацлавське воєводство в XVII-XVIII століттях: Статті і матеріали* (2008) та інші.

Багатолітній співголова Шашкевичознавчої комісії Феодосій Стеблій успішно вивчає історію західних земель України у складі Австрійської монархії в XIX ст., соціальні відносини, суспільно-політичні і національні рухи, культуру, міжетнічні взаємини, історіографію та джерелознавство проблеми. Його велика заслуга полягає в збереженні й утвердженні пам'яті про незабутнього Маркіяна Шашкевича.

Серед українських філософів добре відомий своїми працями, здобутками на педагогічній ниві дійсний член НТШ Андрій Пашук. Він фундатор історико-філософської наукової школи, автор понад двохсот друківаних праць, серед яких 9 монографій та навчальних посібників, зокрема *Соціологічні і суспільно-політичні погляди С.А. Подолінського* (1965), *Іван Вишенський – мислитель і борець* (1990), *Українська Церква і незалежність України* (2007), *Філософський світогляд Івана Франка* (2007) та інші. Цікаво, що Андрій Іванович безперервно працює у Львівському національному університеті вже 62 рік. Боюся помилитися, але, напевно, – це рекорд.

Його молодший колега Анатолій Карась досліджує соціальну філософію, філософію культури та філософію свободи, теорію громадянського суспільства та семіотику. Основна праця, що отримала високу оцінку наукової критики, *Філософія громадянського суспільства в класичних*

теоріях і неklasичних інтерпретаціях. Він також претендує на своєрідний рекорд: брав участь у роботі десятків наукових конференцій в Україні, США, Англії, Німеччині, Туреччині, Польщі, Чехії та інших країнах.

Значний внесок у діяльність НТШ зробили такі вчені як: Уляна Єдлінська (фахівець з історії української мови, лексикології, археографії), Олександра Сербенська (автор публікацій із питань української термінології, культури української мови, франкознавства), Марія Габлевич (перекладач, мовознавець, літературознавець, шекспірознавець), Лідія Кость-Григорчук (автор праць із проблем історії української мови та правопису, з теорії лінгвістичної географії, палеографії та епіграфіки), Ярема Кравець (філолог – романіст, літературознавець, перекладач), Микола Железняк (фахівець із української діалектології, біографістики та енциклопедознавства), Луїза Ільницька (бібліографознавець, книгознавець), Степан Костюк (бібліограф, мистецтвознавець, краєзнавець), Григорій Зленко (український письменник, літературознавець, краєзнавець, бібліограф), Ігор Герич – автор праць із історії української культури, грушевськознавства, історичних нарисів про О. Кониського, В. Липинського, Є. Чикаленка, Я. Дашкевича та інших, Володимир Чорній – український історик-славист, Михайло Глушко – фахівець із української етнології, фольклористики, лінгвістики.

Музичну культуру досліджують Олександра Цалай-Якименко, Стефанія Павлишин, Юрій Ясіновський, Наталія Кашкадамова, Олександр Козаренко.

Окраса Товариства – лауреати Національної премії України імені Тараса Шевченка, визначні письменники, поети, літературознавці, актори, дослідники образотворчого мистецтва, культурні та громадські діячі: Дмитро Павличко, Роман Іваничук, Роман Лубківський, Микола Жулинський, Оксана Пахльовська, Богдан Козак, Володимир Овсійчук.

Отже, вчені-гуманітарії за 140 років зробили вагомий внесок у розбудову наукових знань про Україну, її етнос, культуру, мову, історію, літературу. Вони були не тільки гідними представниками української наукової думки, а й важливою ідейно-світоглядною опорою національно-визвольного руху. Саме дійсні вчені НТШ на початку ХХ ст. обґрунтували державницьку концепцію України. Свої наукові переконання, свою моральну позицію вони не тільки відстоювали, а й за них ішли на жертви. Сьогодні НТШ – важливий науковий чинник українського державотворення, носій європейської традиції. Воно відзначено титанічною працею духовних провідників українського народу, які взяли на себе історичну відповідальність за його долю.

Володимир Білецький

ДОНЕЦЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА: 1997–2014 РР.

Історія НТШ-Донецьк починає свій відлік з 1997 року, коли в рамках робочої зустрічі голови НТШ в Україні Олега Романіва і керівника науково-видавничої фундації „Український Культурологічний Центр” (м. Донецьк) останній прийняв пропозицію голови НТШ заопікуватися організаційними питаннями створення осередку НТШ на Східній Україні, а саме в Донецьку. 24.05.1997 відбулися Установчі збори відділення, на яких були присутні науковці донецьких вузів та відділення Національної академії наук України. Головою Донецького відділення НТШ було обрано д.т.н., проф. Донецького національного технічного університету Володимира Білецького, вченим секретарем – к.ф.н., професора, керівника Донецького відділення Центру гуманітарної освіти НАН України Ігоря Паська.

За період 1997–2014 рр. малочисельний Донецький осередок НТШ виріс у потужне, офіційно зареєстроване Донецьке відділення НТШ, яке фактично є Південно-Східним Центром НТШ. Судить самі – Донецьке Відділення НТШ зініціювало і організаційно допомогло створенню у Луганську 2-х осередків НТШ – Слобожанського і Луганського. Висунуло і частково зреалізувало ідею створення нового утворення НТШ-Росія (осередки на Кубані та у Воронежі). Сьогодні Донецьке відділення НТШ налічує понад 80 членів. Головний осідок – м. Донецьк,

але члени Донецького НТШ є у Слов'янську, Харкові, Кривому Розі, Києві, Алчевську, інших містах. Донецьке відділення НТШ – це відомі вчені, провідні фахівці регіону з історії, філософії, мовознавства, літературознавства, хімії, медичних наук, гірництва. Специфікою утворення і роботи Донецького НТШ є те, що воно виникло і функціонує при тісній співпраці з базовою ресурсною дослідницько-видавничою громадською організацією „Український культурологічний центр” (УКЦентр). Першочергова увага з самих початків була надана створенню видавничої бази. Тому у 1998 році УКЦентр ініціює заснування невеликого видавництва „Східний видавничий дім”.

Інша ідея, власне розвиток вже пройденого раніше НТШ шляху, але на східному ґрунті – це заснування періодичних видань.

Тут Донецьке відділення НТШ має непересічний успіх. З самих початків свого існування воно підтримало і до сьогодні є організацією-партнером фахового (за списками ВАК України) у галузі економіки, філософії, історії, а нині вже і академічного та наукометричного журналу „Схід”, який виходить регулярно з 1995 року і має вже 127 випусків. Це – вже відоме і авторитетне наукове видання в Україні, яке входить до міжнародних баз даних: Ulrich's Periodicals Directory американського видавництва Bowker, Bielefeld Academic Search Engine (BASE) – пошукової служби (Німеччина), яка є одним з потужних постачальників актуальних даних про наукові публікації європейських вчених; репозитарію та ресурсного центру Philosophy Documentation Center, який забезпечує доступ до наукових матеріалів з прикладної етики, філософії, релігієзнавства та суміжних дисциплін; EBSCO – агрегатора повнотекстових видань, який включає в себе 375 повнотекстових баз даних і понад 350000 електронних книг; РІНЦ (Росія) – міжнародної бібліографічної бази даних; Index Copernicus International S.A. (Польща) – наукової бази

даних; WorldCat – найбільшої у світі бібліографічної бази даних, яка налічує понад 240 млн записів усіх видів творів на 470 мовах світу; Directory of Open Access Journals; (DOAJ) (Швеція) – директорію, що пропонує вільний (безкоштовний) доступ до понад 1500 наукових та академічних журналів в електронному форматі по всіх напрямках.

Другим за хронологією став *Донецький вісник НТШ*, заснований у 2001 р. за ініціативою проф. В.С.Білецького. Нині вийшло друком вже 38 томів вісника, причому відбулася їх диференціація за тематикою і сформовані фахові редакції з: мовознавства, літературознавства, історії, філософії, хімії, медицини, технічних наук. Є спроби поширити діяльність у галузі економіки, біології, фізіології, психології, педагогіки.

У 2001 р. засновано ще одне періодичне видання – збірник *Проблеми сучасного підручника середньої і вищої школи* (ініціатори заснування – канд. пед. наук В.В.Оліфіренко, д.т.н. В.С.Білецький, канд. філос. н. І.Т.Пасько). На 2014 р. вийшло вже 4 числа вісника.

З 1998 року виходить друком серійне видання *Бібліографія науковців Донбасу* – на сьогодні 10 випусків.

У 2004 р. виникла ідея створення *Хроніки Донецького НТШ*, яка втілилася в 2-х випусках – до 10-ліття та 15-ліття Донецького відділення НТШ.

У 2005 р. розпочата серія *Бібліотека журналу „Схід”*. У ній поки що всього 2 видання, але великі перспективи.

Отже, Донецьке відділення НТШ має 6 своїх і спільних з УКЦентром періодичних та серійних видань. Зі своїми редакційними колегами, періодичністю видання, авторським загальом, ареалом розповсюдження тощо.

Інша, надзвичайно важлива справа – мега-проекти. Донецьке відділення НТШ бере участь у одному такому проекті – створенні першої вітчизняної *Гірничої енциклопедії*. Сьогодні над нею працюють близько 150 фахівців у різних куточках України, зарубіжні партнери. Автор ідеї

і керівник проекту – голова НТШ-Донецьк, доктор технічних наук, професор Володимир Білецький. У 2001–2004 роках побачив світ великоформатний 3-томний *Гірничий енциклопедичний словник*. У 2004–2013 роках матеріал було суттєво допрацьовано і випущена друком *Мала гірнича енциклопедія* у 3-х томах. Це ілюстроване видання, перших два томи якого (2004 і 2007 рр.) видано на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення України (Кабінет Міністрів України) за програмою соціально значимих видань. Робота над енциклопедією дозволила вперше створити національну українську терміносистему у гірництві. Сформована редакція енциклопедії розпочала ряд дочірніх монографічних видань – з історії гірництва у світі і Україні, з окремих галузей – петрографії, мінералогії тощо. Проект *Гірнична енциклопедія* має міжнародну підтримку – від НТШ-Америка, від Краківської Гірничо-Металургійної академії (повний текст т. I був виставлений на найбільшому європейському гірничому порталі <http://www.teberia.pl/>

Крім названих системних проектів Донецьке відділення НТШ приділяє велику увагу глибоким дослідженням у царині окремих наук, окремим проблемним напрямкам. Причому відмінність у діяльності з іншими структурами НТШ, в т.ч. і з Львів-НТШ, у акцентації на роботі з молоддю, приділення великої уваги навчальній літературі для вищих навчальних закладів.

Загальна кількість видавничих одиниць у Донецького відділення НТШ разом з УКЦентром Донецька вже більша 300 позицій, в т.ч. понад 70 з них складають монографії і посібники для вузів. Серед цих видань особливе значення мають:

В галузі гуманітарних наук:

1. Монографія І.Т.Паська та Я.І.Паська *Громадянське суспільство та національна ідея*(1999); І.Т.Паська *Історія. Нація. Особистість. Вибране: історіософські етюди та*

манускрипти, Донецьк: ТОВ „Східний видавничий дім”, 2013. – 424 с.

2. Посібник *Українська та зарубіжна культура* групи авторів (2001);

3. Монографія В.Пірка *Заселення степової України в XVI-XVIII ст.*(1998);

4. Серія видань В.А. Просалової по *Празькій школі*.

5. Серія видань В.О.Соболь з давньої української літератури.

У галузі природничих наук:

1. *Гірничий енциклопедичний словник*, тт. I, II та III (2001, 2002, 2004 рр.), *Мала гірнича енциклопедія*, тт. I, II, III (2004, 2007, 2013 рр.).

2. Серія посібників з дисциплін *Фізика і хімія горючих копалин, Історія гірництва, Збагачення корисних копалин* (у т.ч. і з грифом Міносвіти України – 2004–2013 рр.).

Надзвичайну увагу Донецьке НТШ приділяє „присутності” в інтернеті. Ми цілком поділяємо вислів з авторитетної аналітичної газети „Дзеркало тижня”: „якщо сьогодні тебе немає в інтернеті – тебе немає ніде”. НТШ-Донецьк представлений на ряді відомих порталів наукових бібліотек, аналітики. Так у 2002 році НТШ-Донецьк зареєстровано як регіональний «Аналітичний центр» на всеукраїнському сайті «Аналітичні центри України» <http://www.intellect.org.ua/>, у 2005 р. – на кримському порталі <http://ukrlife.org/main/tribuna/tribuna.htm/>, у 2006 р. – на новому аналітичному порталі <http://experts.sn.ua/>, який об’єднує близько 5000 експертів в Україні. Давня співпраця поєднує нас з порталом-бібліотекою <http://ruthenia.info/>. Нарешті, на сторінках Української віртуальної Енциклопедії – УкрВікі – нами надруковано понад 15000 статей. Журнал «Схід» має свій сайт українською, англійською та російською мовами: <http://journals.uran.ua/index.php/1728-9343>. На цих та інших інтернет-сайтах загалом надруковано практично всі книги, які були випущені Донецьким Відділенням НТШ

та УКЦентром та майже 80% статей періодичних видань. Загалом це біля 1500 друкованих аркушів наукової, науково-довідкової інформації у всіх галузях знань.

Таким чином, Донецьке відділення НТШ завдяки своїй праці і внеску у науковий та культуротворчий процес, є на Сході України впливовою науковою громадською організацією і фактично виконує роль Південно-Східного Центру Наукового Товариства ім. Шевченка.

ВІКТОР АТАМЕНКО

ДУХОВНЕ ЗНАЧЕННЯ ОСТРОЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ

Історія Острозької Академії – першого навчального закладу вищого типу на східнослов'янських землях та одного з перших крупних наукових осередків на території України – нараховує небагато часу. Вона проіснувала з 1576 до 1636 р., з яких активно функціонувала як осередок науки, освіти та книгодрукування заледве чверть сторіччя. В той же час, її спадщина залишається актуальною більше чотирьох сторіч. Її створення було результатом діяльності ряду визначних діячів історії і культури, але передували цьому зусилля не одного покоління українських просвітників. Діяльність Острозької Академії не просто готувала якісний перелом у розвитку української культури, а й сама була його початком. І. Франко визначив у своєму вислові саме таку послідовність культурних центрів України доби першого національно-культурного відродження: “Острог, Львів і Вільно були по черзі головними осередками духовного і цивілізаційного життя Русі, головними центрами руської літератури в тім часі”, а згодом “на перший план виступає Київ”¹. Початок якісно нового періоду в розвитку української культури з Острогом

¹ І. Франко, *Характеристика руської літератури XVI – XVIII ст.* [в:] *Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст.* Київ 1993, с. 349.

пов'язував і М. Грушевський². Підтвердженням виняткового значення Острога та Острозької Академії в історії України є й та величезна історіографічна спадщина, яка їм присвячена і якою не завжди можуть похвалитися і значно більші українські міста та наукові центри³.

Духовна спадщина Острозької Академії настільки значна і різноманітна, що охопити її в повному обсязі поки що нікому з дослідників не вдалося, враховуючи навіть наявність монографічного та енциклопедичного намагання її опрацювання⁴. Звернення ж до окремих аспектів історії Острозької Академії в дослідженнях, присвячених іншим проблемам історії України XVII – початку XVIII ст., продовжує розкривати нові грані її діяльності⁵.

Острозьку Академію цілком справедливо розглядають як комплексне явище, інституцію, яка, з одного боку, започаткувала, а з іншого, – була одним з найяскравіших проявів т. зв. першого національно-культурного відродження на українських землях. Вона була освітнім закладом, науковою установою, ідеологічним осередком, центром книгодрукування та відтворення традиційних та творення нових духовних цінностей. В результаті її діяльності в останній чверті XVI ст. Острог і Волинь перетворилися на провідний інтелектуальний центр, досягненнями якого

² М. С. Грушевський, *Історія української літератури*. Київ 1995. Т. V. Кн. 2, с. 60 і далі.

³ *Острозька давнина: дослідження і матеріали*, Львів 1995, том 1; М. Ковальський, *Проблеми історії Острога в історіографії XVII-початку XX ст.* [в:] *Наукові записки: Острозька академія*, Острог 1997, том 1, с. 11–23; I d e m, *Етюди з історії Острога: нариси*, Острог 1998

⁴ І. Мицько, *Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636)*. Київ 1990; *Острозька академія XVI – XIІ ст.: Енциклопедичне видання*. Острог 1997.

⁵ Б. Гудзяк, *Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії*. Львів 2000; *Острозькі просвітники XVI – XX ст.* Острог 2000.

тривалий час жила українська культура. Можна говорити, що Острозька Академія стояла біля витоків української національної ідеї, чітко сформульованої вже її духовними спадкоємцями, київськими діячами початку XVII ст. Створена у одному із найбільших на той час міст України найкрупнішим магнатом Речі Посполитої князем Василем-Костянтином Острозьким, Острозька Академія чи не вперше об'єднала в українському культурному рухові різні прошарки українського суспільства. На час її заснування Острог уже відігравав помітну роль в українській культурі. *Місто прекрасне*, як називав його придворний поет Острозьких Симон Пекалід, було розвинутим центром ремесла і торгівлі. Тут жили і працювали ремісники різних спеціальностей, об'єднані в цехи⁶, через місто проходило кілька важливих шляхів, які пов'язували його зі Львовом, Луцьком, Миляновичами, Володимиром, Люблінном, Замостям, Києвом, Кам'янцем-Подільським⁷. В місті відбувалися торги і три ярмарки на рік, на які з'їжджалися купці з усієї України та сусідніх земель⁸. Досягнення такого високого рівня економічного розвитку було однією з підстав створення в Острозі культурного осередку⁹.

Мешканці Острога, перебуваючи в центрі цієї господарської діяльності, брали активну участь і в культурному житті. Вже сам багатонаціональний характер населення міста сприяв плідному культурному обміну, але, що не менш важливо, творив ту атмосферу толерантності і взає-

⁶ М. Ковальський. *Острог как политико-административный, экономический и культурный центр, Федоровские чтения 1981*, Москва 1985, с. 51–52; А. Заяць, *Економічний розвиток Острога в XVI – першій половині XVII ст., Острозька давнина...*, с. 34.

⁷ Ibidem, с. 35; Г. Б о р я к, *Торгівельні шляхи на Волині в першій половині XVI ст., Минуле і сучасне Волині*, Луцьк 1955, с. 168–172.

⁸ А. Заяць, *op. cit.*, с. 35.

⁹ І. Мицько, *op. cit.*, с. 19–21.

моповаги, без якої важко уявити і дух Острозької Академії. Поступова втрата цього духу в межах держави, до якої входила більшість українських земель, стала однією з підстав згортання, занепаду та припинення діяльності Острозької Академії. Протягом XVI – першої половини XVII ст. Острог був одним із найважливіших центрів українського церковного співу, що зумовило появу в українських нотних Ірмолях місцевого мелодичного варіанту, який дістав назву *Острозький наспів* і здобув широке визнання в усій Східній Європі¹⁰. Високий рівень розвитку місцевої побутової музичної культури, наявність музичного цеху, замилювання в церковно-музичному мистецтві кн. В.-К. Острозького привело до створення хору при Академії і зумовило внесок ряду її діячів у розвиток церковної музики. Так, Йов Княгиницький у заснованому ним Манявському скиті запровадив найпоширеніший на українських землях болгарський спів, Мелетію Смотрицькому належить створення власного мелодичного варіанту літургії, Йов Борецький залишив по собі й авторські церковні наспіви¹¹. Хоча майстри-малярі працювали у цілому ряді міст Волині (починаючи з джерел 40-х років XVI ст.), але наявність значного малярського осередку на цих теренах зафіксовано лише в Острозі і якраз на час створення Академії. Це надавало місту найбільшого, поряд зі Львовом, значення в мистецькому житті України XVI ст.¹²

¹⁰ Ibidem, с. 21; Ю. Ясиновський, *Музика в давньому Острозі, Матеріали I – III науково-красназничих конференцій «Остріг на порозі 900-річчя» (1900–1992 рр.)*, Острог 1992, ч. 2, с. 116–117; О. Цалай-Якименко, Ю. Ясиновський, *Музичне мистецтво давнього Острога, Острозька давнина*, с. 74–89.

¹¹ Ю. Ясиновський, *op. cit.*, с. 117.

¹² В. Александрович, *Малярі в системі малярських осередків Волині XVI століття, Матеріали IV науково-красназничої конференції «Остріг на порозі 900-ліття»*: 1995 рік, Острог 1996, с. 8–9.

На час створення Академії острозькі міщани мали і певний досвід самоорганізації. Так, на час перебування міста в 1571–1574 рр. у королівській власності, воно вважалось повітовим центром Волині¹³. До цього ж часу відносять свідчення про можливу наявність в Острозі міщанського братства¹⁴, а в 1585 р. місту було надане магдебурзьке право. З усіма цими обставинами, очевидно, можна значною мірою пов'язувати активність острожан в діяльності Академії: так, наприклад, її ректорами були представник острозького міщанського роду Сава Фляка (Флячич) та Мартин (Грабкович?)¹⁵. Відтак, чи не вперше в українській історії Острог дав приклад спільної наукової та просвітницької праці магнатерії, шляхти, духовенства та міщан, після чого подібна співпраця утверджується і проявляється в діяльності різних осередків – Луцького і Київського братств, Києво-Могилянської колегії тощо.

Розбудова та перебудова Острога, яка хронологічно співпадає з часом створення та інтенсивної діяльності Острозької Академії, пов'язана з постаттю князя Василя-Костянтина Острозького (1526–1608 рр.). На цей час він мав досвід творення освітніх осередків, але вони мали суто локальне значення. Відомий був князь і з опіки над Церквою. Зрештою, це й не дивно, хоча б з огляду на те, що в його володіннях – Турові, де, ймовірно, він і народився, та Острозі, родовому гнізді, “домоначальному граді” – знаходилися центри таких епархій, як Турово-Пінська та Луцько-Берестейська, а в Києві, де він був воєводою, – резиденція митрополита. Слава і заслуги предків, захисників,

¹³ В. Атаманенко, *Остріг в адміністративному устрої Волині II пол. XVI ст., Матеріали VI науково-краснзавчої конференції «Остріг на порозі 900-річчя»: 1995рік*, Острог 1996, с. 8–9.

¹⁴ О. Халецький, *Остріг і Реформація, Матеріали I–III... 4. 2*, с. 82.

¹⁵ *Матеріали до історії Острозької Академії (1576–1636): Біобібліографічний довідник*. Упорядник І. Мицько, Київ 1990, с. 52–53, 86.

покровителів та оборонців Церкви, розуміння їх та свого, а отже – всього роду Острозьких, значення також робили князя В.-К. Острозького продовжувачем їх діяльності.

Ключовою фігурою у творенні Острозького осередку був, безперечно, кн. Василь-Костянтин Острозький. За своє довге і насичене різноманітними подіями життя князь неодноразово звертався і до найболючіших для українського суспільства духовних проблем. Він відомий як засновник освітніх закладів у Турові (1572) та Володимирі (1577), не без його участі як київського воєводи було створено школу при Михайлівському Золотоверхому монастирі (1569)¹⁶. Особиста участь В.-К. Острозького у діяльності Острозького осередку супроводжувалося його контактами з братствами (Львів, Вільно), зв'язками з науковими гуртками та їх керівниками (Милянновичі, кн. А. Курбський), патріархами, папою, протестантськими громадами, творенням культурно-просвітницьких центрів (Дермань). Можна говорити, що завдяки кн. В.-К. Острозькому Академія, маючи безперечну першість в Східній Європі, виходила і на європейський рівень. Релігійну толерантність князя можна вважати взірцевою, під цим кутом зору він дійсно був “людиною на всі часи”. Фундація церков, опіка над монастирями, патронат над православ'ям, турбота про рівень духовенства і вдосконалення керівництва Київською митрополією, доповнювалися увагою до проблем католиків (підняття з руїн острозького парафіяльного костелу у 1582 р.), мусульман (допомога в будівництві мечеті в Острозі), покровительством іудеям, міцними і тривкими політичними, шлюбними, освітніми, літературними зв'язками з протестантами. Повною мірою, толерантність В.-К. Острозького проявилася у творенні Острозької Академії, залучення до неї співробітників незалежно від

¹⁶ О. Халецька, *Ісаїя Кам'ячанин – перший український просвітител на Московщині, Матеріали I-III...*, Ч. II, с. 79.

їх віровизнання чи національної належності, клопотанні перед папою про надіслання вчених греків для перекладацької діяльності та постановці перед ним питання про передачу школі книжок та можливість прибуття до Острога науковців та викладачів з Краківського університету¹⁷.

Діяльність В.-К. Острозького (як і його батька, Костянтина Івановича Острозького), його втягненість в церковні справи та проблеми, відстоювання інтересів православ'я при прихильності до діалогу конфесій, політична та економічна вага роду, князівський титул спричинили до складання його символічного образу, який поширився і на представників всієї родини. Вже в творчості діячів Острозької Академії він постає символом захисника віри, але й опоненти православних відзначали вагу і авторитет представників родини Острозьких в українському суспільстві¹⁸. Необхідні елементи символічної постаті князя як борця за віру були сформульовані вже в першому (*Буквар* 1578 р.) та найвизначнішому (*Острозька біблія* 1581 р.) виданнях острозької друкарні, а вже в кінці століття у відповідях Клірика Острозького Іпатію Потію та посланні Івана Вишенського до кн. В.-К. Острозького його образ-символ набуває самодостатнього значення і не вимагає спеціального пояснення і аргументації¹⁹. Як уніат Іпатій Потій (1598 р.), так і православний Захарія Копистенський (1621 р.), наголошуючи на походженні кн. В.-К. Острозького від Володимира Великого, підкреслюють не тільки кровну, а й духовну спорідненість

¹⁷ П. Содомора, *Острозька Академія в листах папського нунція Альберто Болоньєтті, Матеріали IV...*, с. 162; Б. Гудзяк, *op. cit.*, с. 171–185.

¹⁸ Н. Яковенко, *Українська ісіяхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)*, Київ 1993, с. 80.

¹⁹ Г. Виноградов, *Символічна роль князя Костянтина Острозького в українській полемічній літературі другої половини XVI – поч. XVII ст., Матеріали I–III...* Ч. I, с. 45.

і, таким чином, безперервність історично-генетичних традицій українського народу. Усвідомлення власних історичних традицій та звернення до зразків минулого називають одним із найяскравіших духовних здобутків доби Острозької Академії²⁰.

Острозька Академія започаткувала на східноєвропейських теренах якісно новий тип освітнього закладу, який був нерозривно пов'язаним з науковим осередком. Вже сучасники розглядали її в контексті руху за створення навчально-наукових закладів, започаткованого Еразмом Роттердамським та реалізованого на противагу традиційним середньовічним поглядам і методам навчання, які панували в більшості європейських університетів²¹. Гуманістична концепція гебраїсько-греко-латинської освіти трансформувалася в Україні завдяки діяльності Острозької Академії в слов'яно-греко-латинську тримовність. Саме такий характер Острозького освітнього центру засвідчив перехід до нового етапу культурного синтезу як усвідомленого прагнення поєднати слов'яно-грецьку спадщину з культурними здобутками Західної Європи²². Його запозичили, розвинули, вдосконалили і поширили на всю Східну Європу братські школи, Києво-Могилянська колегія / академія та її філії, колегіум в Ясах, Московська слов'яно-греко-латинська академія. Але саме в Острозі вперше в українському шкільництві було запроваджено вивчення грецької і латинської мов, а навчання церковно-слов'янської було поставлено на науково-методичний рівень²³. Про певну увагу до давньоєврейської мови свідчить включення до орієнтова-

²⁰ Н. Яковенко, *op. cit.*, с. 81.

²¹ Я. Ісаєвич, *“Lusaeum trilingue”*: концепція тримовної ітикали у Європі в XVI ст., *Острозька давнина...*, с. 8; І. Мицько, *op. cit.*, с. 14.

²² Я. Ісаєвич, *op. cit.*, с. 11.

²³ І. Мицько, *Острозька слов'яно-греко-латинська академія, Острозька давнина...*, с. 15.

ної на початкові класи *Хронології* Андрія Римші назв місяців цією мовою, а сприяти цьому могла острозька школа коментаторів *Талмуду* (Єшибот).

Маючи яскраво виражений національний характер і орієнтуючись на східнохристиянську культурну спадщину, Острозька Академія засвоювала організаційні і освітні зразки Західної Європи. Вивчення вільних (“визволенних”) наук, велика увага до мов наближали її до подібних католицьких і протестантських осередків Польщі, Литви, Білорусі, а також до західноєвропейських університетів. До освітньої програми острозької школи було включено елементи теоретичної філології, богослів’я та, можливо, права, що перетворювало цей середній заклад (колегіум) в окремі періоди його існування у вищий, перший у історії східнослов’янських народів.

В Острозькій Академії, як і в гуманістичних гімназіях і ліцеях, сформувалося своєрідне товариство, об’єднання літераторів і вчених, науковців і освітян, вчителів і учнів. Вважають, що у перекладацькій діяльності в Острозі брали участь поряд з викладачами і студенти, а згодом ця традиція була перейнята і братськими школами²⁴. Подібні “наукові товариства” сприяли втягненню до наукової та педагогічної діяльності молодій генерації, формували товариські взаємини між представниками різних поколінь діячів української культури.

Однією з визначальних рис національно-культурного відродження, започаткованих Острозькою Академією, була секуляризація української культури. Вперше на українських землях виникла світська публічна школа і почалося подолання монополії церкви в освіті, науці та творенні духовних цінностей²⁵. Значне число викладачів,

²⁴ Я. Ісаєвич, *op. cit.*, с. 11.

²⁵ І. Мицько, *Острозька слов’яно-греко-латинська академія, Острозька давнина...*, с. 17.

більшість керівників, засновник були світськими особами, а творчість, особливо поетична, навіть духовних осібчленів осередку, мала яскраво виражений світський характер. У діяльності діячів Острозької Академії знайшла відображення і індивідуалізація духовної творчості, почуття особистої гордості за результати своєї, відтепер – завжди персоніфікованої, праці.

Острозька Академія збрала та, що важливіше, змогла об'єднати і згуртувати своєю програмою видатних представників різних народів і відмінних поглядів. Їх праця не обмежувалася і не завершувалася Острогом, а здобуто тут чи привнесено сюди вони віддавали як українському, так і своїм народам. Чи не найбільше з іноземців до роботи в Острозькій Академії кн. В.-К. Острозьким було залучено греків. Особливістю Острога було те, що тут вперше і, можливо, єдиний раз в історії України, існувала грецька колонія не господарська чи політична, а інтелектуальна. Завдяки острозьким грекам підтримувалися зв'язки з Константинополем та Римом, здійснювалися переклади та викладання, надходили списки *Біблії*, проводилися антиунійні заходи, створювалися оригінальні твори (наприклад, одним із найдавніших зразків грецької поезії на Україні є вірш Еммануїла Ахілеоса на честь Мелетія Пегаса²⁶). Не можна уявити Острозьку Академію і без таких визначних просвітників, як росіянин Іван Федоров, білорус Андрій Римша, поляк Мартин Броневський та ін. Таким чином, Острог останньої чверті XVI ст. перетворився на провідний на українських землях центр міжнародного спілкування та культурного взаємообміну.

Головною заслугою Острозької Академії М. Грушевський вважав її літературну продукцію. Остання ж була результатом діяльності Острозького науково-літературного гуртка, який зосереджував значні творчі сили і мав

²⁶ П. Содомира, *Львівські греки і Остріг, Матеріали IV...*, с. 161.

величезний, як на будь-які часи, інтелектуальний потенціал. Діяльність гуртка спиралася на програму. Вважають, що перший в історії України гурток, який мав власну програму, було створено російським емігрантом князем А. Курбським у волинському містечку Милянєвичі. Але за ґрунтовністю, значенням та рівнем втілення програми в життя Острозької Академії належить безперечна першість.

Основним завданням острозького наукового осередку була підготовка текстів, а також друк *Святого Письма*. Подібне завдання ставили перед собою і західноєвропейські тримовні гімназії та ліцеї. Для реалізації такої мети кн. В.-К. Острозький зосередив в Острозі значні сили, започаткував книгодрукування та почав збирання різних списків Біблії. М. Гарабурда привіз список *Геннадієвської Біблії* з Москви, Д. Раллі – текст з Ватикану. В редакційній роботі використовувалися церковно-слов'янський текст *Геннадієвської Біблії*, латинська *Вульгата*, *Септуагінта*, *Празька Біблія* 1488 р., друки Ф. Скорини, ряд південно-слов'янських перекладів²⁷ та, очевидно, протестантські польськомовні видання. *Острозька Біблія* 1581 р. була першою друкованою *Біблією* церковно-слов'янською мовою. Пріоритет останньої перед мовою національною визначався потребами набагато більшого, ніж українсько-білоруські терени, і повинен був охопити та згуртувати православної спільноту слов'янсько-східнороманського регіону. Подібні заходи, часто спрямовані на весь православний світ, здійснював митрополит Петро Могила. Показовим є той факт, що до нового редагування *Святого Письма* звернулися київські діячі часів Петра Могили, а над вдосконаленням *Острозької Біблії* у XVIII ст. працювали випускники Києво-Могилянської академії, що можна вважати

²⁷ *Острозька академія*, Острог 1997, том 1, с. 22; І. Мицько, *Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636)*, Київ 1990, с. 24–25

ще однією формою прояву спадковості між Острозькою і Києво-Могилянською академіями.

Поряд з підготовкою до друку *Біблії* в Острозі готується і в 1580 році виходить в світ *Новий Завіт*. Його характеристики – невеликий формат, дрібний шрифт, упорядкування предметно-тематичним покажчиком – свідчать про орієнтацію не на літургійне, а на освітнє застосування та індивідуальне домашнє читання. Згаданий покажчик, підготовлений Тимофієм Михайловичем, значно полегшував роботу з книгою і вважається першою в українському друкарстві працею бібліографічного характеру²⁸.

З діяльністю Острозького гуртка пов'язана активізація полеміки з католицькими та протестантськими опонентами православних. При цьому, до неї залучалися не лише православні діячі, а й католики (Я. Лятош) та протестанти (Мотовило, М. Броневський). Ряд створених острозькими діячами полемічних праць відноситься до видатних науково-літературних зразків. Так, після виходу в світ *Книжиці в 6-ти розділах* Василя Суразького православні полемісти до цілої низки питань більше не поверталися через повноту їх висвітлення, *Апокрисис* Христофора Філатета є загальноновизнаною вершиною полемічної літератури, учневі Острозької Академії Мелетію Смотрицькому належить неперевершений за майстерністю та душевною напругою *Тренос*. Творцями пам'яток полемічного спрямування були також Герасим Смотрицький, Клірик Острозький, Іван Вишенський, Дем'ян Наливайко та інші, а елементи полеміки мали і деякі, на перший погляд далекі від цього, острозькі друки – *Буквар* 1578 р., передмова до *Острозької Біблії*, *Книга о постничестві* 1594 р. та *Маргарит* Іоана Златоустого 1595 р. Острозькі діячі брали участь при підготовці матеріалів про православний Берестейський собор (*Типомнімати* та *Ектезис*).

²⁸ *Острозька академія*, Острог 1997, том 1, с. 105.

Крім школи та наукового гуртка складовою частиною Острозької Академії була друкарня. З нею пов'язаний найплідніший період діяльності І. Федорова. Продукція острозької друкарні мала широке і різноманітне спрямування. Найвищим досягненням як друкарні, так і Академії в цілому, а також одночасно основою інших видавничих і наукових починань стали підготовка і друк *Острозької Біблії*²⁹. Вона була впорядкована передмовами від імені кн. В.-К. Острозького та головного редактора видання Г. Смотрицького. Видання *Святого Письма* представлене також друком у 1580 р. *Нового Завіту з Псалтирем*. Друкувалися в Острозі також твори, які мали не стільки догматично-богословський, скільки практично-дидактичний характер (*Книга о постничестві та Маргарит*)³⁰, а також полемічні праці. Значним був внесок Острозької Академії в друкування книг, прямо чи опосередковано призначених для шкільництва: чотири видання букваря (1578, 80-і рр. XVI ст., двічі у 1598 р.), *Хронологія* (1581), *Часослов* (1598), *Псалтир з розслідуванням* (1598), *Часослов з місяцесловом* (1612). В цілому відомо 28 видань Острозької Академії за період з 1578 до 1612 рр. Книгодрукування не припинилося і з перенесенням діяльності острозького осередку до Дерманського монастиря (1602–1605).

До здобутків Острозької Академії належить і розвиток поетичного мистецтва. В Острозі співіснували нерівноскладова та ізосилабічна система віршування і вже тут перша “щасливо замінюється” другою³¹. Поетичні спроби належали перу Острозьких діячів Герасима Смотрицького, Андрія Римші, Дем'яна Наливайка, Симона Пекаліда,

²⁹ Б. Гудзяк, *op. cit.*, с. 155–157.

³⁰ *Ibidem*, с. 165.

³¹ И. Голенищев-Кутузов, *Гуманизм у восточных славян (Украина и Белоруссия)*, Москва 1963, с. 57.

Гаврила Дорофєйовича, Георгія Паламіда, Еммануїла Ахілеоса, лубенського ігумена Віталія.

Князь В.-К. Острозький та діячі Острозької Академії відреагували і на таку найболючішу проблему християнства, як питання єдності церков. І хоча єдиних підходів та поглядів стосовно неї вони не притримувалися, але так і не втілена в життя ідея загальної унії знайшла відображення в поглядах цілого ряду острозьких діячів. Важко говорити про те, якою б була їх реакція на реальне впровадження її в життя, але з проголошенням унії в Бересті Острозька Академія стала одним з осередків протистояння їй. Воно здійснювалося в різних сферах, за допомогою різних засобів і заходів. Поряд із зрозумілими для науково-освітнього центру діями здійснювалися й акції політичного характеру. Не в останню чергу завдяки останнім і особистій позиції засновника Академії і вони вийшли за національні межі. До захисту прав православ'я та православних долучилися представники шляхти різної конфесійної та національної належності. В створюваних на початку XVII ст. православних братствах співпрацювали священники, ченці, шляхтичі, міщани, а згодом до них долучилося козацтво, очолюване гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним, який свого часу навчався в Острозі. Йому разом з іншим вихідцем з Галичини Йовом Борецьким українська та білоруська церква, на той час Київська митрополія, зобов'язані відновленням своєї ієрархії та, відтак, можливістю вирішувати власні та забезпечувати духовні потреби вірних. Все це було одним з чинників реформаторської діяльності митрополита Петра Могили і вплинуло на реформу російської церкви. На порубіжній з Волиню території в кінці XVI ст. було створено ще один приватний навчальний заклад – Заморську Академію. Її творець, Ян Заморський, на відміну від кн. В.-К. Острозького, одержав європейську освіту, навчаючись в Падуанському університеті. Падуя відіграла велику роль у формуванні світогляду

майбутнього канцлера та його однолітків. По перше, там визначилися основні політичні орієнтири та, по-друге, сформувалися культурні та освітні взірці. Це дало підстави С. Гжибовському говорити про домінування випускників Падуанського університету в політичному житті Польщі, що виразно помітно якраз і тільки в поколінні Я. Замойського³². Якою мірою венеціансько-падуанські зразки було втілено в Острозькій та Замойській Академіях говорити важко, але на прикладі Острога їх можна помітити принаймні в зв'язку з діяльністю цілого ряду викладачів та членів наукового гуртка. Такими були Гаврило Дорофейович, Кирило Лукаріс, Кипріян, Ян Лятош, Никифор Парасхес-Кантакузин³³. Однією з причин конфлікту між Я. Замойським та В.-К. Острозьким І. Мицько вважає ту обставину, що Никифор Парасхес не захотів викладати в Замості, а зупинився в Острозі³⁴. Обидва заклади були дуже зацікавлені в кваліфікованих викладачах, яких явно бракувало, про свідчить лист Шимона Шимоновича (1598 р.), де вказується на відсутність переписувача грецьких текстів в Замойській Академії³⁵. Ці обидва заклади помітно відрізнялися, їх творці ставили перед собою та створюваними закладами відмінні завдання, але, поза всяким сумнівом, були реакцією на болючі потреби життя тогочасного суспільства, спробою двох видатних діячів поставити освіту та науку в Речі Посполитій на новий, європейський, рівень.

Творення освітніх закладів та наукових і видавничих осередків повинне було спиратися на значні матеріальні

³² S. Grzybowski, *Jan Zamoyski...*, s. 19, 23.

³³ *Матеріали до історії Острозької Академії (1576–1636)*. Київ 1990, с. 23, 37, 47, 51, 65.

³⁴ І. Мицько, *Острозька слов'яно-греко-латинська Академія. 1576–1636*. Київ 1990, с. 32.

³⁵ *Ibidem*, с. 32.

та фінансові витрати. На них кн. В.-К. Острозький пішов, ставши, таким чином, одним із найбільших меценатів за всю українську історію. Поряд з будівництвом приміщень, обладнанням друкарні, забезпеченням співробітників він зробив спробу поставити утримання створюваного осередку на постійні та правові підстави. Такими в тогочасних умовах були маєтності. Першим таким наданням на Академію вважають фундуш княгині Гальшки Острозької, племінниці князя В.-К. Острозького. Він не був значним і не міг забезпечити значних постійних надходжень. Тому у 1585 р. на утримання шпиталю, а в дійсності – Академії, було надано нещодавно набуту князем Суразьку волость. Фундації на Академію та шпиталь не обмежувалися доросинськими і суразькими маєтностями та концентрацією церковних володінь в першу чергу Острожчини. *Ухвала (постанова) на Острозьку академію*³⁶ містить вказівки і про надання інших сіл. На жаль, цей документ недатований, але є всі підстави, в тому числі й згадка в тексті³⁷, його свідчення віднести до часів життя В.-К. Острозького. *Ухвала...* до вже вказаних надань на Академію додає цілий ряд маєтків³⁸. В результаті всіх маєткових надань Острозьких Академія безпосередньо мали одне місто, 14 сіл, а також частини двох сіл та 1 фільварок. З врахуванням церковних маєтностей Острозької волості, про які також піклувався кн. В.-К. Острозький, кількість церковних володінь навколо Острога може вважатися суттєво більшою і вони можуть

³⁶ М. Ковальський, *Документальні джерела з історії м. Острога і Острожчини. виявлені в Головному архіві давніх актів (АГАД) у Варшаві, Матеріали IV науково-краснознавчої конференції «Остріг на порозі 900-річчя»*, Остріг 1993, с. 66–69; Ю. Мицик, «*Postanowienie na Akademię Ostrozską*», *Острозька давнина: Дослідження і матеріали*. Львів 1995, т. 1, с. 120–421.

³⁷ Ю. Мицик, «*Postanowienie na Akademię Ostrozską*», *Острозька давнина: Дослідження і матеріали*. Львів 1995, т. 1, с. 120.

³⁸ *Ibidem*, с. 120–121.

бути віднесені до категорії крупних володінь. Фундаційна та меценатська діяльність князя В.-К. Острозького на користь Академії не знайшла підтримки у його нащадків, які володіли Острогом, що стало однією з причин згортання нею своєї діяльності. Духовна спадщина Острозької Академії була яскравим проявом першого культурно-національного відродження та, незважаючи на появу згодом значно потужніших і стійкіших науково-освітніх осередків, живила українську культуру майже до кінця XVIII ст. Орієнтири культурного розвитку українського народу були визначені у праці її діячів, а Академія апробувала всі основні моделі сприйняття і синтезу західноєвропейських культурних досягнень з власною культурною основою на українському ґрунті. Історія Острозької Академії пов'язана з історією всіх сусідніх з українським народами, де безпосередньо та прямо, де – опосередковано, а також зі спадщиною всіх народів європейських – де зразками чи запозиченнями, де – науковими контактами.

Ярослав Мишанич

З'ЯВА ТА ПОШИРЕННЯ ІСТОРІЇ РУСІВ В ЛІТЕРАТУРІ. ЧАС ЇЇ НАПИСАННЯ. ДО ПИТАННЯ ПРО ПОЯВУ ТВОРУ

Історія русів вперше була надрукована 1846 р. О. Бодянським у *Чтениях Московского общества истории и древностей российских*, що виходили при Московському університеті¹. Поява твору є загадковою, і багато моментів тут не з'ясовано до нашого часу. Офіційна версія відкриття *Історії русів* твердить, що рукопис було знайдено близько 1828 р. в містечку Гриневі, Стародубського повіту, у маєтку родички О. Безбородька Клеопатри Лобанової-Ростовської. Знайшли рукопис двоє описувачів бібліотеки маєтку – Лайкевич і Гамалія. Твір вони показали губернському маршалку С. Шираві, який був родичем О. Безбородька, а той наказав зробити копію для себе. Оригінал перейшов як спадщина до князя Голіцина, а з копії С. Ширавя було зроблено ще кілька (на думку О. Лазаревського і В. Іконнікова, біля десяти²) – для Д. Бантиш-Каменського, Д. Бодянського, М. П. Миклашевського (знаходився в його маєтку в селі Понурівці Стародубського повіту), копію мав М. Максимович близько 1829 р., один список належав М. Маркевичу; О. Ханенко мав текст (копію), зроблений

¹ *История Русов или Малой России: Сочинение Георгия Конискаго, Архиепископа Бѣлорускаго*, Москва, в Университетской Типографіи. 1846, I–IV+1–IV+263+1–45 с., репринтне видання: К., 1991.

² О. Оглоблин, *Списки „Исторії русів“* [в:] Науковий збірник УВУ: Ювілейне видання, Мюнхен, 1956, Т. VI, С. 167–180.

близько 1841 р., польський вчений Вацлав Александер Мацейовський отримав з України від А. Я. Стороженка текст *Історії русів* 1839 р.³ Відомо, що пам'яткою користувався М. Гоголь для написання *Тараса Бульби* (1835). Ще наприкінці ХІХ ст. побутувала думка, ніби *Історія русів* з'явилася ближче до кінця першої третини століття⁴.

Як бачимо, існує більшість даних про те, що *Історія русів* стала відомою наприкінці 20-х років ХІХ ст., однак маємо докази, що про неї знали раніше – ще до 1819 р.⁵ Рукопис пам'ятки було знайдено в бібліотеці львівської „Просвіти”. Водяний знак паперу датується роком „1817”. Цей список має назву *Історія малороссійская. Сочиненная Г. Архієпископом Бѣлоруским Георгієм Кониским в „....., Годѣ: переписана 1818 Году.*⁶ Напис на титульному листі під назвою свідчить, що цей рукопис подарував Володимирові Ганькевичеві Яків Пугач 1872 р., В. Ганькевич дав її письменникові Омелянові Партицькому, а той згодом – молодому історикові Корнилові Заклинському. Брат Корнила Роман Заклинський 1890 р. віддав рукопис до бібліотеки „Просвіти”. Ця знахідка завдяки водяному знакові на папері відсуває час появи *Історії русів* щонайменше на десять років. Доречно підкреслити, є згадка про подібний рукописний текст на папері із водяним знаком „1809”, який належав дідичеві Іскрі (Золотоноський повіт) і був засвідчений О. Кониським 1853 р.⁷ Ще один список дістався з Вільна до Львова через Івана Луцкевича⁸ і залишився в Національному музеї. На папері, на якому була

³ Там же.

⁴ В. Горленко, *Из истории южно-русского общества начала XIX века* [в:] Кієвская старина, К., 1893, XL.

⁵ І. Белей, *Причинок до питання про час появи „Історії русів”* [в:] ЗНТШ, Львів, 1895, Т. VII, с. 11–12.

⁶ *Ibidem*, с. 12.

⁷ *Ibidem*, с. 12.

⁸ *Історія русів*, передмова В. Шевчука, К., 1991, с. 7.

написана пам'ятка, є водяний знак „1814”. Відомий факт, що „Императорское общество истории и древностей российских” мало список, датований 1824 р., під заголовком: *История руссов или Малой России*.

Найстаріші списки *Історії русів* свідчать, що її копіювання почалося значно раніше, ніж вважалося, – у 1809 – 1818 рр., а рукопис, знайдений у Гриневі, в маєтку небоги князя О. Безбородька, не був автографом, тому численні списки робилися не тільки з нього, а й з більш ранніх копій. Існує думка, що цей твір „вийшов у люди” орієнтовно у 1822 – 1825 рр.⁹ Дивно, що *Історія русів* не стала відома раніше, у кінці XVIII – на початку XIX ст. Сьогодні можемо твердити, що в написанні її реалізовувався певний задум, тенденційність пам'ятки мала виконати певну функцію, тому *Історія русів* стала поширюватися досить пізно – на початку XIX ст. Її поява могла бути пов'язана з відновленням Царства Польського (1815), яке мало великий інтерес до Правобережної України, а полонофільська політика російського царя Олександра I стимулювала претензії Польщі на українські землі. Поки що це тільки гіпотеза, яка, мабуть, підтвердиться тільки в майбутньому. Для розв'язання загадок *Історії русів* потрібні інші джерела, аніж ті, що маємо сьогодні.

Пам'ятка поширювалася спочатку в позанаукових колах. Про це свідчить *Історія Малоросії* Д. Бантиш-Каменського, що вперше з'явилася в 1822 р. В ній немає жодної згадки про *Історію русів*, очевидно, автор її ще не тримав у руках. Друге видання *Історії Малоросії*, здійснене 1830 р., повністю перероблене, *Історія русів* фігурує в ній як основне історичне джерело. М. Максимович в листах до Юзефовича¹⁰ свідчить, що з 30-х років пам'ятка з'явилася

⁹ *Історія русів*, передмова О. Оглоблина, Нью-Йорк, 1956, с. XI.

¹⁰ М. Максимович, *Исторические письма о козаках приднепровских* [в:] Сочинения, Київ 1876, т. 1., с. 301–336.

у численних списках. Уривки з *Історії русів* були надруковані в *Запорожской старине* І. Срезневського 1834 р. В альманах потрапили *Повість Кониського про хід смерті Наливайка*, *Повість Кониського про хід Брестського собору*, *Сказання про гетьмана Гулака*. Велику популярність здобула пам'ятка у середовищі харківських та київських романтиків завдяки своїм колоритним, романтичним оповіданням. О. Пушкін у рецензії на видання творів Г. Кониського, якого тоді вважали автором, назвав його „великим живописцем”¹¹.

1846 р. *Історія русів* вийшла друком. У короткій передмові О. Бодяньський зауважив, що мав на руках кілька списків твору, але для друку вибрав найповніший і найкращий. Проте, друкуючи *Історію русів*, він уважно переглянув інші списки, які на його думку, різнилися дуже мало, і вибрав з них „разнословія” (203 слова, словосполучення і речення), які можемо прочитати наприкінці твору (після 257 стор.). Видавець здійснював видання з острахом, бо Росією на той час правив Микола І – лютий ненависник усього неросійського. Офіційна влада схаменулася пізно – книга вийшла і зробила свою справу. 1848 р. О. Бодяньського було позбавлено професури в Московському університеті. Причиною став виданий ним опис Московії XVI ст. Д. Флетчера, але свою роль тут відіграла й *Історія русів*. Недарма в 1850-х роках її збиралися офіційно заборонити¹².

Надзвичайну популярність пам'ятці забезпечили її образна жива мова і, перш за все, її своєчасність. Вона з'явилася, щоб підтримати вільнолюбний дух, нагадати про втрачену державність і державотворчу традицію, яка виникла ще за княжих часів. Ціле покоління людей формували свої погляди на минуле батьківщини під впливом

¹¹ А. Пушкін, *Полное собрание сочинений*, М. -Л. 1949., т. 7., с. 336.

¹² *Історія русів*, Передмова Ол. Оглоблина, с. XVII.

Історії русів. На початку ХІХ ст. ніхто з науковців, чи звичайних читачів, не сумнівався у її достовірності.

На жаль, видання 1846 р. залишалося єдиним друкованим текстом *Історії русів* упродовж більш ніж 100 років. Відверте неприйняття її офіційною цензурою вже після друку тривало й у ХХ ст. В радянській Україні не було жодного видання пам'ятки аж до 1991 р., коли вона з'явилася друком у Києві, перекладена на сучасну літературну мову Іваном Драчем і з передмовою Валерія Шевчука¹³.

У ХХ ст. було зреалізовано ще одне видання *Історії русів* – за океаном: у Сполучених Штатах Америки 1956 р¹⁴. вона вийшла невеликим тиражем зусиллями української діаспори і, зокрема, історика О. Оглоблина. Текст виданий за його редакцією і з його ж передмовою, до якої додано велику бібліографію з історії України та історії української літератури¹⁵. Переклад на українську мову зробив Вячеслав Давиденко за друкованим текстом 1846 р¹⁶.

До проблеми часу написання *Історії русів*

Дискусійний момент у дослідженні *Історії русів* – час її написання. Невідомий автор не залишив жодної згадки про це. Твір закінчується 1768 р., але навіть під час поверхового прочитання видно, що написаний він значно пізніше від цієї дати. Є моменти, що дають змогу відсунути написання книжки до 80-х і навіть 90-х років ХVІІІ ст. Знайомство з текстом пам'ятки дозволяє провести чіткі паралелі між нею і творами, видання яких є задокументованим, точно відома дата їх написання.

¹³ *Історія Русів*, Український переклад Івана Драча, Передмова Валерія Шевчука, 318 с.

¹⁴ *Історія Русів*, Український переклад Вячеслава Давиденка, Передмова О. Оглоблина, Нью-Йорк, 1956, V–XXXI+346 с.

¹⁵ *Ibidem*, с. V–XXIX.

¹⁶ *Ibidem*, с. XXX–XXXI.

По-перше, автор *Історії русів* явно користувався *Літописом* Василя Рубана, який з'явився тільки в 1777 р. Певні місця цих творів настільки подібні, що складається враження, ніби їх просто переписували з однієї книжки в другу¹⁷ – такі слова, як „революція”, „патріот”, „конституція”, що зустрічаються в *Історії русів*, з'явилися у широкому вжитку, очевидно, тільки після прийняття конституції в США 1787 р. і французької революції 1789–1794 рр., хоча ймовірно їх раніше походження. Поетичне оповідання про Павла Полуботка, котре не має аналогів у козацькому літописанні, було вміщене у французькомовному *Літописі Малоросії* Ж. – Б. Шерера (1788), звідки, очевидно, дісталася й до нашої пам'ятки. Крім цього був згаданий в *Історії русів* польський історик Е. Д. Вагнер¹⁸, праця якого була надрукована вперше 1775 р., а вдруге – 1788 р¹⁹. В *Історії русів* також є згадка про Тмутораканський камінь, який знайдено в 1792 р. Невідомий автор писав про поділ Польщі (перший був 1775 р., третій 1795 р.). Це наводить на думку про авторство О. Безбородька, який на той час займався зовнішньою і внутрішньою політикою Російської імперії.

О. Оглоблин підкреслює, що автором *Історії русів* були знані деякі праці 1801–1804 рр., але невідомим для нього лишився один важливий твір, надрукований у 1805 р²⁰. На жаль, О. Оглоблин не вказав, які саме твори він має на увазі. Авторитетний дослідник *Історії русів* М. Возняк нічого не писав про пізніші джерела твору. Очевидно, це були якісь документи неісторичного характеру, що лишилися неопублікованими.

¹⁷ М. Возняк, *Псевдо-Кониський і псевдо-Полетика*, Львів-Київ 1939, с. 135–159.

¹⁸ *Історія Русов или Малой России*, М., 1846, с. 39.

¹⁹ Daniel Ernst Wagner, *Geschichte von Ponlen*, 1775, 1788.

²⁰ *Історія Русів*, Нью-Йорк 1956, с. VIII.

Втім, до будь-якої версії про написання анонімого твору слід ставитися обережно, бо завжди лишається можливість пізнішого редагування чи переписування. Такий варіант ймовірний і стосовно *Історії русів*, яка перебувала в рукописі майже півстоліття, її часто переписували, і за цей час текст її міг змінитися. Отже, існує можливість, що кінцевий варіант книжки з'явився десь у 20-х роках ХІХ ст. – саме в цей час вона почала швидко поширюватися в Україні, до цього ж періоду належить той список – найбільш повний і зведений, – з якого О. Бодянський видрукував текст у 1846 р.

Нині час написання пам'ятки можна вказати тільки приблизно – останні п'ять років ХVІІІ ст. – перші п'ять років ХІХ ст. Це був період ідеологічної боротьби за українську державність, коли вільнолюбні ідеї линули в Україну із Західної Європи й Північної Америки. Це був час завершення старої літературної традиції в Україні, завершення традиції козацького літописання і початок нової літератури, утвердження нової літературної мови.

* * *

Історія русів вийшла „в люди” не відразу. Повної відповіді на це питання наука поки що не дала – відомо лише, що в обігу пам'ятка з'явилася між 1822 і 1825 рр.²¹ У статті І. Белея, як щойно згадувалося, наведено факти, котрі відсунувають офіційну версію появи *Історії русів* на кілька років²². Львівська бібліотека „Просвіти” мала рукописний список пам'ятки, який несуттєво різнився від видрукуваного О. Бодянським. На титульному листі списку була частково

²¹ В. Горленко, *Из истории южно-русского общества начала XIX века* [в:] *Киевская старина*, К., 1893, XL.

²² І. Белея, *Причинок до питання про час появи „Історії русів”* [в:] *ЗНТШ*, Львів, 1895, Т. VII, с. 11–12.

виписана її історія (за винятком, звичайно, імені автора та часу її написання). У примітках до статті І. Белей вказав ще на один список, більш давній. Його бачив О. Кониський 1853 р. у діди́ча Золотоноського повіту Іскри. Рукопис написано на папері з водяним знаком „1809”²³. Це узгоджується з гіпотезою О. Оглоблина, що *Історія русів* була написана між 1802 і 1805 рр.²⁴ Більш ранні списки не виявлені. Висновок може бути такий: *Історія русів* почала поширюватися приблизно у 1810–1818 рр., згодом її популярність зумовила появу нових списків у 1822–1830 рр.

²³ *Ibidem*, с. 12, Примітка знизу.

²⁴ *Історія Русів*, Нью-Йорк, 1956, с. VIII.

Людмила ШЕВЧЕНКО-САВЧИНСЬКА

ОБРАЗИ КАНОНІЗОВАНИХ ОСІБ І ПОНЯТТЯ ДИВА В УКРАЇНСЬКІЙ КОНФЕСІЙНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ЛАТИНСЬКОЮ МОВОЮ¹

За спостереженням Н. Безбородько, «в XVII ст. шляхом метафізичних роздумів було встановлено, що подобатися і зачіпати серце може сама лише правда»². Ця теза, чітко артикульована філософами XVII ст. (наприклад, Інокентієм Гізелем у його *Повному курсі філософії*) помітно позначилася на розвиткові давньої літератури і знайшла безпосередній вияв у латиномовній творчості. Ось чому, здійснюючи характеристику образів, які постають зі сторінок прозової неолатиністики України, потрібно зважати на ту важливу обставину, що нашим робочим матеріалом є література, переважна більшість персонажів якої – реальні історичні особи. Вони не вигадані автором, який, проте, нерідко свідомо «домальовував» або ретушував деякі риси і вчинки зображуваних. Навіть збірні образи (клір, шляхта, козацтво тощо) є передусім сумою характеристик образів окремих реальних осіб. Чи не основним шляхом відходу тогочасного письменства від конкретики були широкі

¹ Фрагмент монографії Людмили Шевченко-Савчинської *Латиномовна українська література. Загальний огляд* (Київ: Медієвіст, 2013). Детальніше за посиланням: http://www.medievist.org.ua/2013/10/blog-post_19.html [1. 02. 2014]

² Н.И. Безбородько, *Язык латинских трактатов украинских философов XVII ст.*: Автореф. дис... доктора филол. наук, Днепропетровск 1972, с. 18.

узагальнення, що трапляються в ораторській, інтелектуальній прозі тощо.

Образи конфесійної літератури (канонізовані особи, дива, духівництво) у взятому до розгляду відтинку часу є найбільш схематизованими, оскільки навіть світські автори використовували за джерело відомостей агіографічну літературу, що творилася за усталеним шаблоном. Валерій Лепакін називає соборно-індивідуальним характер мистецтва, націленого на те, щоб спершу пізнавалася святість зображеної особи, а потім уже її індивідуальні риси: «Все тимчасове, історичне (...) у міру можливостей іконописного (а в житті словесного) мистецтва приглушене або цілком усунуте, щоб якнайповніше виявити у людині її соборну духовну сутність»³.

Ведучи мову про святого, важливо було назвати місцевість і родину, в якій він з'явився на світ – зазвичай це була побожна, добродісна і незаможна пара, чие дитя змалку не прагло розкошів і виявляло численні позитивні якості: покору, працьовитість, щиросердність та ін., а головне – неабияку зацікавленість духовним життям. Саме так починає розповідь про життя і діяння Йосафата Кунцевича митрополит Йосиф Рутський. Важлива змістово-композиційна деталь образу – момент осяяння, в який людина робить остаточний вибір на користь служіння Богові, лише зрідка його опис пропускається – як, наприклад, у згаданому життєписі Йосафата Кунцевича: «Не тільки вдома, а й у купецькій лавці захоплювався читанням духовних книжок, так що навіть більше читав, а не запрошував перехожих до лавки, як звичайно роблять купці. Після цього 1604 року у віці двадцяти з чимось років почав чернече життя за чином святого отця Василя

³ В. Лепакін, *Ікона та іконічність*, Переклав з рос. Т. Тимко, Львів 2001, 288 с. (за Д. Сирод *Агіографічний канон: проблеми рецепції*, СіЧ, № 9. 2013, с. 59–64), с. 198–199.

у греко-католицькому обряді у Вільні (...)»⁴; чи в розповіді Бартоломея Зиморовича про Івана Дуклянина: «Він скромного походження, видатної добродетності, від благодаті матері до благодаті Великої Матері, Богорівної Діви притулився (...)»⁵.

Досягнути духовних висот канонізованим вдається завдяки тому, що замолоду наставники заохочують їх «до більших і численніших способів умертвляти тіло, таких як волосяниця, бичування, пости і пильнування»⁶, інші ж «клятого ворога – розкіш, завзяттям, постом, самозреченням і зневагою до себе самого» перемагають⁷ тощо. Важливою якістю духовної особи є її світлий розум і прагнення до знань, що допомагає пізнати Бога: «майже постійно перебував у роздумах про божественні речі, не менше також займався і читанням книжок (...) Хто може розповісти про його чудову пам'ять? Вона тримала все те, що колись читала, або від когось могла чути: кожен хроніку або зібрання усіх книжок, а особливо писання святих отців»⁸ – це виразно ренесансний акцент з притаманним добі поєднанням побожності та потягу до наук (обидва цитовані твори датуються першою половиною XVII ст., а отже, можуть розглядатися в аспекті раннього Бароко, що в нашій літературі поєднало власне барокові функції з ренесансними).

Здійснюючи аналіз образу в творах, автори яких належали до різних чернечих орденів і релігійних конфесій,

⁴ Bazyłowycz Ioannikij, *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits... in monte Csernek ad Munkacs, Cassoviae (Kosice) 1799*, с. 233.

⁵ Zimorowicz Bartholomaeum, *Domus virtutis et honoris*. <http://www.medievalist.org.ua/2013/01/domus-virtutis-et-honoris.html> [1. 02. 2014], с. 90.

⁶ Ibidem, с. 233.

⁷ Ibidem, с. 89.

⁸ Ibidem, с. 234.

впадає у вічі певна подібність земних діянь канонізованої особи: так, католик-бернардинець Іван Дуклянин «ревними промовами зробив близьким собі небо, волею якого супутників смертних – десятки за давнених хвороб і смерть невблаганну, коли промовляв, мав за слухачів»; уніат Йосафат Кунцевич «Був охоронцем бідних і вдів, дітей і тих, хто зазнав утисків від заможних, правильно й успішно розв'язував суперечки, дуже старанно піклувався про душі інших. (...) Слухати сповіді людей було для нього особливою радістю» тощо⁹.

Кожен здійснював духовне подвижництво з готовністю й охоче: так, Дуклянин нерідко «по шість годин сидів, слухаючи сповіді, звичайною справою було для нього вставати о третій годині після півночі взимку, о другій влітку і дзвоном будити всіх – це робив він навіть тоді, коли був настоятелем», Кунцевич «жодного разу не був помічений при відступі релігійного правила, ані хворий не поставив ногу на шлях відступу й ніякий відпочинок собі, коли заслужив, не надав, стоячи чи хитаючись, битву в першому ряду святих до завершення довів»¹⁰. Описуючи кінець земного життя автори незмінно підкреслювали, що це – перехід до вічності.

Такою є традиційна канва життєпису святого. Вплив різних мистецьких стилів, які приходили на зміну один одному, мало позначився на подібних текстах. Упродовж тих чотирьох століть, які охоплює аналізоване нами явище (творення в Україні літератури латинською мовою) і дотепер ця схема зазнала щонайменших змін, порівняно з іншими жанрами. Однак існування канону творення образу святого не означає, що ці образи стереотипні й одноримірні. «Топоси, які переходять із життя в житіє, цей “інструмент абстрагування, засіб упорядкувати, систе-

⁹ Bazyłowycz Ioannikij, *Brevis notitia...*, c. 235.

¹⁰ Zimorowicz Bartholomaeum, *Domus virtutis...*, c. 90.

матизувати строкатість явищ дійсності, зробити цю строкатість легко схоплюваною для розуму»¹¹.

Нерідко навіть у конфесійній літературі автор додавав окремі деталі, чим робив портрет канонізованого та його доби більш об'ємним – наприклад, у розповіді митрополита Йосифа Рутського про останні години життя Йосафата Кунцевича, йдеться про те, як він, оточений із челяддю в своєму будинку, наказав слугам стріляти в нападників не кулями, а папером, «а якщо кулями, то щоб не цілилися в людей»¹²; Іван Дуклянин, «за два роки до того як до кращого життя перейшов, двох дів укритих, послідовниць третього статуту Св. Франциска, пахощами своїми із Кракова до Львова привабив, щоб дива, здаля почуті, особисто вони побачили»¹³. Зворушливо виглядає зізнання Бартоломея Зиморовича у власній причетності до дивовижних речей: «кістка в горлі мені застрягла, життя було б обірвалося, якби дуклянський лікар із горла її не витяг»¹⁴. Таким чином, аналіз образу святого на латиномовних сторінках конфесійної літератури ще раз підтверджує: на час запанування Бароко агіографія перестає обмежуватися мнемонічною функцією – тексти стають менш схематизованими і все більш інформативними, «викликаючи розчулення й подивування читачів»¹⁵.

Дива є неодмінною складовою життєпису канонізованої особи. Митрополит Йосиф Рутський пише, що коли вбивці Йосафата Кунцевича поглумилися над тілом мученика і розійшлися, «прийшла чорна хмара з річки Відбла

¹¹ С. Аверинцев, *Риторика как подход к обобщению действительности* // Аверинцев С. Поэтика древнегреческой литературы, Москва: Наука, 1981, с. 15–46.

¹² Bazyłowycz Ioannikij, *Brevis notitia...*, с. 239.

¹³ Zimorowicz Bartholomaeum, *Domus virtutis...*, с. 88.

¹⁴ Ibidem, с. 91.

¹⁵ Д. Сиройд, *Агіографічний канон: проблеми рецепції*. // СіЧ, № 9. 2013, с. 64.

і стала над тілом святого єпископа; з середини цієї хмари вийшов промінь світла. Побачивши це, багато людей збіглося до того місця – не стільки щоб подивитися на єпископа, скільки через цей промінь, який потрохи піднявся вгору і зник»¹⁶. Також незвичайний промінь «блиснув з-під води, вказуючи божественне місце, з якого (...) тіло було вийняте»¹⁷, а в час кончини мученика мешканці Полоцька бачили стовп світла над Вітебськом¹⁸. Ще одне диво трапилося того дня зі скринькою з церковним начинням та з малою дитиною, котра раптом прокинулася і повідомила батькам про загибель мученика.

У згаданій праці *Дім шляхетності й честі* світського автора Бартоломея Зиморовича переказано кілька дивовижних подій, що були пов'язані з патроном Львова: перенесення з передмістя його мощей, після чого негайно вогонь зруйнував спорожнілий сховок, а громада всередині міських мурів більше не зазнала жодного збитку, а також відома легенда про урятування міста Дуклянином під час облоги Львова військом Богдана Хмельницького 1648 р., коли, за легендою, святий відвернув смертельну загрозу своєю лише появою у хмарах. Саме це диво згадує і Ян Юзефович у своєму томі *Щорічних записів міста Львова томі відокремленому*: «І ось, суворий на вигляд, у шерстяному одязі, поясом підперезаний воїн крокував над храмом бернардинів у повітрі – помітили його молільники, руки в небо здіймаючи, на колінах стоячи, і несподівано сили до опору в громадян прибули, на бій з ворогами вони піднялися і поволі його відтісняти почали. (...) Пізнав також Богдан те, що й раніше привселюдно виявлялося: Львів так чи інакше перебуває під охороною святого воїна – це переконало його думати м'якше. (...) Хто

¹⁶ Bazyłowycz Ioannikij, *Brevis notitia...*, с. 241.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem, с. 243.

ж громаді в битві з'явився? Вірили побожно і непохитно громадяни, які в один час те ж саме бачили, що це шанований раб Божий, тіло якого у костелі бернардинів зі славою і благодатями численними упокоїлося, Іван із Дуклі в повітрі явився підопічним своїм, які потрапили у велику скруту (...)»¹⁹.

Віра в те, що лише заступництво святого порятувало Львів від взяття козацьким військом, була настільки сильною, що після облоги міська громада встановила пам'ятний знак Дуклянину з написом: «*Божественному Івану з Дуклі, // Колись монастиря цього охоронцеві, // Тепер серед охоронців міста першому очільнику – // За віктарів і вогнищ своїх вихоплення із рук ворогів, // Також за благодійне урятування міської громади // Сенат і народ львівський завдаток на віктар його кладе // Року звільнення 1649*»²⁰.

Інший львів'янин, Климент Ходикевич у *Gloria martyris... Clementis Romani Pontificis* – Слава мученика Климента, римського понтифіка²¹ описує низку дивовижних подій, що сталися, зокрема, під час перенесення мощей св. Климента (папи Климента I) Кирилом і Мефодієм – «першими апостолами Русі», та під час ушанування деяких інших святих того ж імені. Розділ, присвячений культу святого мученика Климента в Русі, є добіркою дивовижних подій, так чи інакше пов'язаних з його особою, – першим описано те, що сталося в Підкамені в день увінчання чудотворної ікони Діви Марії Бенедиктом XIII: «в день цього увінчання з'явилася дивовижно в небі над самим храмом корона сяйлива»²² та ін.

¹⁹ Zimorowicz Bartholomaeum, *Domus virtutis...*

²⁰ Зіморевич Бартоломей, *Потрійний Львів. Leopoli Triplex*. Пер. з латин. Н. Царьової, наук. комент. І. Мицька та відп. ред. О. Шишка, Львів: «Центр Європи», 2002, с. 102.

²¹ Chodykiewicz Clemens, *Gloria... Clementis Romani Pontificis...*, Leopoli 1757.

²² Ibidem, с. 431.

У добу Просвітництва опис дива на сторінках латиномовної конфесійної літератури у XVIII ст. набуває ще однієї деталі: подія має бути засвідчена авторитетною особою чи особами, краще – названими на ім'я і в письмовій формі. Особливо яскраве прагнення довести правдивість події спостерігаємо в Яна Юзефовича і Климента Ходикевича, які жили в часи розквіту віри в безмежну силу розуму. Чи не кожна з численних частин тексту *Слави мученика Климента* містить згадку або й детальний опис дива, що закінчується твердженням на зразок: «Це взяв із розповідей тих свідків, які там само були і бачили все, мною зображене»²³. Ян Юзефович, розповідаючи про численні містичні знаки напередодні та під час облоги Львова військом Богдана Хмельницького, одну з історій підсумовує так: «Хто були ті священні тіні, знати не належить. Сталося це на благо громади, і вищий розум, який зсередини говорив до сердець людей, обдурених у своїй надії і сподіванні на допомогу, на сміливі вчинки надихнув львів'ян»²⁴, – констатує таким чином існування межі можливостей людського та безмежність вищого розуму.

Зазвичай дивом автори називають такий жаданий знак від мешканців духовного світу, що несе сподівання і підтримку вірянам, водночас загрозливий і зловісний для їхніх ворогів. Диво може додавати благодаті до радісної події, як-от поява у Підкамені корони в небі в день увінчання чудотворної ікони²⁵ або відбуватися в екстремальних умовах чи за трагічних обставин: наприклад, Ян Юзефович переказує, що в тому місці, де понад 14 монахів було закатовано, «якось вночі ті полегли перед образом Пречистої

²³ Ibidem, с. 433.

²⁴ В. Антонович (упорядник), *Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси*, litopys.org.ua. 1888 р. <http://litopys.org.ua/sborlet/sborlet01.htm#let5> [1.02.2014], с. 141.

²⁵ Ibidem, с. 431.

(...) руками повітря запалили, з'явилися братам зі свого товариства, які вранці до храму прийшли, і про себе, мучеників, залишили світлу пам'ять і згадку»²⁶.

Значно рідше описуються дива, які провіщають лихо – проте це не значить, що перекази про зловісні прикмети були менш численними, однак вони існували в усній формі, оскільки межували з «нечестивими» речами, а, отже, їм не було місця на сторінках конфесійної літератури. Проте, залежно від жанру, кількість «чортівні» варіювалася. Так, канонік римо-католицької церкви Ян Юзефович, автор ґрунтовної історіографічної праці, часто доповнює розповідь про реальні події витворами людської уяви. На це в передмові до публікації уривків його літопису звертає увагу читача В. Антонович: «Чудеса эти описаны весьма подробно с наивною верою, даже в таких случаях, когда они ясно носят апокрифический характер и не согласны с основными положениями христианства как с догматической, так и с нравственной стороны»²⁷. В. Антонович перелічує тільки невелику частину див із цілої низки – поза його увагою залишається, наприклад, поширений переказ про пожежу в церкві під час відспівування тіла Івана Золотаренка, що його і сам Юзефович обрамлює ремарками: «Дивно сказати, важко повірити у те, що самі козаки зазвичай розповідають: (...). Те, що таке трапилося, підтвердили і людський поголос, і одностайність переповідачів»²⁸. Легенди про цього козацького ватажка відобразилися і в пізнішій літературі на історичну тематику (наприклад, у повісті *Ніжинський полковник Золотаренко* Євгена Гребінки).

Ян Юзефович вносить також свою частку в творення легенди про Шолудивого Буняка: «Розповідають, що відомий

²⁶ В. Антонович (упорядник), *Сборник летописей...*, с. 145.

²⁷ Ibidem, Передмова, с. 37.

²⁸ Ibidem, с. 167.

серед козаків воїн, званий Шолудивий Буняк, у давніх походах на полі бою вбив сміливо велику кількість наших, б'ючися проти них, поляків ворог найзапекліший і підбурювач ненависті, на вигляд – як злий демон, в людську подобу вбраний. На пам'ять про нього в Україні існують численні великі поховальні насипи, по-простому могили – на київському Поліссі такі часто зводилися і, сосновими й дубовими лісами захищені, досі збереглися. До речі, ті місця, де сам Буняк перебував, навіть тепер залишаються незаселеними через духів, небезпечних для людей»²⁹.

Містичні події частіше відбувалися: в храмі чи поблизу нього («Я те ж саме чув від інших, досі живих, що під час тієї сорокагодинної молитви на останній сходинці якась особа, дивовижна на вигляд, у митру вбрана, себе зі спиною іншим дала побачити»³⁰); в будь-якому іншому місці, на яке зійшла благодать («у печері тієї самої гори, виритій зі значними зусиллями братами ордену впродовж багатьох років»³¹); там, де пролунала щира молитва (уряткування від наглої смерті Бартоломея Зиморовича Іваном Дуклянином³²); в небі (переважно у вигляді не дуже чітких видінь або як знак, поданий через незвичайну поведінку птахів, неприродну появу чи розташування світил тощо).

Нерідко в ролі дива постають явища, які поза сюжетом не містять нічого надзвичайного – їхнє містичне значення традиційно виявляється в контексті (джерело з чистою водою, кружляння журавля тощо) або й уперше тлумачиться автором як диво. Так, Бартоломей Зиморович вважає, що при будівництві бернардинського храму «насправді не завдяки достатнім королівським видаткам на храми,

²⁹ Ibidem, с. 192.

³⁰ В. Антонович (упорядник), *Сборник летоисей...*, с. 140.

³¹ Chodykiewicz Clemens, *Gloria... Clementis Romani Pontificis...*, с. 431.

³² Zimorowicz Bartholomaeum, *Domus virtutis...*, с. 92.

а провидінням Божим (від якого й отримано вдосталь запасів) витрати відшкодовувалися»³³. Іноді до чудес зараховуються людські вчинки, які далеко виходять поза визначені рамки соціальної поведінки: Мелетій Смотрицький вважає великим дивом, натякаючи, що Бог заговорив устами юнака: той «промовця Тараса Земку перервав під час промови, коли він порівнював отця Смотрицького з Гаманом, що переслідує свій народ, (...), хлопець вигукнув тричі: «Брешеш, брешеш, брешеш!»³⁴. Це кульмінаційний момент реляції «про чудо, яке сталося в Києві року 1629», написаної Мелетієм Смотрицьким одному зі своїх колег, – до нього і після автор велемовно доводить, що таке диво справді сталося, на те є численні свідки, котрі вже переконали багатьох із тих, хто лише чув, що таке було, але не міг повірити.

Нерідко дива описуються і тлумачаться з цілком очевидною метою, яку автор не приховує, а акцентує. Наприклад, митрополит Йосиф Рутський розповідає єпископу Рафаїлові Корсаку, як померлий архієпископ затиснув бреве, вкладене йому в руку вже після смерті, і не віддавав нікому, аж поки не прибув вікарій папи, – «Найласкавіший Бог за допомогою цього явного чуда хотів зміцнити верховенство папи у цій частині Волині»³⁵. Таким ідеологічно навантаженим диво постає найчастіше зі сторінок полемічних латиномовних творів.

Аналіз мовно-стильових засобів, за допомогою яких містичні явища змальовуються упродовж чотирьох століть у латиномовній прозі, та культурно-історичного контексту,

³³ Ibidem, с. 93.

³⁴ О.М. Косіцька, *Латинськомовний текст у церковному житті України кінця XVI-XVII ст. (на матеріалі документації Греко-католицької церкви)*, Автореф. дис... канд. філол. наук: 10. 02. 14., Київ 2009, с. 258.

³⁵ О.М. Косіцька, *Латинськомовний текст у церковному житті України...*, с. 262.

в який вони вплітаються, свідчить про динаміку поняття дива залежно від змін у світосприйнятті автора та читача: від невеликої насиченості ними праць ренесансних гуманістів через захоплене вбачання дива в добу Бароко в будь-якому факті, через прагнення просвітників довести правдивість надзвичайної події і до поміркованого використання містики на сторінках творів кінця XVIII – поч. XIX ст.

Микола Сулима

ОЛЕКСА МИШАНИЧ – КЕРМАНИЧ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДІЄВІСТИКИ

*На відзнаку 80 річниці від дня народження,
на 10 річницю від дня смерті*

Олекса Васильович Мишанич (1933–2004), член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, у колі сучасних українських дослідників літературної давнини був визнаним лідером, наставником молоді, керівником дисертаційних робіт. Він мовби хотів надолужити те, що втратило українське літературознавство на початку 1930-х рр., коли було згорнуто роботу Комісії давнього українського письменства УАН і фактично припинено дослідження нашої словесності XI–XVIII ст. Історію становлення літературної медієвістики радянського часу О. В. Мишанич описав у розділі про відділ давньої української літератури, вміщеному в книзі *Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України 1926–2001. Сторінки історії*. Тут він згадав і про 1936 р. – тоді було реорганізовано Інститут Тараса Шевченка в Інститут української літератури ім. Т.Г. Шевченка АН України. Відділ української давньої літератури в академічній установі став функціонувати лишень у липні 1939 р. Спершу його очолював чл. -кор. АН України С. Маслов. Разом із Інститутом відділ пережив евакуацію в м. Уфу. Тут С. Маслов із Є. Кирилюком написали *Нариси історії української літератури* (1945), у яких один із розділів було присвячено давній українській літературі. Та незаба-

ром з'явилася Постанова ЦК КП (б) У *Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури в Нарисі історії української літератури* (вона датована 24 серпня 1946 р.). С. Маслов дуже болісно сприйняв таку оцінку *Нарисів*: він передав свою бібліотеку Київському університету і відійшов від наукової діяльності, не завершивши своєї давньої монографії про творчість Кирила Транквіліона-Ставровецького.

У 1950 р. Інститут літератури провів виїзну наукову сесію у Львові, на якій М. Гудзій піддав критиці *Історії української літератури* О. Огоновського, М. Грушевського, М. Возняка. А через рік М. Гудзій очолив відділ давньої української літератури Інституту літератури, змінивши на цій посаді С. Маслова.

У 1955 вступив до аспірантури Л. Махновець, учень С. Маслова, у 1956 р. – В. Кречотень, у 1957 р. – В. Колосова, у 1958 р. – Я. Дзира й О. Мишанич. Цьому «трону п'ятірному» судилося змінити обличчя української медієвістики, залишити яскравий слід у вивченні давньої української літератури. Не зважаючи на ті несприятливі обставини, про які йшлося вище, а також на статтю акад. АН України О. Білецького *Стан і проблеми вивчення давньої української літератури*, яка закріплювала думки, висловлені ще в статті 1936 р. і спрямовувала діяльність українських медієвістів на «єдино наукову періодизацію давньої української літератури, засновану на принципах марксистсько-ленінської методології», на «боротьбу проти націоналістичних, формалістичних і вульгарно-соціологічних тенденцій» і на боротьбу з буржуазно-націоналістичними істориками давньої літератури, які «прагнуть представити її в дусі єдиного національного потоку, як літературу антисоціальну». Названі молоді науковці, а в їхній когорті й О. Мишанич, з ентузіазмом узялися за роботу, вивчаючи літературу Київської русі, українську поезію, прозу й драматургію XVII–XVIII ст., козацькі літописи.

Після смерті О. Білецького Інститут очолив М. Шамота, який пильно стежив за тим, щоб усі наукові пошуки вкладалися в ідейні й методологічні рамки соціалістичного реалізму. Додавалося й негативне ставлення до всього, що робилося О. Білецьким, М. Гудзієм та ін. справжніми вченими. М. Гудзій обіймав посаду завідуючого відділу давньої української літератури до 1961 р. А в 1963 р. відділ взагалі ліквідували, створивши з учених-медієвістів творчу групу в складі відділу української доживотної літератури, яка працювала над розділами про українську давню літературу в *Історії української літератури* у 8-ми тт.

У 1979 р. директором Інституту літератури став акад. АН України І. О. Дзевєрін. Він відновив відділ давньої української літератури, керівником якого було обрано доктора філологічних наук В. Микитася, О. Мишанич у 1988 р. успішно захистив докторську дисертацію *Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість*. Через три роки його було призначено завідуючим відділу української давньої літератури. За п'ятнадцять років підрозділ, який вивчав тисячолітній період в історії української літератури, завдяки ентузіазму О. Мишанича привернув увагу не одного молодого науковця. Займатися давньою українською літературою стало навіть престижно: перед тими, хто нею зацікавився, відкривалися можливості вивчати всі періоди, всі жанри нашого старожитнього письменства. Відчувши на собі гіркі випробування, які випадали на долю багатьох мислячих, патріотично налаштованих гуманітаріїв – пониження в посаді, партійні догани, – О. Мишанич всіляко уникав тиску на аспірантів, натомість намагаючись розкрити їхній науковий потенціал, допомагав повірити в себе, у свої творчі можливості. О. Мишанич багато сил віддав вивченню творчості Г. Сковороди, і тому в практичній роботі пам'ятав учення філософа про «сродну працю», надто, коли він консультував аспірантів при виборі теми дисертації, підготовці доповіді на наукову

конференцію, роботі над статтею. Це відчули на собі і безпосередні докторанти й аспіранти О. Мишанича, і докторанти й аспіранти інших співробітників відділу давньої української літератури – Г. Павленко, Р. Радишевський, М. Сулима, Ю. Пелешенко, М. Назарук, Н. Поплавська, Ю. Луценко, Ігор Ісіченко, В. Шевченко, М. Трофимук, О. Савчук (Циганок), М. Шевчук (Андрущенко), І. Береза, В. Пивоваров, І. Савченко, П. Білоус, Л. Ушкалов, О. Александров, О. Пахльовська, Є. Пшеничний, Г. Нога, В. Соболев, Б. Криса, М. Корпанюк, М. Кушлаба, В. Колінець, С. Бабич, О. Засько, О. Денисенко, С. Воїнов. Їхні докторські й кандидатські дисертації позбавлені ідеологічних нашарувань, кон'юнктурності, упередженості, отож давня література постає явищем, переповненим естетичними принадами, живим життям, психологізмом – тим, чим славиться будь-яка європейська література. Мабуть, не випадково доробок співробітництв відділу давньої української літератури, очолюваного О. Мишаничем, зацікавив зарубіжних учених – С. Грачіотті, Д. Броджі-Беркофф, Дж. Дель-Агату (Італія), Н. Пилип'юк, Г. Гольдблатта (Канада), В. Ерчича (Югославія), Л. Софронову, Л. Сазонову (Росія) та ін.

Завдяки авторитету й цілеспрямованим зусиллям О. Мишанича питання давньої української літератури виносяться на трибуни престижних наукових форумів – конгресів Міжнародної асоціації українців, українсько-італійських симпозіумів, організованих фундацією «Джорджо Чіні» у Києві та Венеції, наукових зібрань, присвячених *Слову о полку Игоревім*, Сквородинських читань у Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сквороди, конференцій, які організовують львівські медієвісти.

Справі популяризації результатів наукових пошуків в галузі давньої літератури, О. Мишанич і В. Крекотень у 1981 р. домоглися виходу негласних *Праць відділу*

давньої української літератури. Так, упродовж 1981–1993 рр. побачили світ тематичні збірники *Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI–XVIII ст.* (1981), *Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські літератури* (1984), «Українське літературне бароко» (1987), *Писемність Київської Русі і становлення української літератури* (1988), *Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст.* (1993); також опублікована праця Гудзія М. К. *Литература Киевской Руси и украинско-русское литературное единение XVII–XVIII веков* (1989).

Активно підтримував О. Мишания і вихід у світ збірника *Медієвістика* Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова ініційованого О. Александровим.

А про Сквородинські читання в Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сквороди Сквородинські читання в Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сквороди можна сказати, що це було улюблене дітище О. Мишанича і В. Нічик. Більше тридцяти років на ці форуми збираються вчені, шанувальники давньої літератури, знавці творчості Григорія Савича Сквороди, – тут доповідають про нові здобутки у галузі сквородинознавства, обмінюються думками про шляхи розвитку української медієвістики в найширшому плані.

У Харкові, Житомирі, Львові та Переяслав-Хмельницькому активною популяризацію давньої української літератури займаються вихованці відділу давньої української літератури, колишні аспіранти й докторанти О. Мишанича доктори філологічних наук Ігор Ісиченко, Леонід Ушкалов, Петро Білоус, Богдана Криса, Микола Корпанюк – творці власних шкіл, зорієнтованих на поглиблене вивчення пам'яток давнього українського письменства.

Окрім величезної організаторської роботи, виконання клопітних обов'язків заступника Голови Вищої атестацій

комісії України, заступника академіка-секретаря Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України, голови спеціалізованої вченої ради Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України по захисту докторських і кандидатських дисертацій, О. Мишанич багато писав, упорядковував, коментував, виступав із доповідями на різних наукових форумах (у бібліографічному покажчику його праць зафіксовано близько чотирьохсот публікацій).

Лишень за роки незалежності вийшли у світ 15 книжок, серед яких виділяється книжка *Митрополит Йосиф Сліпий перед «судом» КДБ (за архівними матеріалами)* (1993), *Крізь віки* (1996), *Повернення* (1997) та *На переломі* (2002), де зібрано літературно-критичні, історіографічні, літературознавчі статті, нариси й дослідження, які охоплюють широкий спектр питань і проблем, повертають рідній словесності цілу галерею імен і постатей, забутих і забронених в радянські часи. Як людина, привчена до праці, О. Мишанич умів цінувати роботу інших, хай то буде праця наукова чи літературно-художня творчість. Важко перелічити імена всіх, кого повернув читачам О. Мишанич, підготувавши до друку одно- й двотомники, написавши передмови й коментарі до них. Спиридон Черкасенко, Василь Гренджа-Донський, Наталена Королева, Катря Гриневичева, Микола Лазорський, Августин Волошин – ось ті зірки, які знову засяяли на літературному небосхилі завдяки зусиллям і любові до рідного слова Олекси Мишанича.

Портрет ювіляра був би неповним, коли ми не згадали його карпатознавчих студій. Закарпаття – це особлива точка на карті України зі своїм неповторним колоритом, історією, часто переповненою драматичними сторінками. І разом з тим – Закарпаття є органічною складовою частиною нашої держави. О. Мишанич повсякчас пам'ятав про це, він не переставав про це писати й говорити, вдома й за кордоном – у пресі, на радіо, на наукових зібраннях. Особливої прикрасі йому завдавало так зване політичне

русинство. Як людина і громадянин він терпів душевні муки і як міг боровся з цим небезпечним вірусом.

Одне слово, в особі О. Мишанича ми мали справжнього, невтомного «робітника науки». Його сьогодні серед нас немає, але збереглися праці, зберігся гідний наслідування приклад служіння Україні, її культурі й науці.

МИРОСЛАВ ТРОФИМУК, ОЛЕКСАНДРА ТРОФИМУК

ОЛЕКСА МИШАНИЧ – ПРОМОТОР РОЗВИТКУ ДИСЦИПЛІНИ НЕОЛАТИНІСТИКИ В УКРАЇНІ

Олекса Васильович Мишанич, починаючи від 1958 р., коли він вступив до аспірантури Інституту літератури НАН України, пройшов усі періоди – і відносних „відлиг”, і жорстких „закручувань гайок” в українській культурі. Минулого 2013 року 80-річчя з дня народження видатного вченого і організатора наукового процесу (помер Олекса Мишанич 1 січня 2003 р. на 71 році життя внаслідок важкої хвороби) було відзначене спеціальним виданням на його пошану у серії *Студії з україністики*¹. Нинішнього ж 2014 р. у січні минуло десятиріччя, як вчений і вчитель нас покинув.

Мета цієї статті – окреслити внесок Олекси Мишанича у розвиток новолатиністичних досліджень в Україні: у справу вивчення літературної латиномовної спадщини України. Попри відсутність відповідної спеціальності у сучасній Україні, цей процес має уже тривалу історію.

Отож, 1 січня 1979 р. було відновлено Відділ давньої української літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Однією із головних тем цього часу стало чергове звернення „ad fontes”. Новолатиністичні студії стали одним із пріоритетних напрямів для науковців

¹ *Студії з україністики КНУ імені Т.Г. Шевченка*, Вип. XIII, Київ 2013.

і перекладачів. Керівник відділу Олекса Мишанич неодноразово наголошував на необхідності підготовки кваліфікованих кадрів для цієї праці, інспірував і працівників відділу і перекладачів з-поза Інституту літератури на переклад і дослідження латиномовних текстів, активно брав участь як рецензент і упорядник, член редколегій в організації конференцій, антологічних збірників, колективних монографій, збірників наукових праць, де обов'язково постулював наявність досліджень новолатиністичної тематики.

Отож, співробітники відділу підготували до друку багато публікацій: збірники праць членів відділу *Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI–XVIII ст.* (1981)², *Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські літератури* (1984)³, *Українське літературне бароко* (1987)⁴, *Писемність Київської Русі і становлення української літератури* (1988)⁵, *Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст.* (1993)⁶, матеріали до *Української літературної енциклопедії*⁷.

Як свідчить сам Олекса Мишанич у ґрунтовній статті *Давня українська література (XI–XVIII ст.)*, написаній як спроба осмислення 75-річчя історії Інституту літератури, „Про серійність видань питання не ставилося, оскільки для заснування видавничої серії потрібна була спеціальна

² *Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI–XVIII ст.*, Київ 1981, 265 с.

³ *Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські літератури*, Київ 1984, 311 с.

⁴ *Українське літературне бароко*, Київ 1984, 301 с.

⁵ *Писемність Київської Русі і становлення української літератури*, Київ 1988, 317 с.

⁶ *Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст.*, Київ 1993, 373 с.

⁷ *Українська Літературна Енциклопедія: В 5 т.* за ред. І.О.Дзевєріна, Київ 1988, Т.1: А – Г, 536 с.; Т.2 (1990): Д-К, 576 с.

постанова Кабінету Міністрів України і дозвіл Москви. Ініціатори видання (О.Мишанич і В.Крекотень) вирішили випустити тематичні збірники. Так з 1981 до 1993 р. друком вийшло шість збірників, обсягом 20-25 аркушів кожний...»⁸

Ці видання містять чимало досліджень про окремі аспекти новолатинської української літератури, а також публікації перекладів латиномовних джерел. Зокрема, у збірнику *Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI–XVIII ст.* Володимир Крекотень у співпраці із Віталієм Маслоком та Володимиром Литвиновим опублікував текст *Київської поетики 1637 р.* – першого відомого сьогодні курсу Києво-Могилянської академії. Дмитро Наливайко у статті *Київські поетики XVII–початку XVIII ст. в контексті Європейського літературного процесу* аналізує зміст і стильові ознаки курсів теорії поезії та узагальнює їхню роль і значення у розвитку теорії літератури в Україні.

Статті Дмитра Наливайка *Станіслав Оріховський як український латиномовний письменник Відродження*, Людмили Софронової *Жанрова система Київської шкільної драми*⁹, Миколи Сулими *Сапфічний вірш або строфа у слов'янській поезії XVI–XVIII ст.*¹⁰ та Ростислава Радішевського *Українсько-польські літературні зв'язки XVI–XVIII ст.*¹¹ внесли нові ідеї у розвиток літературознавства в Україні.

⁸ О. Мишанич, *Давня українська література*, с. 66.

⁹ Л.О. Софронова, *Жанрова система Київської шкільної драми* [в:] *Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські літератури*, за ред. О. В. Мишанича, Київ 1984, с. 232–252.

¹⁰ М.М. Сулима, *Сапфічний вірш або строфа у слов'янській поезії XVI–XVIII ст.* [в:] *Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські літератури*, за ред. О.В. Мишанича, Київ 1984, с. 223–231.

¹¹ Р.П. Радішевський, *Українсько-польські літературні зв'язки XVI–XVIII ст.* [в:] *Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські літератури*, за ред. О. В. Мишанича, Київ 1984, с. 186–205.

Продовженням практики видання наукових тематичних збірників стали неперіодичні видання кінця ХХ – початку ХХІ ст. Це – *Медієвістика. Збірник наукових статей* – спільний проект Інституту літератури й Одеського університету (5 випусків), де Олекса Мишанич був відповідальним редактором, та *Львівська медієвістика* – проект Львівського національного університету імені Івана Франка (4 випуски).

У першому випуску збірника *Медієвістика* надруковано статті Миколи Корпанюка *Польсько- та латиномовне літописання України та його місце в історії національної белетристики XVII–XVIII ст.*, Ольги Циганок *Музи-мандрівниці, або шляхами Аполлона (з історії літературної топіки)* та Мирослава Трофимука *Ще раз про неповноту української культури або ж перспективи неолатиністики в Україні*¹². До першого випуску збірника *Львівська медієвістика* під титулом *Дмитро Туптало у світі українського бароко* включене дослідження Олександри Трофимук та Мирослава Трофимука *Дмитро Туптало. Епістолиї многомовні*, яке містить публікацію українсько-, польсько-, латиномовних та макаронічних листів Дмитра Туптала й розвідку, присвячену проблемі стилістики барокового епістолярного жанру, багатомовності літератури епохи Бароко, широти мовно-стилістичної палітри як характерної ознаки людини українського бароко¹³. У третьому випуску *Львівської медієвістики* – *Біля джерел українського бароко* поміщено статтю Олександри Трофимук *Весільний панегірик бароко*, присвячену аналізу метричних та мовно-стилістичних особливостей жанру шлюбного панегірика, який був дуже популярним в епоху

¹² *Медієвістика*, Випуск I. За ред. О. Мишанича, Одеса 1998.–160 с.

¹³ О. Трофимук, М. Трофимук, *Дмитро Туптало: „Епістолиї многомовні”* [в:] *Дмитро Туптало у світі українського бароко: Збірник наукових праць*. [У надзаг.: *Львівська медієвістика*. – Вип. 1], за ред. Б. Криси, Львів 2007, с. 266–289.

бароко¹⁴, та статтю Мирослава Трофимука *Античність у контексті українського бароко*, де розглянуто роль античної літератури та ренесансної теорії поезії у процесі становлення літератури бароко¹⁵.

Члени відділу давньої української літератури Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України – Василь Микитась, Володимир Кречотень та Олекса Мишанич – утворили авторську групу, відповідальну за виклад історії літературного процесу XI – першої половини XVIII ст. в *Історії української літератури* у двох томах, опублікованої 1987 р.¹⁶ У кінці 80-х років XX ст. згадані члени відділу давньої української літератури – Василь Микитась, Володимир Кречотень і Олекса Мишанич – як упорядники окремих томів *Бібліотека української літератури* (БУЛ) ввели до складу видань цієї науково-популярної серії, що претендувала на канонотворчу роль, переклади латиномовних творів. У том *Українська література XIV–XVI ст.* (К., 1988)¹⁷ упорядники ввели переклади (щоправда, без зазначення імені перекладача) творів видатного полеміста XVI ст. Станіслава Оріховського та згадали ще цілу плеяду їхніх сучасників: Григорія Чуя Русина із Самбора, Юрія Русина з Тичина, Себастьяна Фабіяна Кленовича, Симона Пекаліда, хоча тексти й не увійшли до складу тому¹⁸.

¹⁴ О. Трофимук, *Весільний панегірик бароко* [в:] *Біля джерел українського бароко: Збірник наукових праць [У надзаг. Львівська Медієвістика. Вип. 3]*, за ред. Б. Криси, Львів 2010, с. 224–231.

¹⁵ М. Трофимук, *Античність у контексті українського бароко* [в:] *Біля джерел українського бароко: Збірник наукових праць [У надзаг. Львівська Медієвістика. Вип. 3]*, за ред. Б. Криси, Львів 2010, с. 109–119.

¹⁶ *Історія української літератури: у двох томах*, Київ 1987, т. I, 631 с.

¹⁷ *Українська література XIV–XVI ст.: Апокрифи. Агіографія. Паломн. твори. Історіограф. твори. Полем. твори. Переклад. повісті. Поет. твори* за ред. В.Л. Микитася, Київ 1988, 600 с.

¹⁸ В.Л. Микитась, *Українська література XIV–XVI ст.*, [в:] *Українська література XIV–XVI ст.* Київ 1988, с. 12–14.

В іншому томі згаданої серії – *Українська література XVII ст.* (К., 1987)¹⁹ його упорядник Володимир Кречотень помістив усього два латиномовні твори у розділі *Анонімні вірші про Визвольну війну 1648–1654 рр.: Непереможний Богдан Хмельницький, могутній володар... та Епітафія Богдану Хмельницькому...* (переклади Ірини Бетко). У передмові згадано про курси теорії поезії, звідки й запозичено оригінали творів²⁰.

Значно більше перекладів латиномовних творів бачимо у томі *Українська література XVIII ст.* (упорядник Олекса Мишанич, К., 1983)²¹. Тут надруковано вірші Теофана Прокоповича, вірш Стефана Яворського *Митрополита рязанського та муромського слізне з книгами прощання* (переклад Миколи Зерова), а також твори Гната Бузановського, Митрофана Довгалевського *Панегірик Анні Іванівні* (уривок), Павла Конюсевича *Епіграма* та Георгія Кониського *Похвала логіці* (переклади Віталія Маслюка).

Три згадані видання фактично стали спробою академічного осмислення перекладацького доробку й матеріалу, нагромадженого антологійними збірками останнього двадцятиліття ХХ століття.

Давня українська любовна поезія – так називається передмова Олекси Мишанича до тематичної антології *Пісні Купідона: Любовна поезія на Україні XVI – поч. XIX ст.*²², до складу якої увійшла низка латиномовних творів.

¹⁹ *Українська література XVII ст.: Синкрет писемність. Проза. Драматургія. Белетристика*, ред. О. В. Мишанич, Київ 1987, 608 с.

²⁰ В.І. Кречотень, *Українська література XVII ст.*, [в:] *Українська література XVII ст.: Синкрет писемність. Проза. Драматургія. Белетристика*, ред. О. В. Мишанич, Київ 1987, с. 9.

²¹ *Українська література XVIII ст.: поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори*, Київ 1983, 694 с.

²² *Пісні Купідона: Любовна поезія на Україні XVI – поч. XIX ст.*, за ред. В. Колосової, Київ 1984, 352 с.

Олекса Мишанич виступив також рецензентом двох антологій. Антологія *Українська поезія XVI століття* засвідчила добрий рівень редакційної підготовки²³. У цьому виданні використано переклади чотирьох авторів: Володимира Литвинова, Віталія Маслюка, Мирослава Трофимука та Андрія Содомори. У їхній інтерпретації подано тридцять творів восьми авторів: Юрія Дрогобича, Павла Русина, Миколи Гусовського, Григорія Чуя русина із Самбора, Георгія з Тичина русина, Івана Туробінського русина. Поему Себастьяна Фабіяна Кленовича *Роксоланія* упорядник подав у новому повному перекладі Віталія Маслюка, вперше надруковано переклад поеми Симона Пекаліда *Про Острозьку війну під П'яткою проти низових чотири книги...* (переклад Віталія Маслюка; скорочено).

Загалом в антології подано україно-, польсько- і латиномовні твори авторів XVI століття; латиномовний пласт тут домінує. Це відобразилося й у передмові *Українська поезія XVI століття*, яка доволі об'єктивно, як на свій час, окреслює параметри багатомовного літературного процесу означеного періоду. Перед текстами перекладів літературних творів подаються короткі біографічні довідки про авторів, а примітки роз'яснюють зміст маловживаних термінів. Інформаційний блок доповнює *Словничок античних і біблійних імен і назв*.

До другої книги (друга половина XVII ст.) увійшли переклади таких текстів, написані латинською мовою: анонімний твір *Епітафія Богдану Хмельницькому та Вірш про Богдана Хмельницького* Гната Бузановського, *Промова Готфріда до Коломана...* Іриней Фальковського, вірші *Бонапарт і Олександр Російський*, *Панегірик учителєві Іванові Станкевичу на день народження та Роздумуючи над занепадом працелюбності та людським кровопролиттям*

²³ М. Трофимук, *Друге відродження* [в:] «Жовтень», 1989, № 3, с. 126–129; Рец. на: *Українська поезія XVI століття*, Київ 1987, 287 с.

з приводу Галльської війни... Василя Довговича (усі твори в перекладах Віталія Маслюка).

Олекса Васильович Мишанич був науковим керівником декількох дисертаційних досліджень, присвячених аналізу особливостей латиномовного літературного процесу України та стильових особливостей літератури бароко. У 90-х роках на спеціалізованій вченій раді Інституту літератури НАН України імені Т. Г. Шевченка успішно захистили кандидатські дисертації аспіранти відділу Мирослав Трофимук *Роль античної літератури у курсах словесності Києво-Могилянської академії* (1990), Ольга Савчук (Циганок) *Творчість Павла Русина з Кросна і деякі питання рецепції латинської традиції в українському віришуванні XVI–XVIII ст.* (1994) та Олександра Трофимук *Літературна спадщина Пилипа Орлика доеміграційного періоду (1672–1714)* (1996).

Безпосереднім продовженням описаної організаторської діяльності Олекси Мишанича стало продовження неолатиністичних досліджень в Інституті неолатиністики (Львів) упродовж 1995 – 2004 роках. Зокрема, Мирослав і Олександра Трофимуки – засновники Інституту, у співпраці із Українським католицьким університетом (тоді – Львівська Богословська Академія), та фондом „Відродження”, американською фундацією ACLS згенерували й опублікували *Латинсько-український словник* на 30 000 ключових слів – необхідний інструмент для класичних і новолатиністичних досліджень (єдиний на той час *Латинсько-український Словар* Юліана Кобилянського давно став бібліографічним раритетом). Крім того, у співпраці з різними інституціями (Міністерством культури і туризму України, Національним Музеєм історії України, Національною бібліотекою України імені В.І.Вернадського, Центральним державним історичним архівом (м. Київ), Інститутом літератури НАН України, Інститутом історії НАН України, Міжрегіональною академією управління

персоналом (Київ), НТШ у Нью-Йорку) та різноманітними фондами було опубліковано декілька видань творчої спадщини гетьмана Пилипа Орлика, зокрема, його епістолярій та *Конституцію 1710 р.*

Якщо взяти до уваги, що до складу творчих колективів Київського Інституту філософії НАН України та Львівського Інституту українознавства НАН України (тоді Інститут суспільних наук) теж належали випускники класичної філології Львівського національного університету імені Івана Франка, можна сміливо твердити, що наприкінці ХХ ст. в Україні з'явилося сприятливе середовище для розвитку неолатиністичних досліджень.

Отож, однією із важливих заслуг Відділу давньої літератури та особисто його керівника члена-кореспондента НАН України Олекси Мишанича стало фактично заснування дисципліни неолатиністики в Україні.

РАІСА МОВЧАН

ВАЛЕРІЙ ШЕВЧУК – МИТЕЦЬ СЛОВА І ВЧЕНИЙ (ДО 75-ЛІТТЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Цьогоріч ювілей у Валерія Шевчука, елітарного українського письменника, культуролога, історика, мислителя, твори якого перекладено на 21 мову світу. Він один із небагатьох, кому в радянські часи вдалося зберегти внутрішню свободу творця і людини.

Після з'яви книжки *Вечір святої осені* (1969) його перестають друкувати. Якби покаявся, пішов на службу владі, були б і премії, нагороди, слава, гроші. Він же, обравши свободу, служив лише мистецтву і продовжував ходити пішки, бо іноді не мав у кишені й копійки. Перекладав, багато читав, роками “писав у стіл”, що лише додавало гордості – світ його таки “не впіймав”, як і Григорія Сковороду. То була велика мужність і мудрість у такий простий спосіб зберегти своє єство творця. Почав відчувати і справжнє щастя – “моменти високого душевного осяяння”, яке може відчутти людина лише глибокої духовної наповненості, аристократичного, вільнолюбного світовідчуття. Хто зна, яким би він став, якби піддався спокусам марнотним, швидкоплинним, і чи мала б наша культура *Дім на горі, На полі смиренному, Три листки за вікном, Вертеп, Музу Роксоланську...*

Так він зумів створити довкола себе особливий мікроклімат, духовний макросвіт, що його не всі відразу можуть збагнути, але який притягує, зачаровує, будить свідомість,

почуття. Це, певно, найвища нагорода, якої доля удостоює далеко не всіх лауреатів найпрестижніших премій.

Гордий і скромний самітник, який у душу будь-кого не пускає. Не визнає ювілеїв, пишні творчі вечори. Не любить фотографуватися, зніматися на телебаченні, відвідувати багатолюдні зібрання, їздити по закордонах. Не хоче, щоб його твори вивчали у школах. Загалом веде дуже скромне, тихе, відлюдницьке життя. Може розслабитися лише в товаристві одностудців, яких має небагато, і щирих людей, яких розпізнає навіть на відстані. Любить багато ходити пішки. Йому найкомфортніше серед природи, у своєму саду в Кончі-Озерній, що під Києвом, і серед книжок, до яких має фанатичну пристрасть: лише вивірній людині може ненадовго позичити якийсь раритет. Має багато протиріч: добрий, поступливий і водночас жорсткий, принципово-затятий; творчо стихійний, розхристаний і пунктуальний, акуратний до педантичності... Загалом йому чужа щоденна метушня, має аскетично-монотонний розпорядок дня, який не порушує роками і в якому немає вихідних та відпусток. Однак одразу відгукується на прохання допомоги...

Валерій Шевчук народився 20 серпня 1939 року в Житомирі в родині шевця. Батько став для нього взірцем наполегливого працелюбства. Мати ж, полька за походженням, мала “українську самосвідомість”. Вона прищепила своїм дітям смак до українського слова і книжок.

У шкільні роки захоплювався географією, мріяв стати геологом, навіть брав участь у геолого-розвідувальній експедиції. Після невдалого вступу до Львівського лісотехнічного інституту, перепробувавши різних робітничих професій, із великим душевним сум’яттям у 1957 р. закінчив Житомирське технічне училище №1. Несподівано зробив для себе “вибухові відкриття”: статті про українську літературу Івана Франка та монографію Дмитра Багалія про Григорія Сковороду. Філологія, художня література

манили дедалі більше. Нарешті став студентом історико-філософського факультету Київського університету ім. Т.Г. Шевченка. Багато займався самоосвітою, розшукував і відкривав твори В. Винниченка, М. Грушевського, Є. Плужника, В. Підмогильного, Г. Гейне, К. Гамсуна... Після лірики Василя Чумака повикидав “усі свої “вірші”, написавши у “поетичному альбомчику”: новий період”. З роками пристрасть до віршування відновилася, однак залишилась як “щось сокровенне для душі”.

Його духовними взірцями були велети української культури Самійло Величко, Григорій Сковорода, Михайло Драгоманов, Іван Франко. Мав і «живих» авторитетних учителів: Борис Тен, В. Сосюра, Б. Антоненко-Давидович; товаришував із В. Земляком, І. Драчем, М. Вінграновським, В. Дроздом.

Від початку 1960-х починає друкуватися в київській пресі. Його оповідання й новели помітила тогочасна критика, здебільшого негативно-упередженими відгуками. Це сприяло швидкому отриманню тавра неблагонадійного, через що Валерія Шевчука відправлено в Мурманську область відбувати армійську службу. Там він пише свій перший роман *Набережна*, 12. 1965 р. повернувся додому, недовго працював у відділі музезнавства Державного історичного музею УРСР. Після хрущовської “відлиги” знову почалися репресії. 4 вересня в кінотеатрі “Україна” під час демонстрування фільму С. Параджанова *Тині забутих предків* група київської інтелігенції підтримала протест проти нових арештів, що його виголосив І. Дзюба. З-поміж них був і Валерій Шевчук, що негайно зафіксували “компетентні органи”. Його старший брат Анатолій згодом (з 1966 по 1971) відбував ув’язнення в Мордовії, обшуки відбулися і в самого В. Шевчука, тому невдовзі він залишився без роботи.

1967 р. таки з’являється перша збірка оповідань *Серед тижня* (автора навіть прийняли до Спілки письменників),

невдовзі – *Набережна, 12 і Середохрестя* (1968), а також *Вечір святої осені* (1969). Після цього письменника не друкують упродовж десяти років.

У ті часи вимушеного мовчання він по-справжньому захопився манускриптами і *стародруками* давньоукраїнської епохи, особливо бароковими. Це “складне, вишукане, надзвичайно розумне мистецтво”, як каже про нього письменник, непомітно підживлювало і власні художні пошуки. Відтоді пристрась до культури бароко залишиться в нього на все життя.

Лише 1979 р. крига для Валерія Шевчука скресає – друкують першу після довгої перерви книжку з символічною назвою *Крик півня на світанку*. Потому з’являється багато книг, як писаних “у стил”, так і тих, що з’явилися під свіжим подихом вітру надії. З-поміж них: *Долина джерел, Тепла осінь, На полі смиренному, Дім на горі, Маленьке вечірнє інтермецо, Три листки за вікном, Камінна луна, Птахи з невидимого острова, Дзигар одвічний, У череві апокаліптичного звіра, Жінка-змія, Стежка в траві. Житомирська сага, Юнаки з огненної печі, Біс плоті, Око прірви*, роман-есе *Мисленне дерево* та ін. В останні роки надруковано: *Темна музика сосон. Сад житейський думок, трудів та почуттів, Привид мертвого дому, Роман юрби, Компанія з пивниці біля Чуднівського мосту, Сон сподіваної віри* та ін. Його п’єси зібрано в книзі *Драматургія. Вертеп, Сад, Птахи з невидимого острова (Вічний раб), Початок жаху, Кінець віку (Жива вода)* ставлять сучасні модерні театри Києва, Львова, Любліна. За сюжетами його творів знято художні фільми: *Сліпий дощ, Вона чекає його, чекає, Повний місяць, Химери зеленого літа, Чудо в краю забуття, Голос трави, Місячна зозулька з ластів’ячого гнізда* та ін.

Письменника визнано й офіційно: 1988 р. він став лауреатом Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка за роман-триптих *Три листки за вікном*, премій Фундації

Антоновичів, ім. Є. Маланюка, Олени Пчілки, І. Огієнка та ін. За переклади творів Я. Івашкевича і К.-І. Галчинського пошанований званням Заслуженого діяча для польської культури. 2011 р. в Житомирі засновано літературну Премію Шевчука. Але він не мріє про Нобеля... Хоча це один із дуже небагатьох сучасних українських митців, які цієї премії заслуговують найбільше.

Просто неймовірно, скільки зробила ця людина для української культури. Його художні твори, переклади, есе, монографії, літературознавчі та історико-культурологічні дослідження, численні статті склали б не менше 40 томів. Найважливіше, що то не лише кількісний, а й вартісний внесок до скарбниці української культури.

Варто згадати ще й найбільший український літопис – Самійла Величка у 2-х томах. А це 100 друківаних аркушів перекладеного та упорядкованого до видання давнього тексту, 3400 наукових приміток, 500 ілюстрацій. З не меншою науковою ретельністю Валерій Шевчук підготував до друку *Катехизис* Петра Могили, п'ять антологій давньої української поезії (*Аполлонова лютня. Київські поети XVII–XVIII ст.*, *Пісні Купідона. Любовна поезія на Україні в XVI – поч. XIX ст.*, *Антологія української поезії. Том 1. Поезія XI–XVIII ст.*, *Марсове поле. Антологія героїчної поезії на Україні від XI – поч. XIX ст.* у 2-х томах), перекладено сучасною мовою видання І. Вишенського, Г. Сковороди, Д. Братковського, І. Величковського, антологію давньої драми *Воскресіння мертвих*, антологію давньої поеми *Дніпрові камени* та ін. Йому належать глибокі документально-історичні монографії *Козацька держава, Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима*, *Просвічений володар: Іван Мазепа як будівничий Козацької держави і як літературний герой*, наукове дослідження епохи бароко *Муза Роксоланська: українська література XVI–XVIII ст.* (у 2-х томах), упорядковані книжки *Іван Мазепа, Самійло Кішка, Доля: Книга про*

Т.Шевченка в образах та фактах та ін. Чимало розшукано, підготовлено й видано ним творів забутих, репресованих українських митців ХХ ст.

Валерій Шевчук завжди спраглий до цікавих у світовій культурі явищ. Виокремлює в ній сучасні японську та скандинавські літератури, з англomовних – У. Фолкнера. В молодості його вабила філософія екзистенціалізму: студіював, порівнював, намагався знайти джерела й поширення в сучасному світі. Знання зі світової скарбниці, безумовно, сприяють поглибленню власних творчих можливостей. Однак ніколи не піддавався “агресивним” впливам чужих культур. Насамперед є носієм української традиції, зокрема барокової. Наукове зацікавлення епохою бароко, коли було сформовано цілісний образ української людини, ще не ураженої чужорідною корозією, й готувало підніжжя власного художнього світу, індивідуального стилістичного почерку. Зізнається: легкий модерний стиль ранніх оповідань поступово став “бароковіти, тобто він ставав усе важчим, більш метафоризованим, складним, напруженим, химерним, із закрученими реченнями”¹.

Яскравим прикладом необарокового стилю В. Шевчука є роман-балада *Дім на горі*. У ньому втілено специфічне барокове світосприйняття, яке відбилося вже на композиції. Друга частина *Голос трави* стала підніжжям усього твору: автор художньо досліджує епоху бароко, світовідчужання тогочасної людини, різні грані її духовного життя. Фольклорно-міфологічний світ *Голосу трави* є умовним, вигаданим, але не задля створення екзотичного тла – міфи, легенди, перекази були невід’ємною частиною світовідчужання давніх українців, привносили в нього своєрідну духовну корекцію. Тому тут реальні картини природно поєднано з фантастичними, умовними: життя героїв минає

¹ Р. Мовчан, *Валерій Шевчук, якого я знаю і, мабуть, не знаю зовсім...* [в:] «Українська мова та література», ч. 31, 1999, с. 12.

в химерному (бароковому) світі, який не відрізняється од світу реального. В ньому так само відбувається протиборство між добром і злом, світлом і темрявою, людина постійно шукає сенсу свого буття, прагне пізнати світ, у якому панують страх, непевність, неспокій. Кожне оповідання – своєрідна притча, морально-етичний постулат, який допомагає вижити в такому світі.

Дія ж повісті-преамбули відбувається в конкретному часі (1911–1963 рр.) і стосується конкретного місця – Житомира та його околиць. Насправді цей часопростір умовний, тому читач сам вибудовує життєву історію кожного персонажа із окремих часових і просторових фрагментів.

Твір має кілька сюжетних ліній, пов'язаних із долями різних людей. Об'єднавчим центром усього зображення виступає образ гори, яка має вершину і підніжжя (своєрідне барокове утворення). На її вершині знаходиться реальний, але загадковий Дім, у якому живе Галя з бабцею та Хлопцем. Там Іван Шевчук щоденно випасає своїх кіз і звідти проникливо спостерігає за всім. А біля підніжжя мешкають зі своїми родинами інші персонажі повісті. Той Дім на горі побіля річки Тетерів сам по собі ніби покликаний символізувати своєрідну фортецю нашої духовності, той ідеал, до якого прагне людина. Великою мірою це так і є – енергетика того Дому притягальна, тому й крута стежка до нього манить багатьох, хоча й не всім він доступний. Однак Дім цей “по-справжньому непротий”, він має якусь таємницю, свою легенду, засновану на поширеному мотиві європейських балад: кохання жінки з нечистою силою в чоловічій подобі.

Такий розгалужений сюжет повісті очуднено багатьма бароковими прийомами (контрастність зображення, поєднання реального й уявного, високого (духовного) і низького (буденного) тощо). Важливе значення тут має і символіка кольорів, образів, навіть окремих епізодів, деталей.

Вона тісно пов'язана із власне бароковими мотивами (мотив самотності, роздвоєння, блудного сина). Загалом ця власне барокова поетика роману, вміло використана В.Шевчуком, допомогла йому “створити образ мешканця світу, самотньої Вселенської Людини”². Ця поетика робить його особливо цікавим, неповторним явищем в українській літературі ХХ ст.

Багато сюжетів, тем, мотивів прозаїк безпосередньо черпає з біблійних легенд, переказів, давніх історико-літературних манускриптів, фольклорних джерел (особливо це притаманно творам: *Три листки за вікном*, *Дім на горі*, *Птахи з невидимого острова*, *На полі смиренному*, *Сповідь*, *Мор*, *Око прірви*, *Початок жаху*, *Біс плоті*, *Закон зла* та ін.). У таких творах можуть діяти й реальні історичні особи, описуватися давні події та факти, але завжди як привід до роздумів про сучасний світ. Тому конкретний історичний матеріал інтерпретовано досить довільно, крізь призму власного досвіду, інтуїтивного чуття, підпорядковано строгій логіці авторського погляду на світ. Валерій Шевчук, як на мене, прозаїк інтелектуальний, раціоналістичний, водночас і дуже суб'єктивний, хоча це ретельно й маскує. Свою оповідь він перетворює в авторське міні-дослідження певної епохи, суспільства. Однак ніколи не буває категоричним, не нав'язує читачеві своєї думки, оцінки. Це стосується навіть усталених релігійних чи філософських істин, загальнолюдських категорій моралі, етики. Його проза – зразок інтелектуально-філософської, елітарної прози в українській літературі ХХ ст. Її реалістична достовірність і зовнішня простота – то вишуканий взірець, як про складні, глибокі істини можна говорити доступно й прозоро. Водночас це проза багатомірна – кожен сучасний читач може прочитувати її по-своєму.

² А. Пивоварська, *Дім на горі. Розмова з Валерієм Шевчуком* [в:] «Сучасність», № 3, 1992, с. 57.

Він не пише на теми кон'юнктурні, ніколи не послуговується ідеологічними, політичними чинниками. Для нього найвищі цінності – загальнолюдські, духовні. Тому постійним об'єктом його письменницької уваги є насамперед душа людини в різних виявах, різних іпостасях. Події ж зовнішнього світу – то лише необхідне тло, на якому художньо досліджується її духовний вимір, тому автор ніколи не поспішає своїх героїв засудити чи викрити, возвеличити і піднести, а прагне насамперед зрозуміти. Тому власне філософічність його творів полягає в дошукуванні відповідей на вічні питання: про сенс життя і смерті, вибору і сум'яття, покори і бунту, добра і зла, свободи і рабства, самотності й віри, любові й ненависті – крізь них простежуються людські історії, долі, стани.

Так, необароковий роман-триптих *Три листки за вікном* є глибоко філософічним твором. Використовуючи конкретний історичний матеріал XVII, XVIII і XIX ст., автор художньо досліджує “українську душу” в розрізі епох бароко, просвітництва, пізнього романтизму. Ця “душа” в пошуках відповідей на вічні питання про сенс буття на землі проходить своєрідну еволюцію.

Три герої-оповідачі (історичні постаті) Ілля Турчиновський (випускник Києво-Могилянської академії), його онук писар Петро Турчиновський та правнук Кириак Сатановський (випускники Київського університету) вирушають у мандри, прагнучи з'ясувати сенс життя, добра і зла. Кожен із них робить це по-своєму, але в цьому пізнанні вони мовби переймають естафету один від одного. Так у творі простежено складну, суперечливу історію становлення духовності українського народу, формування його морально-етичного кодексу упродовж трьох століть.

Згадаймо його необароковий роман-притчу, роман-трагедію *На полі смиренному*, в якому наскрізним проходить мотив сумніву, пошуку, вибору, в якому простежено епоху “молодого” християнства в його протиборстві з язичництвом,

піднято проблему суперечності між церковними догмами й живою вірою, є роздуми про вічні загальнолюдські проблеми, та не менш інтригуюче запропоновано також і умовну художню модель тоталітарного суспільства, від тягара якого митець так прагнув звільнитися, коли писав цей твір.

Загалом усі художні версії митця, навіть пов'язані з конкретним історичним матеріалом, спроектовано в день нинішній інтуїтивним умінням тонко вловити атмосферу плінного часу, вони засновані на розумінні духовних потреб сучасної людини. У такий спосіб автор намагається знайти для неї точку опертя, спрямувати її до облагородження, очищення її душі. В цьому, як на мене, полягає найбільший патріотизм Валерія Шевчука. Це його підсвідома індивідуальна боротьба за українську людину. Мабуть, тільки той, хто сам твердо стоїть на землі, має чисте сумління і високий дух, спроможний таку місію виконати чесно.

Шевчукова творчість дуже розлога, різнобарвна, багатоаспектна, кожним твором, навіть у своєму контексті, відкривавча й відкрита до різночитань. Їй притаманна «вняткова ідеологічна свобода» (Н. Беляєва), водночас стилістичні контури її також досить розмиті. У ній постійно співіснують (не епатажно і самостверджуюче, а природно й “умиротворено”) і строката колажність реалістичної достовірності й модерної умовності, навіть фантазмагоричності, “високої” й “низької” оповіді, цитат із Біблії, давніх текстів, художніх ремінісценцій; і уявна суперечка між героєм та оповідачем; і ошляхетнена іронічність, яка ніколи не принижує людину; і трансформована з давньої літератури, різночитальна, захована в підтекст притчевість; і травестійність багатьох сюжетів, мотивів, образів. Його так само, як і сучасне молоде українське письменство, вабить містика, фантастична умовність як можливість втечі від недосконалості світу реального. А ще

сюди варто додати алегоричність образів і сюжетів, змістове наповнення художньої деталі. Він також творець оригінальних українських антиутопій, саги (*Стежка в траві*, *Роман юрби*), філософсько-містичних повістей. Йому, поки що єдиному в сучасній українській прозі, вдалося створити “універсальну картину світу”. Він давно вже полюбляє гратися зі словом, назвою, терміном, цитатою, образом, сюжетом, хоча ніколи це не було для нього самоціллю – слово його наповнене глибоким змістом, бо Шевчукові є що сказати людям. Власне, саме йому, який зумів так рафіновано виплекати й зберегти себе у жорстких умовах чужорідної експансії, судилося підготувати сприятливий ґрунт для нового, пострадянського покоління українських літераторів, які називають себе постмодерністами. Саме він є їх предтечею – відсвіт свободолюбної творчості Валерія Шевчука поширено далеко за межі “житомирської прозової школи”. Його вплив можна помітити в доробку Г. Пагутяк, В. Медведя, Ю. Гудзя, В. Даниленка, Ю. Андруховича, Т. Прохаська та ін.

Під час вручення йому премії Фундації Антоновичів з декларативним пафосом, як і належить лауреатові, Валерій Шевчук сказав: “Моя доля як митця не складалася безхмарно, але я ніколи на неї не нарікав. Ніколи не шукав слави для себе, але шукав слави для народу свого і своєї літератури. Зрештою, я й полюбив народ свій через те, що він був упосліджений, гнаний, битий і обкрадений”. А закінчив зовсім скромно: “Кожен з нас – гість у цьому житті, але кожен у ньому, як уміє і як може, будує свій храм...” Прикметно, що власне художня творчість для самого Валерія Шевчука стала любов’ю особливою, основним способом існування, власним духовним храмом, у якому панує свобода і в який він готовий впустити кожного, хто того по-справжньому потребує.

Любов Владиченко

ДО 200-ЛІТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Козак Стефан. Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції/ [Головний редактор Г. Скрипник; упорядник Р. Радишевський]. – Видавництво Інституту мистецтвознавства, фольклористики, етнології ім. Рильського НАНУ; Міжнародна асоціація українців; Міжнародна школа україністики, Київ, 2012, 568 сс.

Ошатно видана наприкінці 2012 року в Києві нова монографічна праця професора Стефана Козака називається *Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції*. Ця майже шістсотсторінкова книжка започатковує нову окрему серію тих вижливих наукових видань, які згідно із рішенням Кабінету Міністрів України побачать світ у зв'язку із 200-річчям від дня народження Тараса Шевченка у 2014-му. Першою ластівкою судилося стати саме книжці варшавського професора Стефана Козака *Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції*.

Годиться пригадати, що ця праця є продовженням його студій: попередня книжка *Християнство – романтичний месіанізм-сучасність. Статті. Розвідки. Лекції* побачила світ також у Києві в році 2011¹. Нову працю *Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції* видали такі поважні інституції, як Національна академія наук України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського, Міжнародна асоціація українців, Міжнародна школа україністики, Інститут

¹ С. Козак, *Християнство-романтичний месіанізм-сучасність. Статті. Розвідки. Лекції*, Київ, видала Міжнародна школа україністики НАН України 2011, 336 сс.

філології КНУ імені Тараса Шевченка та Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка.

Академік Ганна Скрипник, автор вступного „Слова до читача”, а водночас і головний редактор книги, справедливо наголошує, що внесок, який зробив Стефан Козак – видатний учений європейського виміру – в дослідження „проблем української гуманітаристики в царинах літературознавства, фольклористики, філософії, релігієзнавства та націоналістики, є суспільновизнаним і високоцінованим як в Україні, так і в Польщі”². Цю високу оцінку потверджують представлені в томі матеріали: ґрунтовна вступна синтеза академіка Ростислава Радишевського та 48 оригінальних розвідок професора Стефана Козака.

Капітальна розвідка Ростислава Радишевського *Творчість Тараса Шевченка і порівняльні студії Стефана Козака* проливає нове світло на життєвий та творчий шлях Автора рецензованої монографії. Р.П. Радишевський, який водночас є упорядником рецензованої книжки, зумів віднайти ключі до відкриття незнаного. Праці Стефана Козака, „прочитані” Р. Радишевським крізь призму етапних у долі й творчості польського україніста подій. По-друге, зіставно-порівняльний вимір, який оприявнив нове, незнане у звичному, позначеному упередженнями та стереотипами, давнозабутому і часом занедбаному. По-третє, блискуче знання Р. Радишевським царини студій свого колеги, сфери в якій він також творчо реалізується упродовж багатьох років, – надало традиційно-ювілейному наративу глибини, забезпечило повносилляям висновки про те, що С. Козак „ніколи не узагальнює фактів задля підтвердження своєї або спростування чужої думки”³.

² Г. Скрипник, *Слово до читача (в:) Стефан Козак, Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції*, Київ 2012, с. 5.

³ Р. Радишевський, *Творчість Тараса Шевченка і порівняльні студії Стефана Козака (в:) Стефан Козак, Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції*, Київ 2012, с. 24.

У добре скомпонованій, змістовно вивершеній розвідці *Творчість Тараса Шевченка і порівняльні студії Стефана Козака* фахово оцінено не тільки всі попередньо видані монографічні праці професора, але також і компаративістичні статті ювіляра, як раннього періоду творчості, так і зрілого; наголошено, що новий поважний монографічний том підсумовує наукову діяльність дослідника, бо ж уміщує шевченкознавчі та порівняльні студії різноманітних років (починаючи від 60-х років), які не увійшли до інших книжок варшавського україніста.

То ж перейдімо безпосередньо до розвідок самого Автора. Творчість Шевченка в інтерпретації С. Козака – то окрема цікава сторінка в шевченкознавстві. Передусім, новаторським є європейський контекст як у вимірі визвольного руху в Європі, так і в царині прочитання творчості українського генія, сягаючи до методологічних засад у площині не лише літературознавства, а й історіософії, культури, соціології. Відкриває цикл шевченкознавчих студій філософська розвідка *Історіософські концепції Тараса Шевченка*, яка порушує ряд важливих питань, в тому числі проблему теодицеї, проблему, над якою міркував також Григорій Сковорода⁴, творчість якого мала значний вплив на Тараса Шевченка. Тарас Шевченко, якого „характеризує християнська турбота про олюднення світу”, за переконанням С. Козака трактує християнство „як есхатологічне очікування, повернене до майбутнього, як релігію надії та визволення. У такому контексті значення історії є формулою проектування майбутнього”⁵.

⁴ R. Łużny, *Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu Oświecenia [w:] Studia slavica In honorem viri doctissimi Olewa Horbatsch. Festgabe zum 65. Geburtstag, herausgegeben von G. Freihof, P. Kosta und M. Schütrumpf. Teil 2. Beiträge zur Ostslawischen Philologie (II), Verlag Otto Wagner, München 1983, s. 98–108.*

⁵ С. Козак, *Історіософські концепції Тараса Шевченка [в:] Стефан Козак, Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції*, Київ 2012, с. 32.

Новаторським як на час появи самої розвідки є трактування теодицеї, яке Автор кваліфікує як „обґрунтування Бога як творця світу, в якому невідокремленими складовими являються різні форми зла і страждання” (с. 32). Новочасні енциклопедичні видання розбудовують цю дефініцію. Зазначимо тут тільки, що стаття *Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu Oświecenia* (1983) – це одна із кращих розвідок Ришарда Лужного, який звертався до творчості Григорія Сковороди упродовж всього творчого життя. Спершу це було мов би принагідно, а в останні роки – цілеспрямовано.

Правда як sacrum у творчості Тараса Шевченка порушує комплекс таких проблем, дискутувати навколо яких науковці в підрадянській Україні на той час могли тільки мріяти... Йдеться про принципи християнської моралі, про сакрум, про розуміння традиції як джерела національної свідомості, що пов’язується, як підкреслено дослідником, „з вибором таких історичних і народних елементів, де найвиразніше проявляється національний характер, „ідея нації”, історична роль суспільних сил і чинників, які становлять національну спільноту, право репрезентувати її та бути ідейним провідником” (с. 41).

Дослідник проводить ідею болючого доходження Шевченка до правди, акцентуючи, що „перевага чинника самосвідомості закладає початок процесу пізнання правди” (с. 40), показуючи глибину історіософічного думання поета, врешті, наголошуючи у висновку: „не буде перебільшенням, що романтичну революційність, демократизм Шевченка слід поставити на чільне місце в загальній боротьбі народів Європи проти деспотизму монархів, проти гнобителів божих та природних прав, а особливо проти гнобителів свободи і правди, фінал яких поет зображував як невідстороненість справедливої кари за злочини” (с. 42).

Прочитання поезії Шевченка крізь призму головної формули романтичної історіософії – історіософії свободи

дозволило авторові статті розширити горизонти відчитання пророчої мови поета, які сягають своїми коренями *Біблії*, козацьких літописів, *Історії Русів*, української народно-поетичної спадщини...

Герменевтичному аналізу топіки правди присвячена ще одна стаття С. Козака, а саме *Ідеал правди у Шевченка*. Дослідник простежує, як взяті з *Євангелія* від Іоанна слова „І пізнаєте правду, а правда вас вільними зробить” (як відомо, саме вони стали девізом Кирило-Мефодіївського братства) – знаходять реалізацію у поезії Шевченка „в довершеній поетичній формі”, переплавляються в пророчі передбачення.

„Романтики, до речі вважали, що народам дав життя Бог, і тому боротьба за незалежність – то просто виконання волі Провидіння, здійснення божих принципів людської гідності й правди, тоді як їх втрата чи попрання є першим кроком до втрати свободи” (с. 58), – наголошує дослідник і далі, апелюючи до поезії Шевченка, твердить, що окремі елементи його творів свідчать, що такого роду філософія була відома Шевченкові.

Розвідка *Тарас Шевченко та Юліуш Словацький*, яка вперше побачила світ у 2000-му у серійному виданні „Київські полоністичні студії”, сьогодні видається знаковою з кількох причин. По-перше, поема *Беньовський* Юліуша Словацького є потрактована С. Козаком як ключ, який відкриває читачеві не сентиментально-сільський образ України, але України „символічної і трагічної”: „А тому це є образ, в якому відбивається найглибший сенс її історії і водночас найважливіші суспільні, політичні, релігійні та екзистенційно-філософські проблеми, які хвилювали людей тієї епохи” (с. 67). По-друге, справді, дещо ідеалізовано-перебільшений дискурс спонукає до дискусії, коли читаємо, що в таких творах, як *Беньовський*, а особливо *Срібний сон Саломеї* Юліуш Словацький постає перед нами як особа, „акт відмови від шляхетських традицій, атрибу-

тів, характеру і ментальності якої став конструктивним актом пошуку польсько-українського порозуміння і згоди” (с. 67–68).

По-третє, Автор відкриває багаторівневий вимір та глибоке філософське підґрунтя, аналізуючи те, як саме у творах Словацького і Шевченка знаходить відображення гострота українсько-польського конфлікту. Професор С. Козак слушно наголошує, що бурхлива реакція Шевченка на деспотизм „приводить на думку *Плач Єремії*, але набагато важливіше те, що, як і Словацький, поет представляє ту школу мислення, яка робить спроби розв’язання універсальних питань, що керують перебігом історії, – свободи і деспотизму” (с. 74).

На підставі заново осмислених творів тараса Шевченка та Юліуша Словацького, встановлюючи взаємовпливи „на осі історія-фольклор-література”, Автор праці *Тарас Шевченко та Юліуш Словацький* робить перспективні висновки, торкаючись надзвичайно складного, але й дуже цікавого для подальшого студіювання питання– „переходу від історії до історіософії, сповненої елементів містики та космогонії” (с. 73)

Не дасться переоцінити циклу розвідок, які умовно можна окреслити дефініцією *Польська рецепція Шевченка*. Український геній очима видатних польських науковців, таких як професор Мар’ян Якубець та професор В. Кубацький (статті *Дарунок Шевченкові від професора Мар’яна Якубця* та *Контекстовий погляд на Шевченка професора Кубацького*), а також таких знаних діячів, як П. Свенціцький та Гвідо Баттаґлія, Єжи Єнджеєвич (розвідки *Павлин Свенціцький – популяризатор творів Шевченка*, *Гвідо Батталія про Тараса Шевченка*, *Єжи Єнджеєвич та його... Родовід українського генія*).

Розвідка від 1967 року *Контекстовий погляд на Шевченка професора Кубацького* спонукає до співдумання і дискусії. Сила переконання, яка еманує від тези

про то, що „в ранньому та зрілому романтизмі польська літературна україноманія була явищем політичним і вагомим. Кількісно вона була найчисленніша. Та й таланти значні були: Мальчевський, Гоцинський, Богдан Залеський, Чайковський, Михайло Грабовський. До них належали Словацький, Поль і Семенський. Не кажучи вже про другорядних представників „української школи”, наприклад, Падуру, Грозу, Осташевського. Цій плеяді авторів протистоять Міцкевич, Красінський та Норвід, але й вони не зовсім вільні од „хвороби віку – україноманії” (с. 154).

З огляду на аксіому, що польський романтизм належить до явищ світової літератури, цитований тут фрагмент набуває особливої значущості, інспірує не тільки до оцінки українського чинника в польському культурному космосі, а й до окреслення такого ж контексту літератури українського середньовіччя чи, наприклад, видатної літератури українського бароко в періоді його потуги й розквіту⁶.

Невипадковим у цій рецензії бачиться саме такий акцент. Адже ж наступну, ще більш об’ємну частину частину монографічної праці, котру озаглавлено *Українсько-польські дискурси*, – започатковують статті, об’єктом пильної дослідницької уваги в яких є давньоукраїнське та давньопольське письменство, культура, стосунки та перспективи.

⁶ Тут варто назвати бодай найбільш знакові праці останнього двадцятиліття: М а к а р о в Анатолій, *Світло українського бароко*, Київ 1994; Ш е в ч у к Валерій, *Муза Роксоланська* в 2 томах, Київ 2005–2006, Ірина Б о н д а р е в с ь к а, *Парадоксальність естетичного в українській літературі XVII-XVIII ст.*, Київ 2005. Не можна поминути також також новаторських розвідок Богдани Криси, Леоніда Ушкалова, Юрія Пелешенка, Геннадія Ноги, Миколи Сулими, Петра Білоуса, Ігоря Ісіченка, Людмили Шевченко-Савчинської, Ольги Циганок, Катерини Борисенко та ін.

У статті *Польсько-українське культурне порубіжжя* розгорнуто гостро нині актуальний інтертердисциплінарний зарис. Це дало змогу по-новому подивитися на проблематику середньовічного польсько-українського пограниччя, засигналізувати найбільш маловивчені аспекти українсько-польського культурного космосу XV-XVI століть. Ідеться ж бо, – наролошує професор С. Козак, – про „усвідомлювану етнічно-релігійну своєрідність русинів, про місце, позицію, гідність – *dignitas* – і географічні межі їхньої мови. Після тривалого політичного і воєнного суперництва між Польщею та Київською Руссю й Галицько-Волинською, а також прийняття інкорпораційно-унійних пактів Русь була приєднана до Речі Посполитої. Отже, вона опинилась у багатонаціональній державі, але, свідомо власної своєрідності й давніх традицій, зокрема й мови, рішуче вимагала трактування її в новій історичній реальності нарівні з латиною, а згодом, коли латину почала витісняти польська мова, нарівні з польською” (с. 177–178).

Розвідка *Польсько-українське культурне порубіжжя* вражає яснобаченням реалій, свідками яких ми нині є і будемо. Так, розмірковуючи про єдність та цивілізаційну спадкоємність українсько-польського прикордоння, яке спирається на тотожність „місця” і „коріння”, автор передбачив, що воно „більшою мірою, ніж прийнято думати, буде прямувати у західному напрямі, до наднаціональних, а отже, універсальних явищ і процесів, що є знаменням новочасної епохи, пов’язаної з визначними подіями і змінами” (с. 181).

Головні положення промови, виголошеної в Парижі в другу річницю Листопадового повстання чільним діячем польського демократичного товариства Тадеушем Кремповецьким, слушно цитовані у статті С. Козака (с. 188), варті того, аби бути нині не раз повтореними, але й – що є особливо важливим – почутими сьогодні і Українцями, і Поляками. Бо ж і справді, погодьмось із

Автором, не можна нехтувати досвідом взаємних драматичних, а навіть трагічних уроків та помилок, як то й нині робить чимало дослідників...

Першодрук статті *Польська течія в давньоукраїнському письменстві* датується 1970 роком, а першодрук розвідки *Український струмись у старопольській літературі* – роком 1971.

Побудована із двох самостійних підрозділів розвідка *Український струмись у старопольській літературі* могла б претендувати на проспект окремої монографічної праці, особливо ж, якщо взяти до уваги уміння Автора побачити в окремих явищах – перспективи майбутніх досліджень, які й справді постали після написання його праці (наприклад, дисертаційні розправи Олі Гнатюк, Генрика Сушка в Польщі, а в Україні Миколи Сулими, Ростислава Радишевського, Юрія Луценка, Миколи Корпанюка, Петра Білоуса та інших), або ж постануть. Щодо останніх, то тут не викликає сумніву, настільки своєчасно прозвучали заохочувальні міркування Автора щодо необхідності простежити традиції українських літописів XVI-XVIII століть в історіографії А. Нарушевича, Є. Кітовича, Ю. Немцевича, С. Брандке, Й. Лелевеля та ін.

Бо ж і в найскладніші, найсумніші часи, зазначено в статті, український струмок у тодішньому польському письменстві „давав себе знати у творах таких письменників, як І. Красіцький (*Хотинська війна*), Ф. Князьнін (*Потрійне весілля*, де він використав пісню про козака Захаренка), Ф. Карпінський, згадуваний уже Ю. Немцевич, який в *Історичних піснях* прославив козацькі часи в Україні (про свої подорожі по Україні розповідає в *Мемуарах з моїх літ*). Красу України оспівав у поемі *Софіївка* С. Трембецький (1735–1812). Степові простори, на яких пшеничні лани вигойдуються, як морська хвиля, табуни овець і тонконогих коней – ось як змальовує автор українську землю, називаючи її країною, що пливе молоком

і медом...” (с. 204). Додамо тут: ці суперлативи виразно вказують на те, що С. Трембецький добре простудіював українські козацькі літописи, зокрема літопис Самійла Величка.

Стаття С. Козака *Польська течія в давньоукраїнському письменстві*, хоча й постала раніше за аналізовану нами вище, в книзі *Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції* представлена не відразу після розвідки *Український струмись у старопольській літературі*, а щойно після статті *На порозі нової літератури*. Шкода, що певно через недогляд видавців зазначені дослідження не виєкспоновано як два крила, умовно кажучи, одного великого птаха в польоті, бо ж обидві культури й літератури перебувають на стадії невпинного розвитку, а контакти літератур, культур, мистецтва, музики набули нині особливої активності.

Наголосимо також, що саме розвідки, присвячені проблематиці середньовічного польсько-українського пограниччя, мають блискучий науковий апарат, вони супроводжені вкрай необхідними коментарями, поясненнями. Одним словом, написані вченим, який є одним із тих, хто найліпше знається на проблемах. Тих саме проблемах, від вирішення яких багато залежить у долі не тільки Польщі та України, а й цілої Європи.

Стратегічним помислом позначена розвідка *Реорієнтація польської думки щодо України*, яка вперше побачила світ у 2007-му в авторитетному часописі „Slavia Orientalis”. Проблема народження нової польської суспільно-політичної думки щодо України осмислюється на матеріалі тих процесів, які мали місце в епоху романтизму, але генеалогію позитивних змін С. Козак шукає у XVIII столітті, коли український і польський народи не мали самостійного політичного статусу і були „змушені до пошуків ремедіуму і шляхів виходу зі стану неволі”(с. 329). Автор розвідки сягає до численних вже призабутих, але як же

нині злободенних матеріалів авторства Йоахіма Лелевеля, Тадеуша Кремповецького, Яна Чинського, ксьондза Пуласького, Станіслава Ворцеля, Шимона Конарського, Петра Семененка та ін. Автор розвідки *Реорієнтація польської думки щодо України* переконливо показує, що в ході дискусії (а до неї залучались щоразу ширші польсько-українські кола) про причини поразки Листопадового повстання „історичні, народні та релігійні мотиви перепліталися із суспільними; не забували й про найбільш палючу й конфліктогенну проблему – ставлення поляків до українців, їхніх національно-визвольних повстань і боротьби, взаємних польсько-українських стосунків та можливих контактних впливів” (с. 334).

Наголошуючи, що еміграційна переорієнтація польської суспільно-політичної думки щодо України була „сучасною, революційною та безкомпромісною”, С. Козак апелює до діяльності таких радикально-демократичних часописів, як „Nowa Polska” та „Postę”. Це, власне, на сторінках останнього було оцінено заслуги українців не тільки щодо Польщі, а щодо всього Слов’янського космосу, бо ж було наголошено, що український народ „є серцем слов’янського тіла”, окреслено його велику роль в історії (с. 334–335).

Порушується також питання про те, що в емігрантському середовищі – і цей нурт заслуговує на детальніше вивчення – саме Козаччина, а не Річ Посполита „була оплотом християнства в Європі. Хоча усвідомлення цього факту, а також суспільної та військової ролі Козаччини в історії не було поширене” (с. 335). Цитована розвідка цінна й тим, що в ході аналізу промови Яна Чинського наводяться й вияскравлюються конструктивні свідчення переорієнтації польської демократичної думки щодо України (с. 337). Головні тези промови Міхала Чайковського С. Козак аналізує невіддільно від його політично-дипломатичної діяльності на терені Константинополя й Туреччини як представ-

ника Hotelu Lambert і особисто князя Адама Чарториського. Доречним і надзвичайно потрібним нині є посилання на працю Марселя Гандельсмана *Ukraińska polityka ks. Adama Czartoryskiego przed wojną krymską* (Warszawa, 1937), з її акцентом на мудрих і далекоглядних засадах політики (або ж „української концепції”) Адама Чарториського, яку він проводив у Парижі в 40–50-ті роки XIX століття і яка залишається актуальною донині, бо ж різоче відрізняються від тенденційних оцінок шляхетської думки та історіографії стосовно українського народу, української історії.

Позитивними змінами, які настали в українсько-польських контактах за минулі два десятиліття, маємо завдячувати також і працям Автора, в чому переконують розвідки *Білі плями в найновішій історії польсько-українських політично-культурних зв'язків, Українці й поляки, Варшавська й польська україністика в процесі трансформації та глобалізації суспільства*. У першій із названих статей, першодрук якої випадає на знаменний для України рід здобуття незалежності, а саме 1991-й, – засигналізовано комплекс проблем, важливість яких, як можна нині сміливо стверджувати, була почута й належним чином оцінена по обидві сторони кордону. Зрушення відбулись на всіх рівнях, в усіх площинах. Хоча й сьогодні значною мірою справедливим (а це спонукає до поважної праці) є твердження С. Козака про те, що „ані польська література, ані українська не засвоїла собі золотого фонду української літератури, ані українська – польської” (с. 529). Має рацію дослідник у тому, що тільки добра воля з обох сторін та глибше пізнання допоможуть подолати негативні стереотипи, упередження і застарілу взаємну неприхильність.

У завершальній синтетичній статті *Україна між Сходом і Заходом (до новітніх часів)* домінує історіософічний дискурс. Пошанівно і водночас критично С. Козак прочитає і оцінює праці попередників, які студіювали окреслену в назві розвідки проблему: *Europa między Wschodem*

a Zachodem Нормана Девіса (N. Davies), *Українці* Ендрю Вілсона (A. Wilson), *Latinatas Slaviae Romanae* Ріккардо Піччіо, *Україна між Сходом і Заходом* Ігоря Шевченка, *Несподіванки української історії, представлені латиною* Наталії Яковенко, *Латина на Запоріжжі* Терези Хинчевської-Хеннель, описи України Ерика Ляссоти, Гійома Боплана та інших.

Добрим знаком розвідки бачаться її дискусійні, інспіруючі до подальших студій моменти, як наприклад у розмислі про те, що „роль України як „захисного муру християнства”, ясна річ, похвальна і почесна, але чи пам’ятає про це Європа, чи залишається це у пам’яті нащадків?” (с. 551). Поставлена проблема набрала сьогодні особливої актуальності і гостроти.

„Не слід забувати, – розмірковує Автор, що саме Україна, її населення протягом багатьох віків ставали здобиччю і жертвою нищівних нападів османських і сусідських грабіжників. Можна припустити, що у європейській свідомості ця роль України як „захисного муру християнства”, як „буферної” держави, врешті, як держави, котра лежить на межі між Сходом і Заходом, залишається радше скромною” (с. 551).

В іншому контрапункті доречним бачиться діалог із положеннями праці Ендрю Вілсона про те, що „повторне відкриття генетичного зв’язку” України із Київською Руссю треба розглядати як значною мірою відкриття вже українських істориків XIX століття. С. Козак переконує, що така картина є далеко не повною. Аргументи вченого є ваговитими, бо ж і справді „не можна забувати, що провідні козацькі літописці – Самовидець, Граб’янка, Величко, анонімний автор *Історії Русів*, цілком свідомо посилалися на геополітичну концепцію Київської Русі, яка була звернена і на Схід, і на Захід, а також драматично описували козацьку місію *antymurale Cristianitas*, опираючись на письменницьку майстерність, ідеї Лівія і Тацита

та вкладаючи у вуста історичних персонажів надто патріотичні промови” (с. 552).

Широка панорама проблем, явищ і процесів у монографії поєднується із проекцією концептів кожної доби на етапні історичні та історико-художні твори українського, польського й світового письменства. Це твори, які стали видатними явищами європейської і світової культури. Твори як авторські, так і народнопоетичні, такі як *Повість минулих літ*, *Слово о полку Ігоревім*, *Історія Русів*, *Маніфест до держав Європи* та *Вивід прав України* Пилипа Орлика, козацькі літописи, козацький героїчний епос... На окрему розмову заслуговує дипломатична діяльність, наприклад, Григорія Орлика, який виконував спеціальні дипломатичні місії у справах Східної Європи, зокрема України.

Зазначимо, що месіаністичну історіософію анонімного видатного твору *Історія Русів* С. Козак уперше проаналізував ще в 90-х роках ХХ століття, а повніше її окреслив у своїй книжці *Preromantyzm ukraiński* (Варшава, 2003).

Окремі положення, як видається, часом вимагають докладнішого пояснення: „Викладання поетики і риторики сприяло тоді поширенню в руській культурі такого сприйняття письменницької творчості, яке радикально вирізнялося від того, котре століттями нав’язувалося церковною доктриною православного слов’янства. Заміна класичними гуманістичними нормами староруських письменницьких парадигм і доктрин викликала сильний шок, наслідки якого досить швидко з українських земель поширилися і в Московській Державі” (с. 550). Можна мати претензії й до численних видавців, які не завжди пильно вчитали видавничу коректу. Гостро потрібним у такій книзі бачиться біо-бібліографічний покажчик та розлоге резюме англійською, польською, російською мовами.

Насамкінець відродно зазначити: нова праця професора Козака, яка є підсумком його півстолітньої наукової праці

на ниві українознавчо-культурологічній, української суспільно-філософської думки та українсько-польських історичних, культурних, літературних взаємин, – переконує читача у творчому повносиллі вченого.

TERESA CHYNCZEWSKA-HENNEL

**LATOPISY AKADEMII SUPRASKIEJ,
t 1–4; red. U. Pawluczuk, t. 4 red. M. Kuczyńska
i U. Pawluczuk, Białystok 2010–2013.**

Ukazał się czwarty tom bardzo interesującej naukowo serii zatytułowanej *Latopisy Akademii Supraskiej*.

Akademia Supraska utworzona została we wrześniu 2004 roku z inicjatywy supraskiego monasteru, diecezji białostocko-gdańskiej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego oraz Fundacji Oikonomos. Podobne instytucje działają w Czechach, Finlandii, Grecji i Rosji. Głównym celem Akademii jest krzewienie i upowszechnianie wiedzy o tradycji, kulturze i duchowości prawosławia. Akademia organizuje międzynarodowe sympozja, konferencje, kursy, warsztaty i inne zajęcia. Kanclerzem Akademii i jednocześnie redaktorem naczelnym *Latopisów* jest ks. Jarosław Józwik. Siedziba Akademii znajduje się na terenie monasteru w Pałacu Archimandrytów¹.

Latopisy Akademii Supraskiej ukazują się od roku 2010. W zamyśle autorów przedsięwzięcia podstawowym zadaniem

¹ Więcej o Akademii: www.akademia.cerkiew.pl; hasło Akademia Supraska, Wikipedia; o Monasterze Supraskim, A. Mironowicz, *O początkach monasteru supraskiego i jego fundatorach*, Supraśl 2013; tegoż, *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*, Białystok 1991; M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Katalog druków supraskich*, Warszawa 1996; K. Woźniak, *Supraśl 500 lat. Zarys dziejów 1500–2000*, Towarzystwo Przyjaciół Supraśla, Supraśl–Białystok 2000.

jest wydawanie materiałów źródłowych poświęconych prawosławnemu Kościołowi w Rzeczypospolitej, edycja dokumentów związanych z monasterem supraskim oraz artykuły i rozprawy dotyczące rozmaitych aspektów działalności Cerkwi. Periodyk poświęcony jest zagadnieniom związanym z historią i spuścizną zbiorów przechowywanych dawniej w bibliotece supraskiej. W Radzie Naukowej *Latopisów* zasiadają Arcybiskupi Białostocki i Gdański Jakub, Wrocławski i Szczeciński Jeremiasz oraz profesorowie Antoni Mironowicz z Uniwersytetu w Białymstoku i Aleksander Naumow z Uniwersytetu Ca'Foscari w Wenecji.

Pierwszy tom *Latopisów Akademii Supraskiej* zatytułowany został „Prawosławni w dziejach Rzeczypospolitej” (Białystok 2010, ss. 153).

Jak podkreślił we wstępie ks. abp. Jakub (Kostiuczuk): „Niestety wciąż jeszcze jest bardzo mało opracowań na te tematy. Być może jest to związane ze stereotypem, iż prawosławie to jedynie relikw zaborów, z którym ciągle się spotykamy w realiach. Historia Kościoła prawosławnego w Polsce świadczy o czym innym. Prawosławie istniało w Polsce od zarania funkcjonowania naszej państwowości, a tym bardziej po unii lubelskiej, w okresie Rzeczypospolitej Obojga Narodów” (s. 9).

Powyższy tom, podobnie jak i następne poprzedzały międzynarodowe konferencje z udziałem uczonych z różnych krajów: Polski, Litwy, Rosji, Grecji, Francji, Włoch. Ich pokłosiem są artykuły stanowiące ostateczne wersje wygłaszanych, a potem przedyskutowanych referatów, uwzględniające głosy w debatach toczonych wcześniej. Tom poświęcony postaciom prawosławnych w dawnej Polsce rozpoczyna interesujący artykuł Antoniego Mironowicza na temat prawosławnych żon i matek królów oraz księżąt polskich. Trudno nie zgodzić się z konstatacją autora, iż po śmierci ostatniego z Jagiellonów (1572 r.) odchodzono od polityki traktowania prawosławia jako własnego wyznania, a przecież babkami i prababkami wielu przedstawicieli polskich elit politycznych „były osoby

wyznania prawosławnego a w ich żyłach płynęła również krew ruska” (s. 25).

Maryna Czistjakowa pokazała w ciekawym ujęciu postać Józefa II Sołtana, biskupa smoleńskiego w latach 1492–1509 i metropolity kijowskiego w latach 1509–1521. Odegrał on ogromną rolę w dziejach monasteru supraskiego, wprowadzając między innymi nową regułę klasztorną. Autorka artykułu omawia jego działalność cerkiewną i piśmienniczą aktywność czasów, w których żył i działał (s. 37–48).

Nie sposób przedstawić wszystkie artykuły; zwróćmy więc uwagę na bardzo ciekawy tekst Marzanny Kuczyńskiej, znawczyni baroku i postaci Joannicjusza Galatowskiego, ucznia Łazarza Baranowicza (s. 103–116). Galatowski niewątpliwie należy do najwybitniejszych postaci religijnego piśmiennictwa ruskiego drugiej połowy XVII wieku. Jego *Klucz rozumienia* wydany drukiem w roku 1659 w Ławrze Kijowskiej budzi do dziś zainteresowanie badaczy wielu krajów.

Dimitrios Moschos przedstawił na tle niespokojnych i burzliwych dziejów Grecji XX wieku – prawosławnych przedstawicieli świata politycznego, naukowego i kultury (s. 125–132).

Tom drugi *Latopisów* poświęcono problematyce wzajemnych relacji oraz wspólnej tradycji Kościołów na Bałkanach i w Polsce (Białystok 2011, ss. 215). Wśród szesnastu artykułów wymienić należy przede wszystkim jeden, autorstwa profesora Aleksandra Naumowa pt. *Utwory południowosłowiańskie w cerkiewnosłowiańskim piśmiennictwie w Rzeczypospolitej*. Uczony ten mocno akcentuje w wielu swych pracach, „iż liturgia ruska w państwie polsko-litewskim miała własne, wewnętrzne procesy regulacyjne, optowałem za klarownością podziału chrześcijaństwa ruskiego na przynajmniej trzy tradycje liturgiczne: polsko-litewską (tj. ukraińsko-białoruską), moskiewską (tj. rosyjską) i grecko-katolicką (unicką)” (s. 27). Profesor Naumow zaproponował dołączenie jeszcze czwartego komponentu tj. tradycji nowogrodzko-pskowskiej sprzed podbicia tych ziem przez Moskwę.

Wymieńmy tu jeszcze (choć wszystkie artykuły są godne wyróżnienia), Despina Stef. *Michalaga Ecumenical Patriarch Niphon' fake letter to Kiev Metropolitan Joseph*, ks. Romana Andrzeja Płońskiego, *Celebracja liturgii św. Bazylego Wielkiego w tradycji liturgikonu weneckiego z 1519 r.*, czy Elżbiety Kierejczuk, *Kodeks supraski wśród zbiorów biblioteki monasteru supraskiego. Kilka hipotez w sprawie czasu przybycia Minieji Czetnej z XI wieku do Supraśla*.

Tom trzeci *Latopisów* zatytułowano „Język naszej modlitwy – dawniej i dziś” (Białystok 2012). Zawiera on osiemnaście artykułów dotyczących między innymi takich zagadnień, jak: historia języka starocerkiewnosłowiańskiego, procesy zmian językowych, aspekty narodowe i religijne języka słowiańskiego i jego wielofunkcyjna rola.

Ostatni piąty tom *Latopisów Akademii Supraskiej* (Białystok 2013) stanowi pokłosie Międzynarodowej Konferencji Akademii Supraskiej „Kalendarz w życiu Cerkwi i wspólnoty”, która odbyła się 21–23 listopada 2013 roku. Wzięli w niej udział naukowcy z różnych krajów zainteresowani problematyką kalendarza i zmian z nim związanych. Zacząć wypadnie w tym krótkim przedstawieniu zawartości tomu od artykułu arcybiskupa Jakuba (Kostiuczuka), który zaprezentował znaczenie kalendarzy w życiu liturgicznym Kościoła prawosławnego. Przypomniwał o rozpiętości czasowej dwóch zjawisk astronomicznych wiążących się z momentami zrównania dnia z nocą. Jeden z okresów nazywany jest rokiem „zwrotnikowym”, drugi – rokiem „syderycznym”. Dobrze pokazują te zjawiska ilustracje autora (s. 65). Stwierdził w konkluzji, iż pomieszczenie stylów, wprowadzenie nowego kalendarza do praktyki liturgicznej Kościoła prawosławnego doprowadziło do dezorganizacji.

Teresa Chynczewska-Hennel w artykule pt. *Z polemik XVII-wiecznych. Głos w sprawie kalendarza Kasjana Sakowicza* przypomniała, iż w atmosferze polemik międzywyznaniowych w Rzeczypospolitej XVII wieku wśród wielu argumentów

o treści teologicznej, historycznej, kulturowej, narodowościowej, dołączył się jeszcze spór o kalendarz. W artykule znalazł się także wzór matematyczny wyznaczający datę Wielkanocy według kalendarza juliańskiego wprowadzony przez niemieckiego matematyka, astronoma, fizyka i geodetę Karola Fryderyka Gaussa (1777–1855). Głównym jednak tematem była postać Kasjana Sakowicza, najpierw prawosławnego, potem unity, a w końcu rzymskiego katolika, który w swych pismach polemicznych chciał namówić wszystkich chrześcijan do korzystania z kalendarza gregoriańskiego (s. 91–101).

Ks. archimandryta Andrzej (Borkowski) przedstawił w ciekawym artykule kwestie reformy kalendarza liturgicznego i jej recepcję w Kościele prawosławnym w Polsce (s. 77–102). Urszula Pawluczuk omówiła próby wprowadzenia kalendarza gregoriańskiego w Kościele prawosławnym w II Rzeczypospolitej (s. 103–112). Marina Czistjakowa zaprezentowała jako redaktor pierwszy tom: *Priedwaritelnyj swodnyj katalog cerkownosławjanskich prołożnych tiekstow*, które odnalazła w bibliotekach Wilna, Mińska, Warszawy, Lublina, Moskwy, Sofii (s. 113–122).

Elżbieta Kierejczuk ukazała w swym artykule zachowane manuskrypty ze zbiorów szesnastowiecznej biblioteki supraskiej (s. 123–134). Opisała między innymi ciekawy inwentarz sporządzony w roku 1557 a zawierający wśród wielu zabytków księgi liturgiczne. Najcenniejsza księga *Kodeks Supraski*, podzielona na trzy części, znajduje się obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Lublanie (118 kart), w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu (16 kart) oraz w Bibliotece Narodowej w Warszawie (151 kart).

Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew dokonała charakterystyki tablic paschalnych jako pomocy w określaniu chronologii i konfessji rękopisów i druków cyrylickich. Marzanna Kuczyńska zapoznaje czytelników z kalendarzową strukturą homiliarzy ewangelicznych. Aleksander Naumow pokazał na czym polegało łączenie dat stałych z cyklami ruchomymi w praktyce

prawosławia. Zdravko Stamoski omówił w swym interesującym artykule rolę kalendarza w macedońskiej tradycji cerkiewnej i ludowej. Wszystkie artykuły zawarte w czterech tomach *Latopisów Akademii Supraskiej* zasługują na uwagę. Zainteresują one z pewnością wielu badaczy różnych gałęzi wiedzy.

ANNA KORZENIOWSKA-BIHUN

**O TEATRZE WASZYM I NASZYM
WYKŁADY O TEATRZE/ЛЕКЦІЇ ПРО ТЕАТР**

wstęp Dariusz Kosiński, redakcja naukowa Wanda Świątkowska, Hanna Weselowska, Instytut im. Jerzego Grotowskiego, Centrum im. Łesia Kurbasa, Kijów–Wrocław 2010, s. 190

Właśnie mija dwudziesta rocznica uzyskania przez Ukrainę niepodległości. Przez te dwadzieścia lat po obu stronach granicy polsko-ukraińskiej padło wiele deklaracji o potrzebie obopólnej współpracy, zbliżenia, wzajemnego poznawania się, a właściwie poznawania się od nowa, z innej perspektywy i z innym ładunkiem emocjonalnym. I trzeba przyznać, że w ciągu tych lat wydarzyło się wiele dobrego, otworzono wiele drzwi i nawiązano wiele kontaktów, także – a może nawet przede wszystkim – artystycznych.

Jednym z przykładów ciekawej współpracy są wspólne projekty Instytutu im. Jerzego Grotowskiego z Wrocławia i Narodowego Centrum Sztuki Teatralnej im. Łesia Kurbasa z Kijowa. W 2010 roku w Kijowie odbył się cykl wykładów o współczesnym teatrze polskim, a we Wrocławiu jednodniowa konferencja poświęcona problematyce teatru ukraińskiego. Wygłoszone na obu spotkaniach referaty ukazały się drukiem w postaci dwujęzycznej książki *Польська-КультураУкраїна_лекції про театр/ PolskaKulturaUkraina_ wykłady o teatrze*. Założeniem publikacji było wydanie tekstów o ukraińskim teatrze po polsku i o teatrze polskim po ukraińsku, uzupełniających choć trochę niedosyt wzajemnej wiedzy o historii

teatrów, które przez wieki nie tylko istniały obok siebie, ale często funkcjonowały razem.

Właśnie na temat wspólnej polsko-ukraińskiej historii teatru pisze Rostysław Pyłypczuk w artykule otwierającym część napisaną przez ukraińskich autorów. Zwraca uwagę przede wszystkim na sposób, w jaki staropolski teatr szkolny i religijny kształtował podobne staroukraińskie nurty, ale także na obecność polskich sztuk w późniejszym repertuarze ukraińskich teatrów i obecność polskich trup na Ukrainie. Jest to spojrzenie przede wszystkim ze wschodu na zachód, dość dobrze znane teatrologii, więc aż prosi się, by polscy naukowcy podążyli w przeciwnym kierunku i zajęli się wpływem tradycji i sztuki ukraińskiej na teatr polski. Chociażby filarem współczesnego teatru ukraińskiego Łesiem Kurbasem, który tuż za naszą miedzą tworzył całe imperium teatralne. O jego spotkaniu z Juliuszem Osterwą krąży legenda, przywoływana także przez autorów poszczególnych artykułów. Sylwetkę ukraińskiego reformatora przybliżyła jego znakomita biografka i jednocześnie dyrektorka Centrum im. Łesia Kurbasza – Nelli Kornijenko. Tekst jest skróconą wersją jej książki *Łeś Kurbas: próba przyszłości*, wydanej w Kijowie w 1998 roku, i w syntetyczny sposób przedstawia najważniejsze fakty z życia Kurbasza, jego wizję teatru oraz znaczenie dla ukraińskiej kultury.

Znana już czytelnikom „Teatru” kijowska teatrolog Hanna Weselowska poświęca swój artykuł współczesnemu życiu teatralnemu na Ukrainie oraz jego specyfice, na którą składają się i tradycja kurbasowska, i relikty teatru radzieckiego, i współczesne próby, eksperymenty, poszukiwania, a także wzloty i upadki różnych wizji teatru. Niebywale istotny jest wykład Olgi (Olhi?) Ostrowerch na temat historii ukraińskiej scenografii, bo o ile nazwiska najbardziej znanych ukraińskich reżyserów czy aktorów od czasu do czasu przewijają się przez szpalty polskich periodyków, o tyle scenografowie i inni ukraińscy twórcy teatralni są u nas całkowicie nieznani, choć ich

prace wywarły duży wpływ na rozwój nie tylko teatru i nie tylko ukraińskiego.

Autorzy polskiej części nie opisują przekrojowo zjawisk i tendencji pojawiających się w historii teatru polskiego. Koncentrują się natomiast na najważniejszych nazwiskach tworzących podwaliny współczesnego teatru w Polsce. Jest to o tyle trafny wybór, że niektóre z polskich koncepcji teatralnych cieszyły się ogromnym zainteresowaniem i znalazły godnych kontynuatorów na Ukrainie, przede wszystkim Zachodniej. Z doświadczeń Jerzego Grotowskiego czerpie dziś chociażby Wołodmyr Kuczynski z Teatru im. Łesia Kurbasa we Lwowie, Natałka Połowynka z Majsterni Pismi także we Lwowie, czy Rostysław Derżypilski z Teatru im. Iwana Franki w Iwano-Frankowsku. Bliski lwowskim twórcom jest również Włodzimierz Staniewski i Gardzienice.

Ciekawy zestaw polskich tekstów przetłumaczonych na język ukraiński otwiera więc artykuł Wandy Świątkowskiej o Juliuszu Osterwie, jak już wiemy, blisko kojarzonym z Łesiem Kurbasem. Obaj reżyserzy przebywali w Kijowie w tym samym czasie, obaj obdarzeni byli podobną wrażliwością na teatr i odczuwali podobną potrzebę jego reformy. Nic więc dziwnego, że mówiąc o polsko-ukraińskich związkach teatralnych, nazwiska te umieszcza się w parze i poszukuje punktów, w których mogłyby się przecinać ścieżki obu reformatorów.

Marta Kufel przybliżyła ukraińskim czytelnikom postać Tadeusza Kantora, na Ukrainie zdecydowanie mniej znanego niż na przykład Jerzy Grotowski. O Grotowskim, ale nie tyle o jego teatrze czy parateatrze, lecz o filmowych rejestracjach przedstawień i ich specyfice, pisze natomiast Bruno Chojak. Rozważania o polskim teatrze kończy tekst Małgorzaty Jabłońskiej, poświęcony Gardzienicom i ich muzycznemu wymiarowi. Nazwiska innych polskich reżyserów, jak chociażby Krystiana Lupy, Krzysztofa Warlikowskiego i Grzegorza Jarzyny, przewijają się w zapisach dyskusji *Teatr*

polski oczami ukraińskich teatrologów: komentarze, wrażenia, przemyślenia, która odbyła się 11 października 2010 roku w Kijowie. Stenogram tej dyskusji został opublikowany po polsku i po ukraińsku, przy czym obie wersje się nie pokrywają toteż trudno odgadnąć, czy to są dwa warianty tego samego spotkania, czy też rejestracje zupełnie innych rozmów i w trochę innym składzie.

Niestety w książce szwankuje korekta. Głównym grzechem polskiego tłumaczenia jest transkrypcja ukraińskich nazwisk niezgodna z obowiązującymi poważne wydawnictwa pewunowskimi normami: imię wspomnianej Olgi Ostrowerch, jako że pochodzi ona z Ukrainy, powinno brzmieć Olha, a nazwisko Włada Troickiego-Trojicki. Pomyłki trafiają się także w odmianie ukraińskich nazwisk: zamiast „Teatr im. Hnata Mychajłyczenka” powinno być „Teatr im. Hnata Mychajłyczenki”. Niepoprawna transkrypcja trafiła nawet do erraty, gdzie przez przypadek właściwie zapisane nazwisko Sadowskiego poleca się przerobić na Sadowśkiego. W ukraińskojęzycznej części razi pewna liczba literówek oraz niekonsekwencja w odmianie polskich tytułów i nazw. Niemniej są to drobiazgi, które łatwo wyeliminować przy następnym wydaniu, ale które niestety zawsze stanowią pożywkę dla wszelkiej maści recenzentów. Ważne, że książka się pojawiła, że jest ciekawa i niewątpliwie bardzo istotna dla rozwoju polsko-ukraińskich kontaktów teatralnych. Otrzymać ją można bezpłatnie w Instytucie im. Jerzego Grotowskiego we Wrocławiu.

ВАЛЕНТИНА СОБОЛЬ

П'ЯТНАДЦЯТИЙ МІЖНАРОДНИЙ З'ІЗД СЛАВІСТІВ У МІНСЬКУ

Упродовж кількох сонячних днів 20-27 серпня 2013 року столиця Білорусі місто Мінськ приймало близько 523 знаних учених-славістів із 34 країн світу на п'ятнадцятий Міжнародний з'їзд Славістів¹: Австрії – 10, Болгарії – 18, Білорусі – 47, Бельгії – 10, Боснії та Герцоговини – 3, Угорщини – 6, Великобританії – 5, Німеччини – 40, США – 7, Ізраїля – 1, Іспанії – 1, Італії – 16, Казахстану – 1, Канади – 7, Литви – 10, Македонії – 8, Норвегії – 5, Нідерландів – 3, Польщі – 45, Росії – 82, Румунії – 6, Сербії – 34, Словаччини – 16, Словенії – 10, України – 44, Фінляндії – 2, Франції – 12, Хорватії – 18, Чорногорії – 2, Чехії – 30, Швейцарії – 9, Швеції – 5, Естонії – 3, Японії – 7.

Відкрив П'ятнадцятий Міжнародний з'їзд Славістів, який проведено під патронатом Ради Міністрів республіки Білорусь, голова Міжнародного Комітету Славістів, перший заступник директора державної наукової установи „Центр дослідження білоруської культури, мови і літератури Національної академії наук Білорусії”, – Олександр Олександрович Лукашанець. У його промові заімпонувала конструктивна пропозиція: по-новому осмислити роль Міжнародної славістики, роботу Міжнародного комітету

¹ У 1983 році Київ приймав 2000 славістів-учасників Міжнародного з'їзду Славістів

славістів (МКС) і сам підхід до участі у з'їзді Славістів – не на основі квоти від кожної країни, а відбираючи доповіді на конкурсній основі. Було також із прикрістю констатовано, що на П'ятнадцятому Міжнародному з'їзді Славістів серед учасників дуже мало літературознавців.

Після урочистих привітань учасникам з'їзду Славістів від імені президента Білорусії, міністра освіти, міністра культури Білорусії, після виступів поважних учасників, таких як професор Захаров від Болгарії, професор Герман Генчев від німецької славістики, професор Молдован від Російської Академії Наук та інших, – були нагадані найважливіші дати в історії Міжнародної славістики як науки. Так, Перший Міжнародний з'їзд Славістів відбувся в Празі в 1929 році, а згодом, у 1955-році, рішенням Міжнародної зустрічі славістів у Белграді був створений Міжнародний комітет славістів (МКС). Саме МКС виконує свої важливі завдання шляхом проведення наукових конгресів, організації співробітництва з іншими науковими осередками як слов'янських, так і неслов'янських країн. Кожну країну в Міжнародному комітеті славістів презентує один член МКС. Забігаючи наперед, наголосимо, що від України і цього разу був знову обраний академік Олексій Семенович Онищенко.

Урочисте відкриття п'ятнадцятого Міжнародного з'їзду Славістів завершилося чудовим виступом академічного хору імені Титловича.

Упродовж тижня працювали 16 тематичних наукових секцій, на них виступили відомі дослідники, які тривалий час працюють у царині славістики. Цікавими й корисними були обговорення наукових доповідей, більше того, дискусії в ході проведення з'їзду Славістів були невід'ємною, і то дуже важливою його складовою.

На з'їзді працювали 25 тематичних блоків, засідання комісій, презентації, два круглі столи. Перший – *Скориніана в слов'янському та міжнародному контексті*

та присвячений 200-річчю від дня народження Великого Кобзаря круглий стіл *Тарас Шевченко: національний вимір і світовий контекст*.

Модератором круглого столу *Тарас Шевченко: національний вимір і світовий контекст* був академік Микола Жулинський. Його синтетична доповідь *Шевченко в духовному просторі національної історії та культури* започаткувала навдивовижу змістовну й динамічну роботу круглого столу, надавши їй ключ: понад 150 років Тарас Шевченко присутній у духовному житті України і світу. Феномен Шевченка вражає...Шевченко тільки тричі був в Україні: спершу шість місяців, потім два роки, а згодом 3 місяці. Жив у Санкт-Петербурзі, а потім 10 років солдатчини... Але вже понад 150 років Тарас Шевченко присутній у духовному житті України. Його твори – 240 поезій, 8 поем, драма *Назар Стодоля*, 9 повістей, щоденник, близько 250 листів.

Мав можливість робити малюнки тільки перебуваючи в експедиції. Шевченко – автор 836 малярських робіт, але близько 300 не знайдено... 210 акварелів, 230 олівцевих рисунків України, 150 портретів, із яких 43 автопортрети... Саме Тараса Шевченка, за переконанням академіка М.Жулинського, можна вважати предтечею імпресіонізму.

Змістовною і новаторською була доповідь дискусанта Лідії Гнатюк, концептуальним – виступ професора Павла Михеда, який поставив питання: звідки постав Шевченко? Спонтанно (а може якраз законоірно!?) робота круглого столу *Тарас Шевченко: національний вимір і світовий контекст* трансформувалася в активне, змістовне, яскраве обговорення, у якому взяли участь Наталя Кононенко (Канада), Лідія Корній (Київ), Вячеслав Рагойша (Мінськ), Джованна Броджі (Італія), Валентина Соболев (Варшава), Анатолій Загнітко (Донецьк), Леся Мушкетик (Київ). Голова Національної Асоціації Україністів Леся Мушкетик оголосила, що 21-24 жовтня 2013 року в Києві відбудеться

восьмий Міжнародний конгрес Україністів, запросила всіх до участі в цьому важливому науковому форумі.

Величезний інтерес у дні роботи П'ятнадцятого Міжнародного з'їзду Славістів представляла книжкова виставка із новими виданнями. Властиво тут, на виставці, жваво обговорювалися нові праці, тривали дискусії, міцніли наукові контакти. Як міцніли вони і в ході чудових екскурсій. На вибір, учасникам наукового форуму в Мінську було запропоновано пізнавальні екскурсії: „Мінськ – столиця Республіки Білорусь”, „Дудutki – музей під відкритим небом”, „Земля Новогрудська, край мій рідний...”, „Полоцьк – побачення з вічністю”, „Архітектурні та історичні пам'ятки Миру і Несвіжу”, „Заславль – місто стародавнє”.

„Земля Новогрудська, край мій рідний...” – це рядки Адама Міцкевича, 215 років від дня народження якого світова громадськість відзначила власне в 2013 році: народився Адам Міцкевич 24 грудня 1798 року в селі Заосся (Заосся).

Отож одна із найцікавіших екскурсій – то була поїздка місцями великого поета Адама Міцкевича, до села Заосся та міста Новогрудка, в якому минуло дитинство та юні літа поета, яке також називають маленькою Швейцарією.

У передостанній день П'ятнадцятого Міжнародного з'їзду Славістів зі звітом роботи Міжнародного Комітету Славістів за п'ять попередніх років виступив професор Станіслав Гайда. У ході роботи було сформовано новий склад Міжнародного Комітету Славістів, а його головою обрано професора Бошко Сувайджича. Також створено, крім існуючих, шість нових комісій, обрано керівників комісій, наприклад Вольфа Московича від Ізраїля, Алоїза Вольдана від Австрії, Андраша Золтана – від Угорщини, Богуслава Зелінського – від Польщі, Сергіюса Темчінаса – від Литви та ін. Наступний з'їзд Славістів заплановано провести у 2018 році в місті Белград, столиці Сербії.

Пленарне засідання в останній день з'їзду Славистів увінчалось виступом академічного хору Академії Наук Білорусії „Академія” (керівник хору і диригент Тамара Собольчикова). В чудовому концерті – серед інших творів слов'янських світочів – у блискучому виконанні хору не тільки прозвучав твір Тараса Шевченка *Рече та стогне Дніпр широкий*, а й було наголошено, що світова громадськість у 2014 році відзначає 200-ліття від дня народження генія...

TERESA CHYNCZEWSKA–HENNEL

WŁADYSŁAW ANDRZEJ SERCZYK
(23 II 1935 – 5 I 2014)

Odszedł od nas w pełni sił twórczych, pokonany przez chorobę, wspaniały historyk – uczony, niezrównany przyjaciel młodszego pokolenia, prawdziwy sympatyk historii Ukrainy – Profesor Władysław Andrzej Serczyk.

Profesor Władysław Andrzej Serczyk urodził się w Krakowie 23 lipca 1935 r. Ojciec Wojciech Serczyk był inżynierem rolnictwa, matka Waleria z domu Włosik – nauczycielką. W latach 1952–1956 studiował na wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Pod kierunkiem profesora Jana Dąbrowskiego przygotował pracę magisterską pt. *Krakowskie rzemiosło artystyczne wieku Odrodzenia*.

Przez krótki okres zaraz po ukończeniu studiów historycznych był zatrudniony w Akademii Górniczo-Hutniczej, a następnie uzyskał propozycję asystentury od Antoniego Podrazy w ówczesnej Katedrze Historii Narodów ZSRR (od 1970 roku – Katedra Historii Europy Wschodniej) Uniwersytetu Jagiellońskiego. Pracował tam w latach 1956-1964 jako asystent, potem starszy asystent. Zainteresowania naukowe Profesora wiązały się z dziejami gospodarczymi na Ukrainie w okresie nowożytnym, czego owocem była książka pt. *Gospodarstwo magnackie w województwie podolskim w drugiej połowie XVIII wieku* opublikowana w Wydawnictwie Polskiej Akademii Nauk (Oddział w Krakowie) w roku 1965 i stanowiąca rozprawę doktorską, obronioną dwa lata wcześniej. Od zagadnień

stricte gospodarczych Profesor przeszedł do badań nad dziejami społecznymi Ukrainy, co zaowocowało następną książką poświęconą tym razem koliszczyźnie (Koliszczyzna, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego 193, Prace Historyczne, Zeszyty 24, UJ, Kraków 1968). Na jej podstawie przyznano profesorowi stopień doktora habilitowanego w zakresie historii nowożytnej Europy Wschodniej. Powołany został w 1968 roku na stanowisko docenta, a w 1970 roku został kierownikiem wspomnianej Katedry Historii Europy Wschodniej Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Profesor Władysław Andrzej Serczyk poszerzył swe pole badawcze o problematykę Kozaczyzny w szerokim aspekcie wzajemnych stosunków i relacji w I Rzeczypospolitej. Tej tematyce poświęcił książki, które weszły nie tylko do kanonu obowiązkowych lektur dla studentów historii i innych kierunków, ale także zyskały uznanie szerszego kręgu czytelników. Chodzi przede wszystkim o następujące tytuły: *Na dalekiej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny do 1648 r.* (pierwsze wydanie: Wydawnictwo Literackie, Kraków 1984) oraz *Na płonącej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny 1648–1651* (pierwsze wydanie: Wydawnictwo „Książka i Wiedza”, Warszawa 1998). Ostatnia pozycja ukazywała się po tej dacie jeszcze kilka razy (1999, 2007, 2009).

Fascynacja Profesora dziejami Ukrainy widoczna jest niemal na każdej stronie Jego książek. Problemy, które Go nurtowały niezmiennie dotyczyły ważkich kwestii związanych z istnieniem i upadkiem I Rzeczypospolitej w końcu XVIII wieku. Rola Ukrainy i jej dążenia, by stać się pełnoprawnym i pełnowartościowym członkiem Rzeczypospolitej zajmowały szczególnie dużo miejsca w twórczości Profesora Serczyka.

Talent literacki oraz warsztat historyka sprawił, że wędrowki po dawnej Ukrainie są lekturą mądrą i napisaną piękną, wyrazistą polszczyzną.

We wstępie do pierwszego wydania „płonącej Ukrainy” napisał Autor te oto słowa:

„Tę książką pisałem bardzo długo. Od chwili, gdy zamarzyło mi się wejście w epokę Sienkiewiczowskiego *Ogniem i mieczem* i napisałem początkowe zdanie pierwszego rozdziału, do postawienia ostatniej kropki – swoistej wiechy zamykającej tekst – minęło co najmniej kilkanaście lat. [...] Będąc więc w pewnym sensie człowiekiem tamtej epoki, wiedziałem ile jej główni bohaterowie popełnili błędów, ile wypowiedziano w gniewie słów niepotrzebnych, ile na darmo przelano braterskiej krwi i jak łatwo zrezygnowano z przyznania racji słabszemu. To, co jawiło się przez pewien czas jako rzeczywista szansa utworzenia Rzeczypospolitej Trojga Narodów, przeobraziło się w utopię, fantazję marzycieli, daleką od jakiegokolwiek możliwości urzeczywistnienia. [...] Zagubiła się Kozaczyzna wśród wątpliwych sojuszników, mających na uwadze tylko własne interesy; zagubiła się też polska szlachta, niezdolna do zrozumienia prostego przecież faktu, że historia nie stoi przecież w miejscu, że dojrzewają nie tylko ludzie, ale też narody”. (Na płonącej Ukrainie, s. 5–6).

W sposób szczególny mają swój wyraz te słowa Profesora w obliczu rozgrywających się obecnie – gdy piszę to wspomnienie w zimie 2014 roku – wydarzeń na Ukrainie.

Wymienić tu również wypadnie syntezę, książkę *Historia Ukrainy*, która zawiera dzieje Ukrainy od czasów najdawniejszych po okres nam współczesny. Pierwsze wydanie ukazało się w 1979 roku w Wydawnictwie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (Wrocław, Warszawa, Kraków). Następne wydania ukazały się wolne od cenzury narzucającej schemat widzenia Ukrainy w ramach Rosji i Związku Radzieckiego. Wydanie drugie, poprawione i poszerzone ukazało się w roku 1990, następne w 2001 i 2009. W roku 1976 Władysław A. Serczyk został profesorem nadzwyczajnym, a w 1983 otrzymał tytuł profesora zwyczajnego.

Profesor interesował się również dziejami Rosji, spod Jego pióra wyszły biografie Katarzyny II, Piotra I, a także *Kultura rosyjska w XVIII wieku*. Jest Autorem trzydziestu ośmiu edycji

książkowych, stu trzydziestu artykułów i rozpraw naukowych, trzydziestu dwóch głosów w dyskusjach (w publikacjach), dziewięćdziesięciu czterech recenzji i prawie dwóch tysięcy artykułów popularno-naukowych oraz publicystycznych.

Badania archiwalne i biblioteczne prowadził poza krajowymi: w Rosji, Litwie, Ukrainie, Austrii, Słowacji, w Niemczech, Stanach Zjednoczonych i Kanadzie.

W latach 1963–64 był Wiceprzewodniczącym Biura Prasowego 600-lecia Uniwersytetu Jagiellońskiego, od 1970, o czym wspomniano – kierownikiem Katedry Historii Europy Wschodniej, w latach 1974–1978 – dyrektorem Biblioteki Jagiellońskiej, między 1978–1981 był prorektorem UJ do spraw nauki i współpracy z zagranicą.

Od 1986 roku Profesor Władysław A. Serczyk związał się z Filią Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku. Od września 1993 roku pełnił funkcję prorektora UW do spraw Filii, w latach 1996-1998 był dziekanem Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu w Białymstoku. Prowadził wykłady i seminaria z zakresu historii Rosji i Ukrainy. W jednym z listów napisanych do mnie w styczniu 2002 roku, nie będąc już w Białymstoku, wspominał naszą uczelnię bardzo ciepło:

„...Czuję się mocno związany z Białymstokiem i tamtejszym środowiskiem naukowym. Cieszę się jego sukcesami, martwię – niepowodzeniami. Jestem trochę taki, jak Matka Rodzicielka, co nie oznacza bym zmienił płęć (do sprawdzenia!), lecz jedynie informuję o moich uczuciach”.

Pracę w Rzeszowie podjął Profesor najpierw w roku 1998 w Wyższej Szkole Pedagogicznej, a następnie na Uniwersytecie Rzeszowskim, kierując przez wiele lat Zakładem Historii i Kultury Europy Wschodniej.

Profesor brał udział w wielu międzynarodowych konferencjach i sympozjach naukowych w Detroit, Moskwie, Kijowie, Brnie, Berlinie, Bukareszcie, Halle i wielu innych. Wykładał jako profesor wizytujący na uniwersytetach w Kijowie, Berlinie, Nowym Jorku, Edmonton, Wiedniu, Grodnie, Lwowie,

Petersburgu, Kolonii, Düsseldorfie, Heidelbergu, Moguncji i Halle. Wchodził w skład Międzynarodowej Komisji Studiów Słowiańskich i Komitetu Słowianoznawstwa PAN. Był członkiem wielu rad naukowych, Komitetu Nauk Historycznych. Należał do Polskiego Towarzystwa Historycznego, wchodził w skład Komitetu Redakcyjnego „Harvard Ukrainian Studies” i innych. Pracował w dwóch komisjach rządowych: Komisji do spraw Rewindykacji Dóbr Kulturalnych i Polsko-Ukraińskiej Komisji do spraw Podręczników Szkolnych Historii i Geografii, której był przewodniczącym. Od 1998 roku był przez trzy kadencje z wyboru członkiem Centralnej Komisji do spraw Stopni i Tytułów. W rozmowach ze mną nie ukrywał zdziwienia z powodu wielu przypadków, o których mówił z żalem i zażenowaniem, gdy przychodziło mu obserwować nieuczciwe i niekoleżeńskie zachowania, wówczas na przykład, gdy własna rada naukowa blokowała kandydata do tytułu w sposób niegodny gremium uczonych.

Profesor wykształcił liczne grono magistrów i doktorów w Polsce. Za swoje osiągnięcia naukowe i dydaktyczne, odznaczony został między innymi: Krzyżem Oficerskim i Kawalerskim Polonia Restituta, Złotym Krzyżem zasługi, Medalem Komisji Edukacji Narodowej, Medalem 30-lecia PRL, Złotą Odznaką dla Miasta Krakowa, Złotą Odznaką Zasłużonego dla Białostoczczyzny, tytułami Zasłużonego dla Archiwistyki Polskiej, Zasłużonego Działacza Kultury, Odznaką 1000-lecia Państwa Polskiego. Był honorowym członkiem Polskiego Towarzystwa Historycznego i Międzynarodowej Słowiańskiej Akademii Nauk. W roku 2006 otrzymał Nagrodę Specjalną „Przeglądu Wschodniego” za całokształt twórczości.

Największą radością, czego nie ukrywał w rozmowach i listach do mnie, były dla Niego Księgi – pierwsza dedykowana Profesorowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin oraz druga z okazji siedemdziesięciopięciolecia i pięćdziesięciolecia pracy naukowej. Pierwsza, nosząca tytuł *Z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej*, powstała z inicjatywy młodych wówczas

uczniów Profesora w Białymstoku. Zawiera ona wykaz publikacji, trzydzieści cztery artykuły oraz na Wstępie życiorys Jubilata. Wśród autorów są uczniowie, przyjaciele, koledzy: Jerzy Kłoczowski, Leszek Podhorodecki, Ryszard Łużny, Stanisław Aleksandrowicz, Janusz Kaczmarczyk, Stefan Kozak, Ryszard Torzecki, pisząca te słowa i inni.

Druga Księga zatytułowana *Między Odrą a Uralem* wręczona została Profesorowi na Uniwersytecie w Rzeszowie w roku 2010. Składają się na nią poza Słowem o Jubilationie Tablicą Gratulacyjną, czterdzieści cztery artykuły. Jak zwykle to bywa przy okazji jubileuszy, w księgach znajdują się artykuły nawiązujące do badań i zainteresowań autora, któremu księga jest dedykowana¹. W przypadku Księgi wręczonej Profesorowi Władysławowi Serczykowi mamy do czynienia w wielu przypadkach z kontynuacją przez Jego uczniów badań tego Uczzonego, także z Jego inspiracjami, dyskretnymi podpowiedziami i wreszcie z owymi dyskusjami, o których była mowa w książkach, artykułach, wystąpieniach konferencyjnych Jubilata.

Szczególną sympatią darzyli Profesora młodszy badacze, ponieważ mimo nawet ostrej krytyki w wielu z Nim dyskusjach zawsze czuło się Jego dyskretną przyjaźń. Miał przy tym niezwykle poczucie humoru. Gdy w 2008 roku rozmawialiśmy na temat unii hadziackiej, zwrócił mi uwagę, że niektóre tematy chwilowo się Jego zdaniem wyczerpały, możemy jedy-

¹ Z *dziejów Europy Środkowo-Wschodniej. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. dr. hab. Władysławowi A. Serczykowi w 60 rocznicę Jego urodzin*, Redakcja E. Dubas-Urwanowicz, A. Mironowicz, H. Parafianowicz, Dział Wydawnictw Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, Białystok 1995; Tamże, [Wstęp] Redaktorów, s. 5–7; Wykaz publikacji, s. 9–110; *Między Odrą a Uralem. Księga dedykowana Profesorowi Władysławowi Serczykowi*, pod redakcją Wacława Wierzbieńca, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2010, Tamże, Słowo o Jubilationie, autorstwa P. Uruskiego i W. Wierzbieńca, s. 9–12. Wiadomości dotyczące życiorysu naukowego Prof. Władysława Serczyka wykorzystane zostały z obu tekstów.

nie dodać jeszcze więcej szczegółów, ale nie zmienia one całości obrazu. Przy rozmaitych takich okazjach Profesor zastanawiał się nad współczesną rolą historyka. W jednym z listów z marca 2009 roku napisał:

„Trzeba się poważnie zastanowić nad współczesną rolą historyka-uczonego, bo idąc dalej w obecnie obranym kierunku zaczniemy gryźć własny ogon i będziemy dociekać, jak niewydarzeni entomolodzy, dlaczego niektóre muchy mają tylko pięć łapek a nie sześć. Może straciły ją w ucieczce przed pajakiem? [...] Musimy sobie wreszcie zdać sprawę z tego, że dorabianie nawet ładnych ozdóbek do istniejącego już łańcuszka nie jest procesem twórczym, lecz majsterkowaniem rzemieślnika, którego nie stać na w pełni samodzielne dzieło lub wykreowanie nowego kierunku w sztuce. [...] Potrzebne jest nam całkiem nowe spojrzenie na świat przeszłości i podjęcie kolejnych, prawdziwie wielkich problemów”.

Z Profesorem spotykałam się między innymi w czasie międzynarodowych konferencji czy Komisji Historycznej Polsko-Ukraińskiej. Był uczestnikiem wielu naukowych spotkań polsko-ukraińskich. Interesował się programem i planami Katedry Ukrainistyki na Uniwersytecie Warszawskim. Uważał, iż dotkliwie odczuwa się brak Instytutu Ukrainistyki na Uczelni warszawskiej. Duże nadzieje wiązał ze wspomnianą Katedrą i jej przez lata dobrą wizytówką „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica”, które niestety przestały się od 2008 roku ukazywać (ostatni 25-26 tom). Porównywał Profesor tę serię z najlepszymi wydawnictwami ukrajinistycznymi wychodzącymi poza granicami Polski m. in. z „Harvard Ukrainian Studies” czy „Widnową”. Pisał w jednym z tomów polskiego wydawnictwa: „Wydawcy Warszawskich Zeszytów Ukrainoznawczych podjęli to wyzwanie zdając sobie doskonale sprawę, że nie tylko staną się pionierami wielu badań naukowych, lecz, że również spadnie na nich zadanie dodatkowe – konieczność zintegrowania środowiska ukrajinistów polskich, co wynikało w sposób

oczywisty ze stołecznego usytuowania tej inicjatywy². Stało się jednak niestety inaczej.

Do dziś mam przed oczyma, poza Warszawą, także wspólne spotkania historyków polskich i ukraińskich z lat dziewięćdziesiątych ubiegłego już wieku w Kamieńcu Podolskim, Kijowie, Krakowie czy Przemyślu. Profesor Serczyk zawsze był słuchany niezwykle uważnie, Jego głos liczył się bardzo, choć mówił często o rzeczach trudnych i nie łatwo przychodziło przyznawać Mu rację. Czas już pokazał, że się w wielu ocenach historycznych nie mylił. W 1994 roku w jednym z artykułów stwierdził dobitnie, przywołując poglądy Iwana Łysika-Rudnyckiego, iż o losach Ukrainy decydowali częstokroć jej sąsiedzi, ale też sama Ukraina dążyła wyraźnie ku Zachodowi, stając się – jak to Profesor określił – „jej znaczącym fragmentem”.

„Co więcej – pisał następnie – miało to znaczenie nie tylko dla samej Ukrainy, lecz również dla Zachodu, który przez ukraińskie współuczestnictwo wzbogacał swój dorobek kulturalny, w szczególności zaś doskonalił własne wyobrażenia o zintegrowanej Europie. [...] Czy więc dzisiaj Ukraina winna być jedynie pomostem dla Zachodu, eklektyczną lub nawet organiczną syntezą dwóch kręgów cywilizacyjnych? Czy nie lepiej byłoby, gdyby – jak w przeszłości – pozostała nadal jednym z ważnych elementów świata zachodniego?

Z punktu widzenia interesów obydwu stron: Zachodu oraz jego części – Ukrainy, ze względu na zgodność dalszego rozwoju ziem ukraińskich z ich tradycją historyczną, odpowiedź może być tylko jedna. Ukraina winna opowiedzieć się za peł-

² W.A. Serczyk, *Rola Warszawskich Zeszytów Ukrainoznawczych w badaniu stosunków polsko-ukraińskich*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze 17–18, Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ucrainica” (dalej WZU), pod red. S. Kozaka, przy współpracy W. Sobol, B. Nazaruka, R. Kramara, Warszawa 2004, s. 51.

nym i równym z innymi udziałem we współtworzeniu uniwersalnych wartości europejskich”³.

Słowa Profesora Serczyka wypowiedziane na Konferencji zorganizowanej przez Katedrę Ukrainistyki UW ponad dwadzieścia lat temu są jak najbardziej aktualne i mają szczególną wymowę w obecnej sytuacji.

Bardzo nam Profesora Władysława A. Serczyka brakuje. To nieprawda, że nie ma ludzi niezastąpionych.

Cześć Jego pamięci!

³ Tegoż, *Ukraina między Wschodem a Zachodem, czyli raz jeszcze o tym samym*, „WZU”2, 1994, s. 26.

DANUTA SOSNOWSKA

200-lecie narodzin Tarasa Szewczenki uczczono wartościową inicjatywą wydawniczą. Towarzystwo Naukowe im. Tarasa Szewczenki w Ameryce we współpracy z Instytutem Źródłoznawstwa oraz Instytutem Krytyki po raz pierwszy opublikowało faksymile pierwodruku *Hajdamaków* z 1841 roku. Wyposażono je w obszerny komentarz krytyczny pióra Georga Grabowicza (355 stron) oraz historię pierwszego wydania utworu napisaną przez Ołesia Fedoruka. Już edytorska strona dzieła budzi podziw – trzy starannie opracowane tomiki umieszczone w sztywnej, płóciennej obwolucie, a do jej stylizacji wykorzystano ilustracje z epoki oraz zdjęcia stosownych dokumentów (zapisy cenzury, dedykacje poczynione przez poetę etc.). Materialna postać książki nie przysłania jej poznawczej wagi. George Grabowicz w przedmowie do krytycznej części napisał, iż dla niego samego podjęta praca była niespodzianką. *Hajdamaków* długo nie doceniał i choć zajmował się Szewczenką (ukrainoznawcy znają jego zasługi), nie przypuszczał, iż na tym utworze skupi kiedyś tak wiele uwagi. Wraz z zagłębianiem się w jego jakże skomplikowaną materię, docenił rolę tekstu w zrozumieniu Szewczenki, a także kulturową wagę *Hajdamaków* wynikłą z ich burzliwej recepcji. Istotną zasługą Grabowicza jest ukazanie dynamizmu krytyki towarzyszącej poematowi, tak w porządku czasowym (perspektywa wieku XIX i XX), jak i w konfrontacjach „geopolitycznych” (rosyjska, polska i ukraińska recepcja). Komparatystyczna perspektywa wiele wnosi do wiedzy o nas i o innych. Bo narodowe dzieło ukraińskiej kultury, jakim są *Hajdamacy*, to zarazem dzieło „sąsiedzkie”, w rozmaitych odczytaniach odbijające fobie, lęki, uprzedzenia, oczekiwania

i iluzje Polaków i Rosjan. Grabowicz zajął się także literacką stroną poematu, poetyką i symboliką, a także studiami nad historią-pamięcią, dla których utwór jest wdzięcznym obiektem. Również wkład Ołesia Fedoruka pokazuje jak pasjonującym źródłem dla poznania kultury są dzieje wydania książki. Mamy nadzieję w następnym numerze pisma zamieścić dyskusję zainspirowaną tą edycją.

1. Atamanenko Wiktor – profesor Akademii Ostrogskiej
2. Bilecki Wołodymyr – profesor, prezes Donieckiego Oddziału Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki
3. Chynczewska-Hennel Teresa – profesor dr hab., kierownik Katedry Historii Nowożytniej Uniwersytetu w Białymstoku
4. Helej Stepan – profesor Uniwersytetu Lwowskiego im. Iwana Franki
5. Kozak Stefan – em. profesor dr hab., Uniwersytet Warszawski
6. Korzeniowska-Bihun Anna – doktorantka Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego
7. Mowczan Raisa – profesor, Instytut Literatury NAN Ukrainy
8. Muszketyk Lesia – profesor, Instytut Sztuki, Folklorystyki i Etnologii NAN Ukrainy
9. Myszanycz Jarosław – doktor, Instytut Literatury NAN Ukrainy
10. Rudnyckyj Leonid – prezydent Światowej Rady Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki
11. Sobol Valentyna – profesor dr hab., profesor Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego
12. Sosnowska Danuta – profesor Uniwersytetu Warszawskiego
13. Sułyma Mykoła – członek-korespondent NAN Ukrainy
14. Szewczenko-Sawczynska Ludmila – docent Katedry Dyscyplin Humanistycznych i Języków Uniwersytetu Kijowskiego Medycznego
15. Trofymuk Aleksandra – docent Uniwersytetu Medycyny Weterynaryjnej i Biotechnologii we Lwowie
16. Trofymuk Myrosław – docent Uniwersytetu Lwowskiego im. Iwana Franki
17. Wachnina Larysa – profesor, Instytut Sztuki, Folklorystyki i Etnologii NAN Ukrainy
18. Żułynskyj Mykoła – akademik NAN Ukrainy, dyrektor Instytutu Literatury NAN Ukrainy